

Liabona

**Founga na'e
Faitāpuekina ai 'e he
Fakamo'uí 'a e Hou'eiki
Fafine 'o e Tuí, p. 32**

**Ko e 'UHINGA mo e Founga ke
MALU'i e Tau'atāina 'o e TUI
Fakalotú, p. 16**

**Ko e Founga Totonu ke Fakalelei'i
'a e Ngaahi Fehu'í, p. 38**

*“Pea talaange ‘e Sīsū
kiate kinautolu, Ko
e me‘a ‘i ho‘omou
ta‘etuī: he ‘oku ou
tala mo‘oni atu kiate
kimoutolu, Kapau
‘e ‘ai ho‘omou tui ‘o
hangē ko e fo‘i tenga‘i
mūsitá, te mou pehē
ki he mo‘ungá ni, Hiki
‘i heni ki he potú na;
pea ‘e hiki ia: pea ‘e
‘ikai ha me‘a ‘e taha
‘e ta‘e fa‘a fai ‘e
kimoutolu.”*

Mātiu 17:20.

Ko e ngaahi tenga‘i mūsita ko
‘eni, ko e fa‘ahinga kehekehe
ia ‘oku mā‘u ‘i ‘Isileli. Ko e fo‘i
pine hangatonu ‘a ia ‘oku laka
hake he ‘inisi ‘e tahá (3 cm)
hono lóloá, ‘oku fakakau atu
ia ke fakahaa‘i hono fuá.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki: 'Ō'ōfaki 'i Hono To'ukupu 'Ofá**
Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ko e Ngaahi 'Ulungaanga 'o Sisū Kalaisi—Kātaki Fuoloá mo e Fa'a Kātaki**

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 16 Tu'u ko e Kau Fakamo'oni 'o e 'Otuá**
Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks
Kuo pau ke tau faaitaha ke ma'u 'etau totonu ke ngāue 'i tau'atāina 'etau tui fakalotú 'i ha māmani 'oku 'ahi'ahi 'i ai 'etau ngaahi tui fakalotu tefitó.
- 24 Ko e Angatu'u 'a Sētané**
Fai 'e Mark A. Mathews
'E lava ke tokoni 'i kitautolu 'e he mahino 'oku tau ma'u ki he fakafepaki 'a Sētane 'i he maama fakalaumālié ke tau vakai lelei ki he fatongia 'o e laó, tu'unga mo'uí, mo e fonó 'i he palani 'a e Tamai Hēvaní.

- 28 Piki ki he Va'a Ukameá**
Fai 'e 'Eletā Ulisses Soares
Te tau lava fēfē 'o piki ki he va'a ukameá pea 'ikai tukuange, nengongo e kakapu 'o e fakapo'ulí?
- 32 Ko e Faka'apa'apa'i 'e he Fakamo'uí 'a e Hou'eiki Fafiné**
Fai 'e Robert mo Marie Lund
Te tau lava 'o ako lahi ange kau kia Kalaisi mei He'ene feohi mo e kau fafine 'e toko fā ko 'ení.
- 38 'I he Hoko Mai e Veiveiuá mo e Ngaahi Fehu'í**
Fai 'e Adam Kotter
'Oku 'ikai ko e palopalemá 'a e ma'u ha ngaahi fehu 'i kau ki he ongoongolelé—ko e me'a ko ia 'oku tau fai 'aki kinautolú 'oku mahu'ingá.

'I HE TAKAFÍ
'I mu'á: *Rabboni*, 'a Michael Malm.
'I loto he takafi mu'á: *Faitaa* 'i 'e David Stoker. 'I loto he takafi muí: *Tā Fakatāta* 'i 'e Cody Bell.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Ki'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopa 2014**
- 10 Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: Talanoa Fekau'aki mo e Ngaahi Tefito Faingata'a**
Fai 'e Sheree Lyn Clarke
- 13 Ngaahi fakakaukáu: Kulenipā, Tangata'eiki**
Fai 'e Aaron L. West
- 14 'Oku Mau Lea 'ia Kalaisi: 'E Lava ke 'Omi 'e he Faingata'a Kotoa pē ha Tui Lahi Ange**
Fai 'e Giorgia Murgia
- 42 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai: Langa 'i he Funga Maká**
Fai 'e 'Eletā Orson F. Whitney

46

46 Ko e Me'a 'Oku Tau Ako mei He'etau Mātu'ā

Ko e founga ke ngāue, lotu, pea fakafalala ki he Tamai Hēvanī—ko ha ni'ihī pē ia 'o e ngaahi lēsoni kuo ako 'e he kakai lalahi kei talavoū mei he'enau mātu'ā.

50 Ko ha Iku'anga Fo'ou

Fai 'e Amancay Kotecka-Miño 'Oku mahino kiate au he taimi ni 'oku 'ikai ke u tuenoa, tatau ai pē pe ko e hā e feitu'u hoko 'e 'omi 'e he mo'uī koe'uhī ko 'eku fakamo'oni.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo' i e Liahona 'oku fu-fuu' i he makasini ko 'eni. Tokoni: 'Okú ke mālōlō lelei nai 'i he ngaahi pongi-pongi Sāpaté?

52 Ko e Ivi 'Oku Ope Atu 'i Ha'atautolú

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar 'Oku tokoni' i 'e he mālohi lava-me'a 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí 'a kinautolu 'oku fie hoko 'o lelei ange mo ngāue faivelenga angé.

56 'Oua 'e Fakamāu' i pe Ko Hai 'Oku Mateuteú

Fai 'e Randall L. Ridd He 'ikai te ke 'ilo pe ko hai 'oku mateuteu ke ne tali 'a e ongoongolelé.

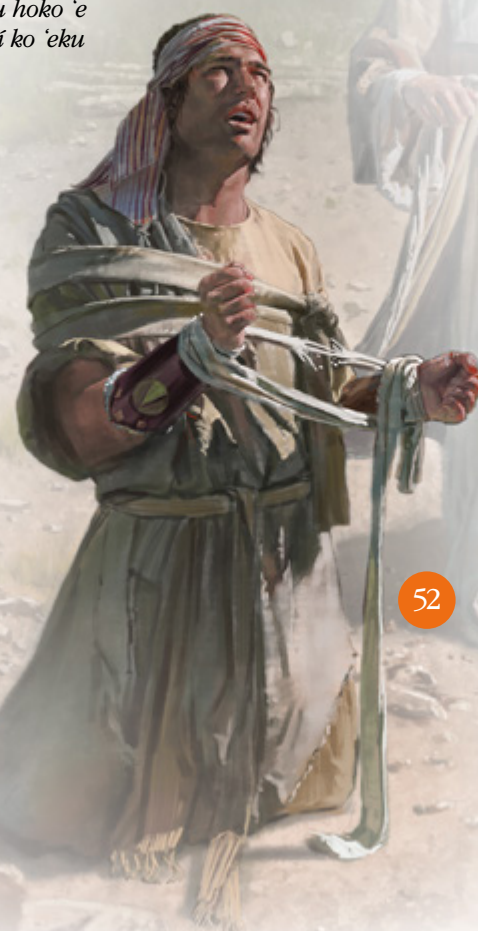
58 Ma'u 'a e Lototo'a ke Vahevahe Atu 'a e Ongoongolelé

Ngaahi founga 'e tolu te tau lava 'o ikuna' i 'aki 'etau manavahē 'i hono vahevahe 'a e ongoongolelé.

60 Manatu' i Ko 'Enau Fili

'E makatu'unga 'a e ola lelei hono vahevahe 'a e ongoongolelé 'i he me'a 'oku ke fakahokó—'ikai ko e me'a 'oku fakahoko 'e he ni'ihī kehé.

62 Fai ha Fakaafe pea Toe Vakai' i

52

77

66 Ko hono Tala e Ngaahi Fakapulipulí

Fai 'e David Dickson 'Oku fu'u mahu'inga e ngaahi fakapulipulí 'e ni'ihī ke tauhi.

68 Ko e Fē Taimi Te u Tala Aí?

Fai 'e Jan Pinborough Te u 'ilo fēfē pe 'oku totonu ke u tauhi pe tala ha fakapulipulí?

69 Fakamo'oni Makehe: Ko e hā 'oku totonu ai ke tau fanongo ki he konifelenisi lahi?

Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales

70 Ko e Teuteu ki he Toetu'ú

Faka'aonga' i e 'ekitiviti ko 'eni' i he uike kimu'a he Toetu'ú ke teuteu ke fakafiefia' i 'a e Toetu'ú 'a Kalaisí.

72 Mahino Vave

Fai 'e Richard M. Romney Lau e founga na'e tokoni' i ai 'e Mekinōlía hono kaungāme'a fo'ou ko Miā ke ne ongo' i 'oku talitali lelei ia 'i he Palaimelí.

74 Taimi 'o e Folofolá: Ko e Talanoa 'o e Tangata Potó mo e Tangata Valé

Fai 'e Jean Bingham

76 Peesi Valivalí

77 Folofolá 'i he malumalu 'o e Ngaahi Fetu'ú

Fai 'e Bonnie L. Oscarson

78 Ma'á e Fānau Īkí: Mohe 'i he Tokonakí pea Malimali 'i he Sāpaté

Fai 'e Miche Barbosa

MĀ'ASI 2015 VOLUME 39 FIKA 3
LIAHONA 12563 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita: Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Mervyn B. Arnold, Christoffel Golden, Larry R. Lawrence, James B. Martino, Joseph W. Sitati

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēmipā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Lisa C. López

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, C. Nicole Walkenhorst

Kou'ōtinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan

Fokotu'utu'ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Siale Hōla

Kaungā 'Ētita Patrick Taufā

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēkē. Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauotoi pe fakakolo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatāla mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meli ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meli ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'anga 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kemipoutia, Puluakālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'faingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitāniā, 'Esitōniā, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māselisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsiā, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Talleni, Tongā, 'Iukuileini, 'Eitu mo e faka-Vietinemi. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2015 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatāla mo e ngaahi fakatāta 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiale pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaa'i atu ai hano fakatapatupati, 'i he tafa'aki 'oku fakamatāla 'i ai e tokotaha 'oku 'a ana e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meli: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: March 2015 Vol. 39 No. 3. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiāfi Fakafāmilī 'i 'Apí

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatāla mo e ngaahi 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'i 'i he efiāfi fakafāmilī 'i 'apí. 'Oku 'oatu heni ha fakakaukau fakakaukau 'e ua.

“I he Hoko Mai 'a e Veiveiuā mo e Ngaahi Fehu'i,” peesi 38: Hili hono lau e fakamatāla, fakakaukau ke alea'i 'e he fāmilī 'a e faikehekehe 'o e fehu'i mo e veiveiuā. Lau e ngaaahi fakamatāla 'o e kakai 'i he folofolā 'a ia ne 'i ai ha'anau ngaahi fehu'i mo e me'a na'a nau fai fekau'aki mo kinautolū (hangē ko 'eni, 1 Nifai 11; 'Eta 2:19–3:16; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:10–19; pe ko e ma'ū'anga fakamatāla 'i lalo he endnote 1 'i he fakamatāla).

Te ke lava 'o kole ki ha kau mēmipa tokosi'i 'o e fāmilī ke feinga ke nau ma'ū ha'anau ngaahi fehu'i 'e ni'ihi. Hili iā pea faka'aonga'i e folofolā, lds.org/topics, pe ngaahi me'a ne 'a'usia fakatāutahā ke ma'ū e ngaahi talī. 'E tokoni hono fakatupulaki ha 'ātakai 'o e tau'atāinā mo e faitotonū 'i he 'apí ke ongo'i fiemālie 'a e kau mēmipa 'o e fāmilī ke fai 'enua ngaahi fehu'i.

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'ū 'a e *Liahona* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafongā 'i 'e he ngaahi mata'ifikā 'a e 'uluaki peesi 'o e fakamatāla.

'Aho Sāpaté, 78

Ako folofolā, 43, 77, 74

'Alo'ofā, 52

Anga fakakaungāme'á, 66, 72

Fa'a kātaki, 7

Fakafiemālie 'i, 4, 14

Fakahā, 38, 69, 80

Fakalelei, 4, 52, 70

Fakamo'oni, 38, 50, 74, 77

Fakatomalā, 28, 50

Fakaului, 50

Fāmilī, 10, 14, 46

Hou'eiki fafiné, 32

Kau palōfitā, 45, 80

Konifelenisi lahi, 45, 69

Lotū, 16, 42

Ngaahi faingata'á, 14, 42

Ngaahi fakapulipuli, 66, 68

Ngāue fakafaipekau, 50, 52,

56, 58, 60, 62

Ngāue tokoni, 44, 72

'Ofā, 44

Sisū Kalaisi, 4, 7, 32, 52, 70, 74

Talangofuá, 16, 24, 28, 38, 45

Tau'atāinā, 16

Tau'atāina ke Fili, 24, 60

Tauhi fānaú, 10, 46

Toe Fakafoki Mai 'o e

Ongongolelei, 80

Toetu'ū, 32, 70

Tohi 'a Molomonā, 16, 77

Tui, 14, 32, 38

Tukufakaholó, 13

**Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf**

Tokoni Ua 'i he Kau
PalesitenisĪ 'UluakĪ

‘Ō‘ŌFAKI ‘I

Hono To'ukupu 'Ofá

Hangē ko e ni'ihī tokolahi, kuó u fa'a mālie'ia 'i he ngaahi ngāue faka'ofa'ofa 'o e tā valivali mo e mū-siká. Na'e hoko ha taimi pehē 'e taha 'i he'eku tu'u 'i mu'a 'i ha tā valivali faka'e'i'eiki na'e ngaohi 'e he taha tā valivali Tenima'ake ko Frans Schwarz 'a ia na'e ui *Ko e Mamahi 'i he Ngoué*.¹

'Oku fakafongā'i 'e he tā valivali faka'ofa'ofa ko 'enī e tū'ulutui 'a e Fakamo'uí 'i he Ngoue ko Ketisemani. 'I He'ene lotú, na'e tu'u ha 'āngelo 'i Hono tafa'akí, 'o 'ō'ōfaki Ia 'i he nima 'ofa, 'i he'ene foaki 'a e fakafiemālie, tokoni fakalangí, mo e poupou.

Ko e fuoloa ange 'eku fakakaukauloto ki he tā valivali ko 'enī, ko e fonu ange ia hoku lotó mo e 'atamāi 'i he ngaahi ongo ta'e mafakamatala 'i 'o e manava'ofá mo e houngā'ia. 'Oku ou lava 'o ongo'i, 'i ha kongā si'i, 'a e ongo ko ia ne u mei ma'u kapau ne u 'i ai 'i hono kamata 'e he Fakamo'uí 'a e tumutumu 'o 'Ene ngāue ma'ongo'onga 'i he matelié 'aki 'Ene to'ó kiate Ia 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní. 'Oku ou tangane'ia 'i he 'ofa mo e manava'ofa ta'e fakangata-ngata 'oku ma'u 'e he Tamāi ki He'ene fānaú. 'Oku lōmekina au 'i he houngā'ia lahi 'i he me'a na'e fakahoko 'e he 'Alo haohoa' ma'á e fa'ahinga 'o e tangatá pea mo aú.

Ko e Feilaulau 'a e 'Alo 'o e 'Otuá

'Oku tau fakamanatua mo fakakaukauloto 'i he taimi ko 'enī 'i he ta'u takitaha ki he feilaulau na'e fakahoko 'e Sisū Kalaisi ma'á e fa'ahinga 'o e tangatá.

'Oku 'ikai mafakamatala 'i 'a e me'a na'e fai ma'atautolu 'e he Fakamo'uí mei Ketisemani ki Kolokotá. Na'á Ne to'ó kiate Ia 'a e mamafa 'o 'etau ngaahi angahalá mo totongi huhu 'i ha mahu'inga ta'engata mo tu'uloa 'o 'ikai koe'uhí ko e mu'aki maumaufono 'a 'Ātamá ka koe'uhí ko e ngaahi angahala mo e maumaufono 'a ha kakai 'e laupiliona kuo mo'ui 'i he māmaní. Na'e langaki 'e he feilaulau ta'engata mo toputapu ko 'enī, "[a e] 'Otuá, ko e tokotaha 'oku mālohi tahá, [ke Ne tetetete] koe'uhí ko e mamahí, pea mo e tafe 'a e totó 'i he ava kotoa 'o [e] kilí, mo e mamahí'ia 'i he sinó mo e laumālie fakatou'osi" (T&F 19:18).

Na'á Ne mamahi koe'uhí ko au.

Na'á Ne mamahi koe'uhí ko koe.

'Oku fonu mahuohua hoku laumālie 'i he houngā'ia 'i he'eku fakakaukauloto ki he 'uhinga mahu'inga 'o e feilaulau ko 'enī. 'Oku ou ma'u ha loto fakatōkilalo ke 'ilo'i ko kinautolu kotoa 'oku nau tali 'a e me'a'ofa ko 'enī pea tafoki honau lotó kiate Iá, 'e lava ke fakamolemole'i pea fakama'a 'enau ngaahi angahalá, neongo pe 'oku palakū fēfē honau melé pe mamafa fēfē 'enau kavengá.

'E malava ke 'ikai hatau mele pea tau ma'a. 'E lava ke huhu 'i kitautolu 'i he feilaulau ta'engata 'a hotau Fakamo'uí 'ofeiná.

Ko hai Te Ne Fakafiemālie'i Kitautolú?

Neongo he 'ikai ke tau a'usia 'i ha taimi 'a e loloto 'o e me'a na'e kātekina 'e hotau 'Eikí, ka 'e takitaha 'i ai

pē hotau ngaahi houa 'o e fakapo-
'ulí mo e faingata'á—ko ha ngaahi
taimi 'e ngali lahi ange ai 'etau lotoma-
mahí mo e mamahí 'i he me'a te tau
ala kātaki'í. 'E 'i ai e ngaahi taimi 'e lō-
mekina ai kitautolu 'e he mamafa mo
e faka'ise'isa 'o 'etau ngaahi angahalá.

Neongo ia, kapau te tau hiki hake
hotau lotó ki he 'Eikí lolotonga e
ngaahi taimi ko iá, ko e mo'oni te Ne
'afio' pea mahino kiate Ia. He 'ikai
tuku ta'e fakafiemālie'i kitautolu he
taimí ni, 'e Ia na'e faingata'a'ia ta'e sio-
kita ma'atautolu 'i he ngoué pea 'i he

kolosí. Te Ne fakamālohia, poupou'i,
mo tāpuekina kitautolu. Te Ne 'ō'ōfaki
kitautolu 'i Hono to'ukupu 'ofá.

Te Ne mahulu ange 'i Ha'ane hoko
pē ko ha 'āngelo kiate kitautolú.

Te Ne 'omi kiate kitautolu 'a e
fiemālié, fakamo'uí, 'amanaki leleí,
mo e fakamolemolé.

He ko Ia hotau Huhu'í.

Ko Ia Hotau Hao'angá.

Ko hotau Fakamo'ui mohu 'alo'ofá
mo hotau 'Otua fai manava'ofá Ia. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Na'e pehē 'e he faifekau na'e lea 'i he
me'a faka'eiki 'o Frans Schwarz "na'e
foaki fakalangi 'ene tā valivalí pea ne ngali
mahu'inga ange ia 'i ha malanga lahi"
(Emmilie Buchanan-Whitlock, "History
of Artists' Lives Gives Greater Context
for Exhibit," *Deseret News*, Sept. 29, 2013,
deseretnews.com).

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Kimu'a pea ke faiakó, fekumi ki he fakahinohino 'a e Laumālié ke tokoni'i
koe ke mahino 'a e ngaahi fie ma'u pau 'a kinautolu 'okú ke ako'í. 'I
ho'o vahevahe e ngaahi kongā mei he pōpoaki 'a Palesiteni 'Ukitofá, vahe-
vahe ho'o fakamo'oni ki he Fakamo'uí mo 'Ene feilaulau huhu'í. Fakakaukau
ke fehu'i kiate kinautolu 'okú ke ako'í 'a e 'uhinga kiate kinautolu 'o 'Ene
Fakaleleí mo e founga kuo nau ongo'i ai e fakafiemālie 'a e 'Eikí lolotonga
honau "ngaahi houa 'o e fakapo'ulí mo e faingata'á."

Ikuna 'o fakafou 'ia Sīsū Kalaisi

'Ikai fakahā e hingoa

Na'á ku palopalema'ia 'i he kai lahi. Na'e tupu mei he'eku fa'a kai ha ongo'i halaia, loto ta'efiemālie, mo e lotomahi lahi 'aupito. Na'á ku ongo'i vaivai 'aupito 'i he'eku feinga ke ikuna'i 'eku palopalemá.

Na'á ku ta'etokanga 'i ha taimi lōloa ki he fo'i mo'oni ko ia 'oku 'ikai ngata pē 'i hono fakahaofi kitautolu 'e he

Fakalelei 'a e Fakamo'uí ka 'okú ne huhu'i mo fakahaohaoa'i foki kitautolu, pea 'oku kaunga foki 'eni ki hoku 'ulungaanga angamaheni ta'e haohaoa 'o e kai lahi.

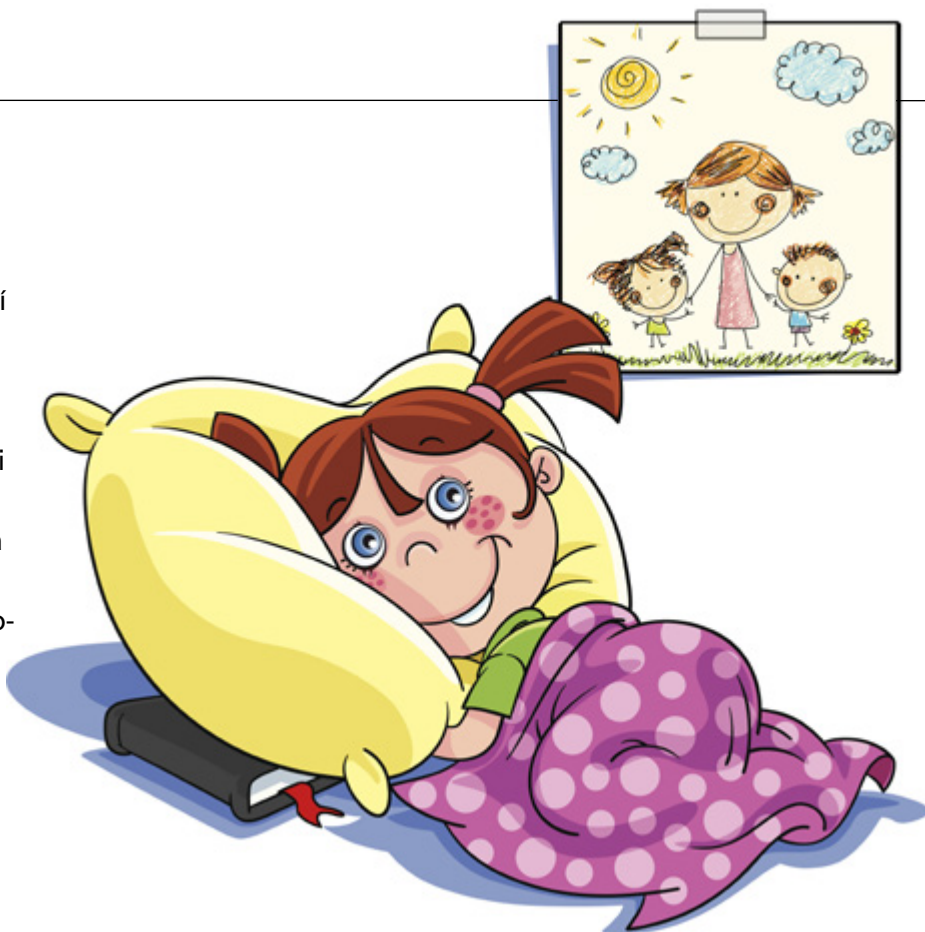
Na'á ku fakakaukau ke u tekaki 'eku mo'uí ki hoku Fakamo'uí. Na'á ku lotu. Na'á ku fakahā 'i he loto mo'oni hoku vaivai pea mo 'eku fie ma'u 'a e 'alo'ofá, pea hili iá na'á ku kole ki he Tamai Hēvaní ke tāpuekina au 'aki 'Ene tokoni fakalangí 'i he 'aho ka hoko maí. Na'á ku ongo'i 'i he pō ko iá 'a e fakapapu'i 'o ha Tamai 'ofa 'okú Ne ma'u ha holi ta'e mafakatataua ke tokoni'i Hono fohá mo e mālohi ta'e toe fehu'ia ke fakahoko Hono finangaló.

Talu mei he pō ko iá, ne 'ikai toe ma'u 'e he me'akai 'a e ivi mālohi tataua kiate au. 'Oku ou 'ilo ko Sīsū Kalaisi 'a e 'uhinga 'o 'eku lavame'á. Hangē pē ko Paulá, 'Oku ou ako ai "'oku ou fa'a fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'ia Kalaisi 'okú ne fakamālohi'i aú" (Filipai 4:13). Pea 'oku ou feinga ke 'oua na'a ngalo 'a e lēsoni 'e taha meia Paulá: "Fakafeta'i ki he 'Otuá, 'a ia 'okú ne foaki ke tau mālohi 'i hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisi" (1 Kolinitō 15:57).

FĀNAÚ

'E Fakafiemālie 'i Koe 'e he Fakamo'uí

'Eke ki ha mēmipa 'o e fāmilí pe ko ha kaungāme'a kau ki ha taimi na'á ne ongo'i na'e fakafiemālie'i ia 'e he Fakamo'uí. Feinga ke fakakaukau ki ha taimi na'e fakafiemālie'i ai koe 'e he Fakamo'uí. Te ke lava 'o tā ha fakatātā 'o e me'a ne ke a'usiá pea tautau ia 'i ho mohengá ke fakamanatu kiate koe 'e 'i ai ma'u pē 'a Sīsū Kalaisi ke fakafiemālie'i koe.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī pea fekumi ke 'ilo'i e me'a ke vahevahē. 'E hanga fēfē 'e he mahino 'okū ke ma'u ki he mo'ui mo e ngaahi fatongia 'o e Fakamo'ui 'o fakatupulekina ho'o tui kiate Iá mo faitāpuekina 'a kinautolu 'okū ke tokanga'i 'i he faiaiko 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.lds.org.

Ko e Ngaahi 'Ulungaanga 'o Sīsū Kalaisí— Kātaki Fuoloá mo e Fa'a Kātaki

Ko e konga 'enī 'o ha ngaahi Pōpoaki 'a e Faiaiko 'A'ahí 'oku fakatefito 'i he ngaahi 'ulungaanga 'o e Fakamo'ui.

'O ku fa'a pehē ko e fa'a kātaki ko ha 'ulungaanga fakalongolongo mo ongongofua, kae hangē ko ia ne lea 'aki 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí, "Oku 'ikai ko e fa'a kātaki 'a e tuku ā 'o 'ikai toe fai ha me'á, pe ko e 'ikai fai ha ngāue koe'uhí ko 'etau manavasí. 'Oku 'uhinga 'a e fa'a kātaki ki he fa'a tatali mo e kātaki fuoloa. 'Oku 'uhinga ki ha'atau vilitaki 'i hono fai ha me'a . . . 'o a'u pē ki he tuai 'ene hoko 'a e ngaahi holi 'a hotau lotó. 'Oku 'ikai ko e fa'a kātaki 'a e kātaki 'ata'atā pē ka ko hono kātaki'i ke lelei!"

'I he'etau mo'ui 'i he maama fakalaumālié, ne teuteu ai 'e he'etau Tamai Hēvaní ha palani ma'atautolu—'Ene fānau fakalaumālié—pea na'a tau kaila 'i he fiefia 'i he faingamālie ke ha'u ai ki he māmaní (vakai, Siope 38:7). 'I he'etau fili ko ia ke fakatatau hotau lotó ki Hono finangaló

Fakakaukau ki he Me'á ni

Mei he fakamatala 'i he Luke vahe 8, na'e fakapale'i fēfē 'a e ngaahi ta'u 'o e fa'a kātaki 'a e fefine ko 'enī pea mo 'ene tui kia Sīsū Kalaisí?

lolutonga 'etau mo'ui 'i he māmaní, te Ne "ngaohi 'a [kitautolu] ko ha me'a ngāue 'i [Hono] nimá 'a ia 'e fakamo'ui ai ha kakai tokolahi" ('Alamā 17:11).

Na'e hoko atu 'a Palesiteni 'Ukitofa 'o pehē, "Oku 'uhinga 'a e fa'a kātaki ki hono tali 'o e me'a 'e 'ikai lava ke liliú pea fehanganagai mo ia 'i he loto-to'a, manava'ofa pea mo e tui. 'Oku 'uhinga ki he 'fakavaivai 'i he me'a kotoa pē 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'oku lelei ke ne fai [kiate kitautolú], 'o hangē 'oku fakavaivai 'e ha tamasi'i si'i ki he'ene tamaí [Mōsaia 3:19]. Faka'osí, 'oku 'uhinga 'a e fa'a kātaki ki he 'tu'u ma'u mo tu'u 'ali'aliaki ta'elava ke ue'i 'i he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Eikí' [1 Nifai 2:10] 'i he houa 'o e 'aho kotoa pē, 'o a'u ki he taimi 'e faingata'a ke fai ai 'enī."¹

Ngaahi Potufolofola Kehé

Saame 40:1; Kalētia 5:22–23; 2 Pita 1:6; 'Alamā 17:11

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, "Fai Atu Ai Pē 'i he Fa'a Kātaki," *Liahona*, Mē 2010, 57, 59.

Tu'i, Fāmilí, Fakafiemālié

Mei he Folofolá

'Oku talamai 'e he folofolá kiate kitautolu, 'oku totonu ke tau "fa'a kātaki 'i he ngaahi faingata'á, he 'e lahi [hotau] ngaahi faingata'a'ia" 'i he'etau mo'ui 'i he māmaní. 'Oku tuku mai leva 'e he 'Otuá kiate kitautolu 'a e tala'ofa fakafiemālie ko 'enī, "Kātaki'i ia, he vakai, 'oku ou 'iate koe, 'io 'o a'u ki he ngata'anga 'o ho ngaahi 'ahó" (T&F 24:8).

Ko e talanoa ko 'enī mei he Tohi Tapú ko ha sīpinga ia 'o e fa'a kātaki mo e tui.

"Pea ko e fefine 'e toko taha na'e 'iate ia 'a e 'au 'o e totó, 'i he ta'u 'e hongofulu mā ua . . . [na'á ne] ala ki he kapa 'o e kofu ['o Kalaisí]: pea [tu'u] leva 'a e 'au 'o hono totó.

"Pea pehē ange 'e Sīsū, . . . Kuo ala ha taha kiate au: he 'oku ou 'ilo kuo 'alu 'a e mālohi 'iate au.

"Pea kuo 'ilo 'e he fefinē 'oku 'ikai lilo ia, pea ha'u tetetete ia, 'o fakatōmape'e 'i hono 'aó, 'o ne fakahā kiate ia 'i he 'ao 'o e kakai kotoa pē hono 'uhinga 'o 'ene ala kiate iá, pea mo 'ene mo'ui ai levá.

"Pea pehē 'e ia kiate ia, 'Ofefine, ke ke fiemālie: kuo fakamo'ui koe 'e ho'o tui; 'alu 'o fiemālie" (Luke 8:43–48).

Hangē ko iá, te tau lava 'o ma'u 'a e tāpuaki mo e fiemālié, pea mo e fakamo'ui, 'i he'etau ala atu kia Sīsū Kalaisí—'a ia 'e lava fakamo'ui kitautolu 'i He'ene Fakaleléi.

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPA 2014

"Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí kuó u lea 'aki ia neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí 'oku tatau ai pē" (T&F 1:38).

'I ho'omou fakamanatu ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2014, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsí ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Fakakonifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo hono faka'aonga'i e ngaahi akonaki fakamuumuitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'apostolo mo'uí pea mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

NGAAHI ME'A MAHU'INGA FAKATOKĀTELINE

Tokangaekina e masivá mo e faingata'a'ia

“Na'e fakafehu'i 'e ha faiongoongo 'a Mother Telesa 'o Kalakatá fekau'aki mo 'ene ngāue 'aufuatō ke fakahaofi e kau tukuāusia 'i he kolo ko iá. Na'á ne pehē, fakatatau mo e sitetisitiká, na'e 'ikai ke ne lava ha me'a 'e taha. Ne tali hangatonu 'e he ki'i fine'eiki fakaofó ni ko 'ene ngāue 'oku fekau'aki mo e 'ofá, kae 'ikai ko e fiká. . . . Na'á ne pehē kuó ne lava 'o tauhi e fekau ke 'ofa ki he 'Otuá mo e kaungā'apí 'aki 'ene tokoni'i kinautolu 'oku a'ú ki áí, 'aki ha me'a pē 'okú ne ma'u. . . . Na'e fakakaukau fakamātoato e taha faiongoongó ko e tui faka-Kalisitiané 'oku mahino 'oku

'ikai ko ha ngāue fakasitetisitika. . . .

“E founga fēfē leva ha 'atau 'fakahoko e me'a 'oku tau lavá? . . .

“. . . 'Oku ou faka'apa'apa mo'oni kia Palesiteni Tōmasi S. Monisoní. . . . Pea ko e 'ata te u mata'ikoloa 'aki 'o a'u ki ha 'aku maté, ko 'ene folau vakapuna mai 'i hono silipá mei he faingata'a'ia faka'ekonōmika 'o Siamane Hahaké koe'uhí he na'e 'ikai ngata pē 'ene foaki hono suti fika uá mo hono sote 'e tahá kae to'o foki mo hono suú 'o foaki.”

'Eletá Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "I'ikai ko e Kau Kolekole Kotoa pē Kitautolu?" Liahona, Nōvema 2014, 40, 41, 42.

KO HA TALA'OFA FAKAEPALŌFITA

Ngaahi Tāpuaki Fakalangí

“Mahalo te tau

fakatokanga'i 'i he ngaahi taimi [faingata'á], 'oku tau fehu'i ai kiate kitautolu, “Oku tau fu'u fie ma'u mo'oni koā ke talangofua ki he ngaahi fekau kotoa 'a e 'Otuá?”

“Oku mahino ngofua 'eku tali ki he fehu'i ko 'eni:

“Te u pehē 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá ha me'a 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i—ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tau lava 'o mākupusi! Ko 'etau Tamai Fakahēvaní ko ha taha la ta'engata 'oku ma'ong'onga ange 'Ene ngaahi a'usiá, potó mo e tokaima'angā. [Vakai, 'Isaia 55:9.] . . .

“Te u pehē, ko e kongā e palopalemá, he 'oku tau fakakaukau kuo loka'i 'e he 'Otuá e kotoa 'o 'Ene ngaahi tāpuakí 'i ha fu'u tuku'anga koloa 'i he langí, 'o 'ikai finangalo ke foaki mai kae 'oua kuo tau talangofua ki ha ngaahi fie ma'u pau mo ha ngāue mahino kuó Ne fokotu'u. 'Oku 'ikai teitei pehē 'a e ngaahi fekaú ia. Ko hono mo'oni, 'oku lilingi ta'etuku mai 'e he Tamai Hēvaní 'a e ngaahi tāpuakí. Ka 'oku hanga 'e he 'etau manavasí'i, veiveiua mo e angahalá 'o ta'ofi e ngaahi tāpuakí ni ke 'oua 'e a'u mai, 'o hangē ha fakamalú.

“Ko 'Ene ngaahi fekaú ko ha ngaahi fakahinohino 'ofa mo ha tokoni fakalangí ke fakaava 'a e faingamāliē, ka tau lava 'o ma'u e taumalingi ta'etuku mai e ngaahi tāpuaki fakalangí.”

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, "Ko Hono Mo'ui Fiefia 'Aki e Ongogolelei," Liahona, Nōvema 2014, 121–22.

Fakafonu 'a e Konga 'Ataá

1. "Ko e taimi 'oku tau _____ ai 'i he ngaahi fili halá, tatau ai pē pe 'oku lahi pe sí'isi'i, 'a ia 'oku 'ikai fenāpasi mo e ongoongo-lelei kuo fakafoki maí, 'oku mole leva meiate kitautolu 'a e ngaahi tāpuaki mo e malu'i 'oku tau fie ma'ú." (Quentin L. Cook, "Fili Fakapotopoto," 48.)
- 2 "Fakatatau ki he ngaahi tu'unga mo'ui 'a e māmaní, 'e malava ke 'ikai ongoongo, hala

- fakapolitikale, pe ta'e tali fakasōsiale 'a e muimui ia ki he palōfitá. Ka 'oku _____ ma'u pē 'a e muimui 'i he palōfitá." (Carol F. McConkie, "Mo'ui 'o Fakatatau mo e Lea 'a e Kau Palōfitá," 78.)
- 3 "Ko e _____ 'a hono tuku hifo e tu'unga mo'ui taau 'a e 'Eikí ki he tu'unga mo'ui ta'etaau 'a e sosaietí." (Lynn G. Robbins, "Ko Hai 'Okú ke Fakafofonga'í?" 10.)

4. "'Oku 'i ai 'a e _____ kato 'i he māmaní neongo 'a e 'āāsili hono fakata'e'aonga'i mo faka'ikai'i iá. 'I he kaha'ú, '[e] tū'ulutui . . . 'a e tui 'o ia kotoa pē' mo 'fakahā 'e he 'ēlelo kotoa pē ko e 'Eikí 'a Sīsū Kalaisi (Filipai 2:10–11)." (David A. Bednar, "Ha'u 'o Mamata," 110.)

Ko ha Puha Me'angāue ke Faka'aonga'i 'i Homou 'Apí

Vakai'i "ho'o ngāue fakatāutaha'aki e founa takitaha; pea kolea e fakahinohino 'a e 'Eikí 'i he founa te ke

faka'aonga'i lelei ange ai kinautolú." — 'Eletā Richard G. Scott, "Fakamu'omu'a Ho'o Ngāue'i e Tui," 93.

1. Lotú
2. Ako Folofolá
3. Efiafi Fakafāmilí 'i 'Apí
4. 'Alu ki he Temipalé

Ngaahi tali: 1. faka'uhinga'i; 2. totonu; 3. hē mei he mo'oni; 4. mo'oni

Ke lau, mamata'i pe fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, vakai ki he conference.lds.org

TALANOA FEKAU'AKI MO E NGA AHI TEFITO FAINGATA'Á

Fai 'e Sheree Lyn Clarke

Mataotao ki he 'atamaí, LDS Family Services

'I he fehanganagai ho'o fānaú mo e ngaahi faingata'á, 'oku mahu'inga ke talanoa mo kinautolu 'i ha ngaahi founa te ne fakamālohia ho vā fetu'utaki mo kinautolu.

I ho'o hoko ko e mātu'á, 'okú ke 'ilo'i 'a e mahu'inga 'o e ngaahi faingata'á mo e 'ahi'ahí ki he tupulaki 'a ho'o fānaú, ka 'oku kei faingata'a pē ke mamata ki he faingata'a'ia ho'o fānaú. Ka neongo ia, 'e lava ke hoko 'a e ngaahi faingata'a ko 'ení ko ha faingamālie ke ke langa ai ha ngaahi vā fetu'utaki mālohi mo ho'o fānaú 'i ho'o fakatupulaki ha 'ātakai 'o e 'ofā 'i 'api. Na'e fakalotolahi 'i 'e Palesitēni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) 'a e mātu'á ke ngaohi ha 'ātakai pehē: “Ko 'eku kolé—pea 'oku ou faka'amu ne u toe mahino ange 'i hono fakahoko iá—ko ha kole ke fakahaofi e fānaú. Ko e tokolahi 'o kinautolu 'oku nau 'a'eva 'i he mamahí mo e ilifíá, 'i he ta'e-latá mo e siva e 'amanakí. 'Oku fie ma'u 'e he fānaú 'a e la'aá. 'Oku nau fie ma'u 'a e fiefiá. 'Oku nau fie ma'u 'a e 'ofā mo e tokangá.”¹

'Oku 'i ai ha ngaahi faingata'a lahi 'e lava ho'o fānaú ke fehanganagai mo ia, hangē ko e houtamakí, lea koví, kākā 'i he akó, manako pē 'i he tu'unga tangata pe fefine tatau, palopalema founa ma'u me'atokoní, loto-mamahí, mo e ngaahi fakakaukau taonakitá, hangē ko 'ení. 'I ho'o hoko ko ha mātu'a 'i he Siasí, 'okú ke 'ilo'i 'okú ke “ma'u ha fatongia toputapu

ke ohi hake [ho'o] fānaú 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni,”² ka te ke fakahoko fēfē ia 'i he taimi 'oku fefa'uhi ai ho'o fānaú mo e ngaahi faingata'á, tatau ai pē pe 'i he 'enau mo'uí pe 'i he mo'ui 'a honau ngaahi kaungāme'á? Ko ha fakahinohino 'eni.

Fai ha ngaahi fehu'i okú ne fakafafe'i 'a e fetalanoa'akí. 'E lava ke ke fai ha fehu'i hangē ko 'ení: “Hangē 'oku 'i ai ha me'a 'okú ne fakahoha'asi koé. 'Okú ke fie talanoa nai ki ai? 'Oku 'ikai ngata pē hono fakahaa'i he fehu'i ko 'ení kuó ke fakatokanga'i ha me'a 'okú ne uesia ho'o ki'i tamasi'i, ka 'okú ne toe fakaava ha matapā ki ho'o fānaú ke nau vahevahe ai ha me'a lahi (pe si'i) 'o fakatatau ki he'ene filí.

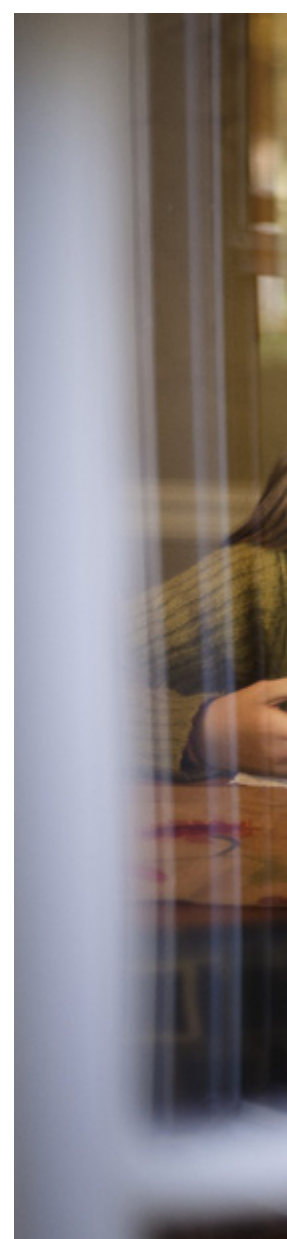
Hili hono vahevahe 'e ho'o ki'i tamasi'i ha ngaahi fakakaukau 'e ni'ihiki fekau'aki mo e palopalemá, te ke lava 'o tali ange: “Oku ou fakamālō atu hono vahevahe mai ia kiate aú, pea fakamālō atu 'i ho'o falala mai kiate au 'i he fakamatalá ni. 'Oku ou lava pē 'o fakakaukauloto atu ki he ongo ko iá. Te u lava fēfē 'o tokoní?”

'Oku fa'a fakaava 'e he ngaahi tali ko 'eni 'i he 'ofā e matapā ki he fepō-talanoa'aki hokohokó. 'Oku mahu'inga ke 'ilo'i 'e he fānaú ho'o fakamātoató. 'E toe lava foki ke tokoni ha fā'ofua pe

ko ha sio 'i he 'ofa ke fakahaa'i 'a e loto tokanga mo'oni.

Fakafanongo ke mahino. Na'e pehē 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: “Ko e taimi ke fakafanongó 'a e taimi ko ia 'oku fie ma'u 'e ha taha ke fanongoá. 'Oku fakanaatula pē 'a e loto vēkeveke 'a e fānaú ke vahevahe 'enau ngaahi a'usiá. . . .

Kapau te nau feinga ke fakahaa'i 'enau mamahí, 'oku malava nai ke tau fakafanongo tau- 'atāina ki ha a'usia faka'ohovale ta'e te tau 'ohovale mo kinautolu? Te tau lava nai 'o fakafanongo ta'e hoha'asi pea 'oua 'e vave ke fakamaau he 'e tāpuni ai e matapā 'o e fepōtalanoa- 'akí? 'E lava ke kei ava pē ia 'i he 'etau fakapapau'i loto fiemālie ange 'oku tau falala kiate kinautolu pea mahino kiate kinautolu e ongo 'oku nau ma'ú. 'Oku 'ikai totonu ke fakangalingali 'a e kakai lalahí na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a

'e hoko koe'uhí pē ko 'enau faka'amu ne 'ikai hoko e me'a ko iá."³

Fakahaa'i ha toka'i. 'Oku 'omi 'e he folofolá 'a e fakahinohino lelei taha ki he founa hono fakatupu ha 'atakai 'o e 'ofá mo e faka'apa'apá. Fakatokanga'i e ni'ihi 'o e ngaahi fo'i lea tefito 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41–42: *feifeinga'i* ('ikai fakamālohi), *fa'a kātaki fuoloa* ('ikai hoko leva he taimi pē ko iá, fakamālohi'i ke talangofua pe 'ikai fa'a kātaki), *angavaivai* ('ikai le'o-lahi, fakaehaua pe fakamālohi e fetu'utakí), *angamalū*

('ikai tali fakama'ito'a pe fakaaooa), *anga'ofa* ('ikai pule'i ta'e'ofa), mo e 'ofa ta'e-mālualoi (*fakahaa'i loto mo'oni mo fakamātoato 'o e 'ofā*).

'I he'etau toe fakaloloto ange 'etau uluí, "oku faka'au ke fonu 'etau tō'onga ki he ni'ihi kehé 'i he fa'a kātaki, anga'ofá, tali fiamālié, pea mo ha holi ke fai ha tokoni lelei 'i he'enua mo'uí."⁴

Faka'ehi'ehi mei he fakaangá. 'Oku feinga 'a e ngaahi mātu'a 'o e Siasí ke fa'ifa'itaki 'enau mo'uí ki he Fakamo'uí. Na'e fonu 'a 'Ene ngaahi fengāue'akí 'i he 'ofá, manava'ofá,

mo e tokanga fakamātoató. Ne a'u ki he fakahoko 'e he kakaí e ngaahi angahala mamafá, na'á Ne ui ke fakatomala kae 'ikai ke fakahalaia'i (vakai, Sione 8:3–11). Faka'ehi'ehi mei hono fakaanga'i ho'o fānaú, 'a ia 'e ala iku ke hōloa ai 'enau fakamahu'inga'i pē kinautolú pea fakalotosi'i kiate kinautolu; kae kumi pea fakamamafa'i 'a e lelei 'i ho'o fānaú takitaha.

Mapule'i ho'o 'itá. "Ko ia 'oku fakatotoka ki he 'itá 'oku lelei hake ia 'i ha taha 'oku mālohi" (Lea Fakatātā

16:32), pea “[ko e] laumālie ‘o e fakakikihī . . . ‘oku ‘o e tēvoló ia, ‘a ia ko e tamai ‘a e fakakikihī, pea ‘okú ne ue‘i hake ‘a e loto ‘o e kakaí ke fe-fakakikihī‘aki ‘i he ‘itá” (3 Nīfai 11:29). ‘Oku hanga ‘e he ‘itá ‘o kapusi ‘a e Laumālié pea malava ke ne faka‘auha ‘a e ngaahi vā fetu‘utaki pepepengesi ‘o e mātu‘á mo e fānaú. ‘I he konifelenisi lahí, na‘e pehē ‘e Palesiteni Hingikeli, “Oku ou kole atu kiate kimoutolu ke mou mapule‘i ho‘omou ‘itá, pea mou fofonga malimali he ‘e hanga ‘e ho‘o fofonga malimalí ‘o to‘o atu ‘a e ‘itá; lea ‘ofa mo nonga, loto hounga‘ia mo anga faka‘apa‘apa. Kapau te mou fai ‘eni, he ‘ikai ha taimi te [mou] ongo‘i fakatomala ai ‘i [ho‘omou] mo‘uí. ‘E tolonga ‘a ho‘o nofomalí pea mo ho‘o fetu‘utaki fakafamili. Te ke toe fiefia ange.”⁵

Fakamālohia ‘o e vā fetu‘utakí.

‘E lava ke ‘aonga kotoa e ngaahi fokotu‘u ko ‘ení, ka ‘o kapau he ‘ikai lava ke ke manatu‘i kinautolu lolotonga ha fepōtalanoa‘aki faingata‘a mo ho‘o ki‘i tamasi‘í, fehu‘i loto pē kiate koe, “Te u faka‘aonga‘i fēfē e tūkunga ko ‘eni mo ‘eku tamasi‘í ko ha faingamālie ke

fakamālohia homa vā fetu‘utakí?” Hili iá pea fakafanongo mo muimui ki he ue‘i fakalaumālie ‘okú ke ma‘ú.

Feinga pē. ‘E lava ke faingata‘a ‘aupito ‘a e tauhi fānaú, ka ‘e lava ke ke ikuna‘i kapau te ke feinga pē. Na‘e fai ‘e Palesiteni Hauati W. Hanitā (1907–95) ‘a e ngaahi lea fakalotolahi ko ‘ení: “Ko ha mātu‘a lavame‘á ha taha kuó ne ‘ofa‘i, ha taha kuó ne feilaulau, mo ha taha kuó ne tokanga‘i, ako‘i, pea feau e ngaahi fie ma‘u ‘a ha ki‘i tamasi‘i. Neongo kapau kuó ke fai kotoa ‘a e ngaahi me‘á ni pea ‘oku kei talangata‘a pe fakakina pe fakamāmani pē ho‘o ki‘i tamasi‘í, ‘e lava pē ke pehē ko ha mātu‘a lavame‘a koe.”⁶ ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha fa‘u tohi ‘i Saute ‘Afilika.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, “Save the Children,” *Ensign*, Nov. 1994, 54.
2. “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
3. Russell M. Nelson, “Listen to Learn,” *Ensign*, May 1991, 22.
4. Marvin J. Ashton, “The Tongue Can Be a Sharp Sword,” *Ensign*, May 1992, 20.
5. Gordon B. Hinckley, “Fakatuotuai Ki he ‘Itá,” *Liahona*, Nōvema 2007, 66.
6. Howard W. Hunter, “Parents’ Concern for Children,” *Ensign*, Nov. 1983, 65.

KO E TALANOA MO E KAU TA‘U HONGOFULU TUPÚ

‘Oku faingata‘a ‘ata‘atā pē ‘a e talanoa fekau‘aki mo e ngaahi faingata‘á ka ‘oku toe lahi ange ia ki he kau ta‘u hongofulu tupú, ‘a ia ‘oku nau feinga ke ‘ai ha me‘a ke ‘ilo‘i ai kinautolú —‘ikai fakafalala ki he‘enau mātu‘á. ‘Oku fāinga e fānau lalahiangé mo e ngaahi mālohi ‘o e teke faka‘atamai, fakaeloto, mo fakasōsialeé ‘Oku fa‘a fehu‘ia ‘e he ngaahi kaungāme‘á mo e to‘ú ‘enau tuí mo e ngaahi tu‘unga ‘ulungaanga mahu‘ingá. ‘E lava ke hoko ‘o pepepengesi honau ngaahi vā fetu‘utaki mo ‘enau mātu‘á ‘i he tu‘unga ko ‘eni ‘o ‘enau fakalalakaká, pea ‘oku ‘ikai ko ha me‘a fo‘ou ia ki he to‘u tupú ke nau ongo‘i puputu‘u, tuenoa, hoha‘a, ta‘e pau, vaivai, li‘ekina, mo loto mafasia foki.

Ko e mātu‘a ‘oku mahino pea nau tokanga ki he fakatuutu e ngaahi faingata‘a ko ‘ení, ‘e lava ke lelei ange ‘enau tokoni‘i ‘enau fānau to‘u tupú he taimi ‘oku nau fie ma‘u taha ai ‘enau mātu‘á.

KULENIPĀ, TANGATA'EIKI

Fai 'e Aaron L. West

Potungāue Pulusi 'a e Siasi

Fakakaukau ki ha fakataha mai ha kau faifekau 'e toko 3,000 ki ha loki lahi. 'Oku talanoa fiefia ha toko uaafe hivangeau hivehiva 'o kinautolu mo siofi ha feitu'u pē taha 'i he loki. Ko e ni'ihī 'oku nau tu'u 'ete. Ko e ni'ihī 'oku nau puna hake 'i olunga 'iate kinautolu 'oku tu'u 'eté ke sio fakavavevave. 'Oku tu'u ha ni'ihī 'i he ngaahi sea pelú. 'Oku tangutu ha faifekau 'e taha 'i ha sea pelu, tui'i nimā 'i hono ongo tui, kū nima, 'o punou hono 'ulú.

Mahalo 'oku 'ikai ko e me'a tonu ia na'e hokó, ka ko e founga ia 'oku ou manatu ki aí. Ko e ongo ia ne u ma'ú. Ko au 'a e faifekau 'e taha ko iá.

'I ho'o fakakaukau atu ki he me'a na'e hokó, mahalo te ke fakakaukau na'á ku tuenoa pe loto mamahi. Ko hono mo'oní ne u lolotonga a'usia e momeniti fakafiefia taha 'o 'eku mo'uí—ko ha ki'i taimi si'i kuó u toutou manatu melie ki ai, talu mei he taimi ko iá.

Na'á ku 'i he senitā ako'anga fakafaifekau 'i Polovo, 'Iutā, 'o teuteu ke hoko ko ha faifekau taimi kakato 'i he Misiona 'Ekuatoa Kitó. Na'e ha'u 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008), 'a ia na'e hoko ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki he taimi ko iá, ke lea ki

he kau faifekau kotoa pē 'i he MTC.

Na'e kamata e longoa'á hili e fakatahá. Na'á ku fakatokanga'i na'e 'ikai lue 'a e kaka'i ki he ngaahi matapaá, ko ia ne u 'eke ki ha 'eletā 'e taha 'a e me'a na'e hokó.

Na'á ne pehē, "Oku 'i heni 'a e mokopuna 'o Palesiteni Hingikeli 'i he MTC, pea ko e toki mavahé ni pē 'a Palesiteni Hingikeli mei he tu'unga malangá ke fá'ofua kiate ia!"

'I he fakamatala ko iá, na'e kaka 'a e 'eletā ki hono seá ke sio lelei ange, mo pehē, "Tōatu! Huanoa kapau ko 'eku kuí 'a Palesiteni Hingikeli ē?"

Na'á ku 'ofa mo faka'apa'apa 'i 'a Palesiteni Hingikeli, pea kuo ue'i

fakalaumālie au 'e he'ene pōpoaki he 'aho ko iá. Ka 'i he momeniti ko iá ne u mo'utāfu'ua 'i ha fakakaukau 'a ia ne taki atu au ke u tangutu kae 'ikai ke u tu'u hoku seá. 'I he lotolotonga 'o e fiefia loto vēveveke kotoa ko iá, na'á ku tangutu fakalongolongo 'o fakakaukau, "Oku ou tui 'e lelei ke hoko 'a Palesiteni Hingikeli ko 'eku kui. Ka he 'ikai ke u fetongi ia 'aki 'eku Kulenipā ko Feletí pe ko 'eku Kulenipā ko Uesi." Ne u hiki hake hoku 'ulú peá u ongo 'i 'a e māfana 'o e ātakai 'o e loto hounga'ia 'i he'eku fakakaukau ki hoku tuku-fakaholó, ko hoku fāmilí.

Na'e ha'u leva ha fakakaukau toe mālohi ange 'i he 'uluakí: "Ko e tahá, ko ha foha au 'o e 'Otuá." Na'á ku 'ilo'í na'á ku mahu'inga tatau pē, 'i he'eku hoko ko ha mokopuna 'o ha toketā nifo mo ha supavaisa 'o e fale ngāue, pea mo ha mokopuna 'o ha palōfita. Ko e hā hono 'uhingá? Na'á ma ma'u 'a e Tamai Hēvani tatau pē.

Na'e faifai pea lue atu 'a e kau faifekau kehe 'e 2,999 ko 'ení ki he ngaahi matapā 'o e loki lahi ko iá. Na'á ku kau fakataha mo kinautolu, 'o mateuteu ange ke ngāue ma'á e 'Eikí 'i he tu'unga na'á ku 'i ai 'i ha ngaahi miniti si'i kimu'á. ■

'E LAVA KE 'OMI 'E HE FAINGATA'A KOTOA PĒ HA TUI LAHI ANGE

Fai 'e Giorgia Murgia

Na'á ku lotua ha mana hoku ta'u fitú, 'i he'eku 'ilo na'e mate 'eku tangata'eikí 'i ha fakatu'utāmaki.

I he'eku kei si'í, ko e taha 'o e ngaahi taimi lelei taha 'o e 'ahó ne u sai'ia taha aí ko e tatali ke foki mai 'eku tangata'eikí mei he ngāué. Ne u sio ki tu'a he matapā sio'atá 'o sio atu 'oku ha'u, pea ne u lau 'ene ngaahi manga takitaha ke a'u ki he falé, 'o 'amanaki atu ki he fiefia na'á ne 'omí. Na'e 'ikai ke u fakakaukau te u a'usia 'a e ongo ko iá.

I ha 'aho 'e taha 'i he'eku ta'u fitú,

ne ha'u ha tangata mata mamahi ki he 'api 'eku tangata'eikí 'o ne tu'u 'i he matapaá 'o fakahā mai kuo mate 'eku tamaí 'i ha fakatu'utāmaki.

Na'á ku fakalongolongo pē 'i he 'aho ko iá. Na'á ku sio ki hoku tuonga'ane ta'u faá pea mo 'eku fa'ē, fu'u kei si'í mo tuenoá, pea na'e 'ikai te u tangi. Na'e 'ikai ke u fakakaukau 'e lava pē ke mo'oni, ko ia na'á ku 'alu ki he matapā sio'atá 'o sio

fakamama'u ki he halá. Na'e kamata ke u ongo'i ha ivi mātu'aki mālohi hifo 'i hoku umá, ko ha mafatukituki atu he na'e 'ikai lava ke u mánava lelei ai, ko ha mālohi na'á ne lōmekina au.

Na'e 'ikai fuoloa mei he mālōlō 'eku tangata'eikí, na'á ku 'alu toko taha ki hoku lokí 'i he mamalu e po'ulí, 'o lotu ki he'eku Tamai Hēvaní hangē ko ia ne akonekina au ki aí. Na'á ku kole kiate Ia ke tuku mu'a ke u toe sio ki he'eku tamai 'ofeiná, ke fā'ofua pē kiate ia. Na'á ku fakapapau 'i hoku lotó 'e lava ke 'omi 'e he Tamai Hēvaní 'a e mana ko 'ení kiate au.

I he 'aho ko iá na'e 'ikai ke u sio ki he'eku tangata'eikí pe fā'ofua kiate ia, ka na'á ku ma'u ha me'a lahi ange. Na'e hangē ia ne u ongo'i 'a e to'ukupu 'o e Fakamo'uí 'i hoku umá. Na'e mei hā mai 'a 'Ene 'i aí 'i He'ene to'o atu 'a e mafasia 'a ia na'á ne lōmekina hoku lotó.

'Oku laka hake 'eni he ta'u 'e 20 mei ai, kuo te'eki ai ke mavahe 'a e fiamālie ko iá meiate au. I he taimi 'e ni'ihi kuó u ongo'i loto mamahi ka ne te'eki ai ke u ongo'i li'ekina 'i he mole 'eku tangata'eikí. 'Oku ou lava 'o vakai ki mui peá u 'ilo kuo tā tu'olahi e hifo mai 'a e Laumālié

'E LAVA 'E HE FAKAMO'UÍ 'O FAIFAKAMO'UI MO FAKAMĀLOHIA

"Koe'uhí ko 'Ene feilaulau ta'efakangatangata mo ta'engatá (vakai, 'Alamā 34:14), 'oku mahino lelei kiate la pea lava ke mafao mai Hono to'ukupu 'alo'ofá kiate kitautolu. Te Ne lava 'o ala atu, ue'i, tokoni'i, fakamo'ui, pea fakamālohia kitautolu ke tau lava 'o fai ha me'a lahi ange he me'a te tau malavá pea tokoni'i kitautolu ke tau lava 'o fai ha me'a he 'ikai ke tau teitei lava 'o fai kapau te tau fakafalala 'ata'atā pē ki hotau mālohí. . . .

"'Oku tokoni 'a e ngaahi kavenga makehe 'i he'etau mo'uí takitaha ke tau fakafalala ki he ngaahi ngāue mā'oní'oni, angá'ofa mo e 'alo'ofa 'a e Mīsaia Mā'oní'oni (vakai, 2 Nīfai 2:8). 'Oku ou fakamo'oni mo palōmesi 'e tokoni'i kitautolu 'e he Fakamo'uí ke tau lava 'o fuesia 'etau ngaahi kavengá (vakai, Mōsaia 24:15)."

'Eletā David A. Bednar 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostelo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ke Nau Lava 'O Fua Faingofua 'Enau Ngaahi Kavengá," *Liahona*, Mē 2014, 90.

Kuo laka hake eni 'i he ta'u 'e 20 mei ai, kuo te'eki mavahe 'a e fiemālie ne 'omi 'e he Fakamo'uí kiате аú. Kuo tā tu'o lahi 'a e hifo mai e Laumālie ke fakafiemālie'i au, tokoni'i au, pea fakahā mai kiате au 'a e halá.

ke fakafiemālie'i aú, tokoni'i au, pea fakahā mai 'a e founga ke muimui ai 'i he ngaahi founga mahu'inga 'a e Fakamo'uí. 'Oku ou lava 'o ongo'i 'a 'Ene 'i he'eku mo'uí pea 'oku ou hounga'ia ai 'i he 'uluaki faingata'a ko iá, 'a ia 'oku tokoni ke u sio ki he ngaahi faingata'a faka'ahó mo ha 'ilo 'oku ta'engatá. 'Oku ou 'ilo 'oku faka'atā kitautolu 'e he ongoongolelé 'i he'etau mo'uí ke tau ongo'i 'a e ala mai 'a e to'ukupu 'o e Fakamo'uí.

Kuó u mali ki he ta'engatá, pea 'oku ou ma'u mo hoku husepānití he taimi ni ha fānau fefine iiki 'e toko tolu, 'a ia 'oku nau 'omi ha ongo fakalangi ki homau 'apí. 'I he'eku sio kiате kinautolú, 'oku ou fiefia 'i he nonga mo e 'ilo 'e lava ke 'omi 'e he loto-mamahí, 'ahi'ahí, mo e faingata'a kotoa pē 'i he'enu mo'uí, ha tui lahi ange, kau

fakamo'oni fo'ou, mo e ngaahi mana fakafo. 'Oku ou fiefia 'i he loloto 'o 'enu 'ilo fakapapau ko ia ko e taimi 'oku nau fie ma'u ai ha me'a lahi ange 'i he me'a 'oku ou malava mo hoku

husepānití 'o foaki kiате kinautolú, 'e malu'i, fakanonga, mo fakamo'ui kinautolu hangē pē ko aú. ■

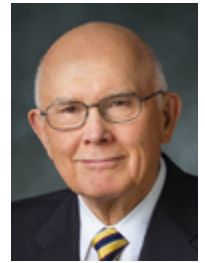
'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Satinia, 'Itali.

KO E AKO MEI HE NGAHI FAINGATA'Á

Lolotonga 'ene mahu'inga ke lotua ke ma'u ha ivi mo e tokoni 'i he ngaahi faingata'á, 'oku toe mahu'inga foki ke lotua ke ako mei he ngaahi faingata'á. Te ke lava 'o lotua ha "mata ke mamata, mo e telinga ke ongo'i" (Teutalōnome 29:4) 'a e ngaahi 'alo'ofa ongongofua mo e 'alo'ofa 'a e 'Eikí 'i ho'o mo'uí (vakai, 'Eta 6:12).

Fakakaukau ke hiki 'i ho'o tohinoá ha ní'ihí 'o e ngaahi lēsoni kuó ke akó mo ha ní'ihí 'o e ngaahi fakamo'oni 'o e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní kuó ke a'usia lolotonga ha taimi faingata'a 'i ho'o mo'uí.

Fai 'e 'Eletā
Dallin H. Oaks
'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

TU'U KO E Kau Fakamo'oni 'O E 'OTUÁ

*I he 'etau hoko ko e "māsima 'o e mā-
maní," ko kitautolu 'a e Kāingalotu
'o e Siasí kuo pau ke tau tauhi ma'u
'etau koná 'aki hono mo'ui 'aki 'etau
tui fakalotú pea 'i hono fakahaa 'i ko
e kau fakamo'oni kitautolu 'o e 'Otuá.*

Oku tau mo'ui 'i ha māmani 'oku 'faka'ikai' 'i ha tokolahi 'oku 'i ai ha 'Otuá pe ko e mahu'inga 'o 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku ou faka'amu pē 'e tokoni' i kimoutolu 'e he me'a te u lea 'akí ke lelei ange ho'omou fua fatongiá ke fakamo'oni' i 'a e 'Otuá pea ke ngāue ki he mo'oní mo e angatonú.

I.

Te u kamata 'aki 'a e 'uluaki tefito' i tui 'e tolu 'o 'etau Ngaahi Tefito 'o e Tuí:

“Oku mau tui ki he 'Otuá, ko e Tamai Ta'engatá, pea ki Hono 'Alo, ko Sīsū Kalaisí, pea ki he Laumālie Mā'oni'oní.

“Oku mau tui 'e tautea' i 'a e tangatá koe' uhi ko 'enau ngaahi angahala 'anautolú pē, kae 'ikai ko e maumau-fono 'a 'Ātamá.

“Oku mau tui 'e lava 'o fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē 'i he Fakalelei 'a Kalaisí, tu'unga 'i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e Ongoongoleléi.” (Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:1–3).

Ná'e ako' i 'e ha palōfita ma'ongo'onga 'o e Tohi 'a Molomoná 'a e ngaahi mo'oni tatau ko 'ení:

“Tui pe ki he 'Otuá; tui 'okú ne 'i ai, pea ná'á ne fakatupu 'a e ngaahi me'a kotoa pē, 'i he langí pea 'i he māmani fakatou'osi; tui 'okú ne ma'u 'a e poto kotoa, mo e māfima'fi kotoa, 'i he langí mo e māmani fakatou'osi; tui 'oku 'ikai 'ilo' i 'e he tangatá 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku lava ke 'afio' i 'e he 'Eikí.

“Pea ko e tahá, tui foki 'oku totonu ke mou fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá pea li'aki ia, pea fakavaivai' i 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá; pea kole 'i he loto-fakamo'omo'oni ke ne fakamolemole' i 'a kimoutolu” (Mōsaia 4:9–10).

'I hono fehangahangaí, 'oku faka'ikai' i pe veiveiua ha tokolahi 'i he 'ahó ni pe 'oku 'i ai ha 'Otuá pea nau taukave' i 'oku fa'u 'e he tangatá 'a e ngaahi lao kotoa pē 'o e 'ulungāngá pea 'e lava ke tali pe fakafisinga' i 'i he loto ki aí.

Ko e hā 'oku ou lea ai kau ki ha ngaahi tefito'i mo'oni hangē ko ia 'oku 'i ai 'a e 'Otuá pea mo e mo'oni mate-maté 'o e tonú mo e halá 'a ia 'okú ne pule'i hotau 'ulu-ngāngá? Ko e taimi 'e ni'ihiko e ngaahi me'a 'oku fie ma'u lahi taha te tau lava 'o ako'i 'a e ngaahi me'a 'oku tau fa'a fakahema ke to'o ma'ama'a'i. Te tau lava 'o fakali'e-li'aki 'a e ngaahi mo'oni tefito faingofua koe'uhí he 'oku tau pehē 'oku mahino ia ki he kakai kotoa pē, ka 'oku 'ikai. Kuo pau ke tau fakamamafa'i 'a e ngaahi mo'oni tefito 'oku fakatefito ai 'etau tuí. Ko hono aofangatukú, 'oku kau heni 'a e 'i ai ha 'Otuá mo e ngaahi mo'oni ta'e-ngata 'o e ngaahi mo'oni pea mo e 'otonú mo e halá 'a ia kuo fakamahino'i mai 'e He'ene ngaahi akonaki mo 'Ene ngaahi fekaú.

II.

Kuo hoko 'o fakaloto'ingofua he 'ahó ni 'a e faka'ikai'i 'o e 'Otuá pe ko hono fakahala'i Hono fatongia 'i he ngaahi me'a 'a e tangatá 'a ia na'e kamata 'i he Fakaakeake 'o e Lotú. Kuo 'i ai e ngaahi nunu'a lelei mo kovi 'o e fakalāngi-langi'i 'o e faka'uhinga 'a e tangatá. Kuo fai 'e he ngāue 'a e saienisí ha ngaahi fakalalaka ta'efa'alaua 'i he'etau mo'uí, ka kuo hoko 'a e fakafisinga 'i 'o e mafai fakalangí ko e fakava'e taupotu taha ia 'o e tonú mo e halá 'e kinautolu kuo nau fetongi 'a e 'Otuá 'aki e saienisí ke fai 'e he kakai tui fakalotu tokolahi 'a e fehu'i ko 'ení: "Ko e hā 'oku felāve'i lahi ange ai [a e] loto 'o e kau filōsefa mataotao 'o e talatukufakaholo lahi [pe na'a mo e loto 'o ha kongá 'o e Fakamaau'anga Lahi 'o e 'Iunaiteti Siteití] . . . ki he ngaahi fili kau ki he 'ulungaangá 'i he finangalo 'o e 'Otuá'?"¹

Ko kinautolu kuo nau faka'aonga'i 'a e faka'uhinga 'a e tangatá ke ne fetongi 'a e ivi takiekina fakalangí 'i he'enua mo'uí kuo nau tukuhifo kinautolu pea fakama'ama'a'i 'a e sōsaieti 'i he founga ngāué.

'Oku ou fakamālō he'eku 'ilo'i 'oku 'i ai ha founga 'e ua 'o e ma'u 'o e 'iló—ko e founga fakasaienisí pea mo e founga fakalaumālié, 'a ia 'oku kamata 'aki e tui ki he 'Otuá mo e fakafalala ki he ngaahi folofolá, akonaki ue'i fakalau-mālié, mo e fakahā fakatāutahá. 'Oku 'ikai ha fepakipaki lahi 'i he vā 'o e 'ilo na'e ma'u 'i he ongo founga kehe-kehe ko 'ení koe'uhí 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá, 'a 'etau Tamai Ta'engata 'oku tokaima'anangá, 'a e mo'oni kotoa pē mo ta'alo mai ke tau ako fakatou'osi 'iate kinaua.

'Oku tomu'a fakahā 'e he ngaahi kikite 'o e ngaahi 'aho faka'osí 'a e fakafepaki lahi ki he mo'oni mo e ngāue 'oku ue'i fakalaumālié. Ko e ni'ihiko 'o e ngaahi kikite ko 'ení 'oku fekau'aki mo e fakafili 'o Kalaisí, pea mo ha ni'ihiko kehe 'oku lea kau ki he fu'u siasi lahi mo fakalieliá.

Fili 'o Kalaisí

'Oku faka'aonga 'i 'e he 'Aposetolo ko Sioné e fo'i lea ko e fili 'o Kalaisí ke fakamatala'i ha taha 'okú ne

"fakafisinga 'i he Tamaí mo e 'Aló" (1 Sione 2:22). 'Oku ui he 'ahó ni 'a kinautolu 'oku nau faka'ikai'i 'oku 'i ai 'a e 'Otuá ko e kau faka'otuamate. 'Oku manuki'i 'e he ni'ihiko ko 'ení 'a e tui 'a kinautolu 'oku nau tui ki he me'a 'oku 'ikai lava ke fakamo'oni'i, 'o tatau pē ia mo 'enua faka'ikai'i mālohi 'a e 'i ai ha 'Otuá 'a ia 'oku 'ikai ke nau lava 'o faka'ikai'i.

'Oku tau mateuteu ki he fa'ahinga faka'ikai'i ko ia 'o e 'Otuá 'i he fakamatala 'o e Tohi 'a Molomoná ki ha tangata ko Koliholá. 'I he fokotu'u 'oku fai 'e he ngaahi tohi faka'otuamate lahi taha 'i hotau kuongá, na'e akonaki 'a Koliholá, 'a ia 'oku ui tu'oua ko ha "Fili 'o Kalaisí" (Alamā 30:6, 12), 'o pehē:

"Oku 'ikai te mou lava 'o 'ilo'i ha ngaahi me'a 'oku 'ikai te mou mamata ki ai; ko ia 'oku 'ikai te mou lava 'o 'ilo'i 'e 'i ai ha Kalaisí.

"Oku mou vakai atu ki mu'a mo pehē 'oku mou sio ki ha fakamolemole'i 'o ho'omou ngaahi angahalá. Kae vakai, ko e fua ia 'o ha fakakaukau vale; pea ko e anga mamio ko 'eni 'o ho'omou fakakaukau 'oku tupu ia mei he ngaahi talatukufakaholo 'a ho'omou ngaahi tamaí, 'a ia 'oku tohokaki'i atu 'a kimoutolu ki ha tui ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mo'oni" (Alamā 30:15–16).

Na'e fakahā foki 'e Kolihola "oku 'ikai lava ke 'i ai ha fakalelei 'e fai koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e tangatá." 'Oku tatau tofu pē 'ene fakamatala ki he nunu'a 'o 'ene fakafisinga 'i 'a e fo'i fakakaukau 'o e angahalá mo e Fakamo'uí mo e tui 'a ha tokolahi 'i hotau kuongá ni: "oku tu'u 'a e tangata 'i he mo'uí ni 'o fakatatau ki he anga 'o 'ene ngāue 'a'aná; ko ia 'oku tu'umālie 'a e tangata taki taha 'o fakatatau ki hono 'atamaí, pea . . . ikuna 'e he tangata taki taha 'o fakatatau ki hono iví; pea 'ilonga ha me'a 'oku fai 'e ha tangata 'oku 'ikai ko e hia ia" (Alamā 30:17; tātaki atu hono fakamamafa'i).

Fakakaukau Fakae'ulungāngá

'Oku tau ui he 'ahó ni 'a e fakakaukau 'a Koliholá ko e fakakaukau fakae'ulungaanga. 'Oku fakamatala 'i 'e ha ongo mamata 'a e fakakaukau ko iá 'o peheni: "I he'ene a'u ki he ngaahi me'a fakae'ulungāngá 'oku 'ikai ha tali fakamāmani lahi 'e tonu pe hala, 'ikai ha fakamaau ta'e tonu pe tonu, pea 'ikai ha founga 'uhinga lelei pe ta'e 'uhinga ke hoko ai e ngaahi faikehekehe fakae'ulungaanga 'e 'aonga 'i he taimi kotoa pē, 'i he feitu'u kotoa pē, pea ki he tokotaha kotoa pē."²

Ko e tui 'eni 'oku faka'aonga 'i 'e ha tokolahi 'i he mītia 'oku manakoá, pea ko e tali ia ki he mālohi fakato'ú. "Tukuange 'a e ngaahi lao motu'á. Fai e me'a 'oku ongo lelei kiate koé. 'Oku 'ikai ha mo'ua 'e ope atu 'i he me'a 'oku fakamālohi'i 'e he lao 'a e tangatá pe ta'e loto mei he kakai kiate kinautolu 'oku 'efihia ma'u." Ko e tupu'anga 'o e ngaahi fakakaukau pehe'e 'a e fakamahamahaló ko

“Oku ngaohi ‘e he fakakaukau fakae-tangatá ‘a e tangatá ke hoko ko e ‘otua, ko e ‘otua fakaleveleva, pea hoko ‘a e ‘atamai poto ‘o e tangatá ko e taki ‘o e me‘a kotoa pē ‘oku mo‘oni, lelei mo faka‘ofo‘ofá.”

ia ‘oku ‘ikai ‘i ai ha ‘Otuá pe, kapau ‘oku ‘i ai, kuo te‘eki ke Ne tuku mai ha ngaahi fekau ‘e fekau‘aki mo kitautolu ‘i he ‘aho ní.

Fakakaukau Fakaetangatá

‘Oku hoko lahi taha ‘a e fakafisinga ‘i ‘o ha ‘Otuá ‘oku ‘ikai lava ‘o fakamo‘oni‘i mo e faka‘ikai‘i ‘o e tonú mo e halá ‘i he māmani ‘o e ako mā‘olunga angé. ‘Oku fakahaa‘i ‘a e fakakaukau fakaetangatá, ko ha kongá ‘o e tui fekau‘aki mo e tangatá ‘a ia mahalo ne fakahingoa pehē koe‘uhí ko ‘ene fenāpasi tonu mo e fakaemāmani, ‘i he ‘ilo‘ilo pau pe ko e fehalaaki ‘i he ngaahi akonaki ‘a e kau faiako ‘i he ngaahi kolisi mo e ngaahi ‘uni-vēsiti lahi.

Ko e tafa‘aki ta‘e fakafiemālie ki he kakai lotú, ‘i he ngaahi fakakaukau fakaetangata kehekehé ko ‘enau fakafisinga ‘i ‘a e ‘i ai ha ‘Otuá mo ‘enau faka‘ikai‘i ‘a e ngaahi mo‘oni tefito fakae‘ulungaanga ‘oku fakatefito ‘i He‘ene ngaahi fekau. Ko ia ai, na‘e fakafisinga ‘i ‘e he Fakamafai‘i Fakaetangata

‘i he 1973 ‘a e “ngaahi tu‘unga tukufakaholo fakae‘ulungāngá” mo e “tukufakaholo fakalotu mālohi pe ngaahi tui fakalotu pule ‘oku nau ‘ai ke mā‘olunga ange ‘a e fakahaá, ‘Otuá, founga lotú, pe ko e tuí ‘ ‘i he ngaahi fie ma‘u mo e a‘usia ‘a e tangatá.” Na‘e toe pehē, “He ‘ikai ke tau lava ‘o ‘ilo ha taumu‘a fakalangí . . . ma‘á e fa‘ahinga ‘o e tangatá. . . . ‘Oku fatongia ‘aki ‘e he tangatá ‘a e me‘a ‘oku tau ‘i aí pe ko ia te tau hoko ki aí. He ‘ikai ha ‘otua te ne fakahaofi kitautolu; kuo pau ke tau fakahaofi pē kitautolu.”³

Ko e mo‘oni, kuo fai ‘e he kau muimui ‘o e fakakaukau fakaetangatá, ‘a ia ‘oku ui ko e tangatá, ha ngaahi tokoni lelei lahi. Hangē ko ‘ení, kuo nau pou pou ‘i e temokalati, totonu ‘a e tangatá, akó, mo e fakalalakaka fakamatelié. Kehe pē ke ‘oua ‘e ta‘e fakakau ‘e he ngaahi fakalalakaka ko ‘ení ‘a e kakai tuí, ko ‘etau palopalema mo e tangatá ko ‘enau li‘aki ‘a e mafai fakalangí mo e ngaahi tu‘unga ‘ulungaanga mahu‘ingá.

Na'e fakahā kia Nīfai 'i he fakahā 'oku 'i ai pē 'a e "siasi 'e ua": "ko e siasi 'o e Lami 'a e 'Otuá" mo e "siasi 'o e tēvoló."

Hangē ko ia kuo tohi 'e he palōfesa mataotao mālōlō 'o BYU ko Chauncey Riddle, "Oku ngaohi 'e he fakakaukau fakaetangatá 'a e tangatá ke hoko ko e 'otua, ko e tokotaha fakaleveleva, pea hoko 'a e 'atamai poto 'o e tangatá ko e taki 'o e me'a kotoa pē 'oku mo'oni, lelei mo faka'ofo'ofáa." Na'á ne toe fakamanatu mai kiate kinautolu ko e fakakaukau fakaetangatá 'oku "sai'ia 'i he faiongoongo lelei 'i he māmaní he 'ahó ni koe'uhí ko e fa'ahinga kakai 'eni 'oku tokolahi taha ai 'a e kau fa'u tohí, fai pulusí, kau mataotao faka'atamai mo e kakai mītiá."⁴

Ko e tokolahi 'oku nau faka'ikai'i pe veiveiua kau ki he 'i ai 'a e 'Otuá mahalo te nau faka'atā kinautolu mei he fakakaukau fakapoto fakae'ulungāngá. Te nau mamata ai kiate kinautolu 'i ha ngaahi tu'unga mo'ui mei tu'a 'o e totonú mo e halá, neongo 'oku faingata'a ke fakamatala'i 'a e ngaahi tu'unga mo'ui tu'uloa 'oku 'ikai maka-tu'unga 'i he tui ki he 'Otuá. Ko e kau tangata fakakaukau fakaemāmani 'oku nau fakafisinga'i 'a e "tukufakaholo fakalotu fakae'ulungāngá" mo fakahā 'enua falala ki he "ngaahi sivi 'o ha fakamo'oni fakasai-enisí,"⁵ hangē 'oku fakahoko ha kikite 'o e Tohi 'a Molomoná kiate kinautolu "na'e

mo'ui ta'e kau atu 'a e 'Otuá 'i he māmaní" (Mōsaia 27:31).

Ko e Siasi Lahi mo Fakalieliá mo e "Ngaahi Siasi Kehé"

'Oku fakamatala'i 'e he ngaahi kikite 'o e Tohi 'a Molomoná 'a e "fu'u siasi lahi mo fakalielia 'o e māmaní katoá, 'a ia ko hono tupu'angá ko e tēvoló" (1 Nīfai 14:17). 'Oku kikite'i 'a e "siasi" ko 'ení ke ma'u 'a e "pule ki he māmaní kotoa pē pea 'i he ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea, mo e kakai fulipē" (1 Nīfai 14:11). Na'e ui ko e "fu'u fakalielia taha 'i he ngaahi siasi kehe kotoa pē", na'e toe pehē foki 'oku ngāue 'a e siasi ko 'ení "ki hono fakavīkiviki 'a e māmaní" 'i hono 'omi 'o e "kau mā'oni- 'oni 'a e 'Otuá . . . 'o 'ohifo ai 'a kinautolu ki he pōpulá" (1 Nīfai 13:5, 9).

Koe'uhí kuo te'eki 'i ai ha tu'unga fakalotu—faka-Kalisitiane pe ta'e faka-Kalisitiane—kuo "pule" ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o e māmaní pe ko e malava ke 'ohifo 'a e kāingalotu kotoa pē 'o e 'Otuá ki he "pōpulá," kuo pau ke mafola lahi ange 'a e siasi lahi mo fakalielia ko 'ení 'i ha "siasi" 'e taha, hangē ko ia 'oku mahino kiate kinautolu 'a e kupu'i lea ko iá he 'aho ní. Kuo pau ko ha fa'ahinga fakakaukau fakapoto pe kautaha 'oku nau fakafepaki'i 'a e tui ki

he 'Otuá. Pea ko e “pōpula” ko ia 'oku fekumi e “siasi” ko 'ení ke 'ohifo ki ai e kāingalotú he 'ikai lahi ange ki he pōpula fakaesinó 'o hangē ko e pōpula ki he ngaahi fakakaukau halá.

Na'e fakahā kia Nīfai 'i he fakahā 'oku 'i ai 'a e “siasi 'e ua pē”: “ko e siasi 'o e Lami 'a e 'Otuá” mo e “siasi 'o e tēvoló” (1 Nīfai 14:10; vakai foki, 13:4–6). 'Oku fokotu'u mai 'e he fakamatala ko 'ení 'a e faikehekehe 'i he vaha'a 'o kinautolu 'oku tui ki he 'Otuá mo feinga ke tauhi kiate Ia 'o fakatatau ki he mahino lelei taha 'oku nau ma'ú mo kinautolu 'oku nau faka'ikai'i 'oku 'i ai 'a e 'Otuá (vakai, 1 Nīfai 14:10).

'Oku faka'aonga'i foki 'e he ngaahi akonaki kehe 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e fo'i lea ko e *siasí* ke fakahā 'a e tuí pe ko e ta'etui ki he 'Otuá. 'Oku kikite 'a e ngaahi vahe faka'osi 'o e 2 Nīfai 'e langa 'e he kau Senitailé 'i he ngaahi 'aho faka'osí 'a e “ngaahi siasi lahi” 'e “manuki ki he mālohi mo e ngaahi mana 'a e 'Otuá, pea nau vikia pē 'a honau poto 'onautolú mo 'enau 'iló, koe'uhi pē ke nau ma'u ha totongi” (2 Nīfai 26:20). 'Oku nau fakamatala ki ha “ngaahi siasi 'a ia kuo fokotu'u, kae 'ikai ki he 'Eikí” (2 Nīfai 28:3), 'a ia te nau “akonaki 'aki 'a honau potó” mo “faka'ikai'i 'a e māfimafi 'o e 'Otuá” (2 Nīfai 28:4, 5). Te nau “pehē ki he kakaí: Tokanga mai kiate kinautolu, pea mou fanongo ki he'emauga ngaahi akonakí; he vakai 'oku 'ikai ha 'Otuá he 'ahó ni” (2 Nīfai 28:5).

'I he ngāue 'a e Fakamo'uí 'i he lolotonga 'o e kau Nīfai, na'á Ne fakatokanga ki ha siasi 'oku 'ikai ke “langa ia 'i he'eku ongoongolelé, [ka] 'oku langa ia 'i he ngaahi ngāue 'a e tangatá, pe ko e ngaahi ngāue 'a e tēvoló” (3 Nīfai 27:11; vakai foki, ki he akonaki 'o kau ki he “fu'u fale lahi mo 'ata'ataá” 'i he 1 Nīfai 8:26–33; 11:35; mo e 12:18). 'Oku 'ikai fakangatanga pē 'a e ngaahi fakatokanga ko 'ení ki he ngaahi kautaha fakalotú. 'I he ngaahi tūkunga 'o hotau kuongá, 'oku fakakau atu ki ai mo ha fu'u kakai tokolahi 'o e ngaahi fakakaukau mo e 'ekitiviti fakamāmaní.

III.

'Oku a'usia 'e he kakai tokolahi 'oku nau tui ki he 'Otuá mo e totonu mo e hala 'oku 'i ai koe'uhí ko 'Ene ngaahi fekaú 'a e ta'e faka'apa'apa mo e manuki mei he ngaahi akonaki fakaemāmaní mo e faka'ikai'i 'o e 'Otuá 'oku hoko 'i he ngaahi kautaha lahi, kau ai e ngaahi potu-ngāue akó mo e mītiá. 'Oku fehanganhangai 'a e kakai 'oku manavahē ki he 'Otuá mo hōloa honau tokolahí mo e ngaahi faingata'a pehē na'e kikite'í 'a ia 'oku nau vahevahe 'etau tui ki he 'Otuá mo e totonu mo e hala 'oku 'i ai koe'uhí ko 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku toutou hoko heni 'a e me'a na'e hoko 'i he taimi 'o e Fakamo'uí.

Neongo 'oku “faka'api'api 'a [kitautolu] mei he potu kotoa pē,” 'oku 'ikai “ta'e ha tokoni” kiate kitautolu

(2 Kolinitō 4:8). 'Oku tau 'ilo'i 'oku fie ma'u 'e he'etau tupulaki fakalaumālié 'a e “fehanganhangai 'i he ngaahi me'a kotoa pē” (2 Nīfai 2:11). 'Oku tau 'ilo'i foki 'oku “'afio'i 'e he 'Eikí 'oku taau ke valoki'i 'a hono kakaí; 'io, 'okú ne sivi'i 'enau kātakí mo 'enau tui” (Mōsaia 23:21). Ka 'oku toe ako'i foki 'e he folofolá te Ne fakahaofi 'a kinautolu 'oku nau falala kiate Iá (vakai, 1 Samuela 17:37, 45–46; Saame 34:22; Lea Fakatātā 3:5–6; 'Alamā 36:27; 38:5).

Te u fokotu'u atu he taimí ni 'a e ngaahi me'a 'e tolu te tau lava 'o fai ke tali ki he ngaahi tu'unga lolotongá, 'o kamata 'aki e me'a faingofua tahá. 'Oku tali kotoa 'eni ki ha akonaki mā'ongo'onga 'o e Tohi 'a Molomoná 'a ia 'oku totonu ke tau “tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te [tau] 'i ai, 'o a'u ki he maté” (Mōsaia 18:9).

Faka'apa'apa'i e Huafa mo e ivi tākiekina 'o e 'Otuá

'Oku ako'i kitautolu ke “tui kia Kalaisi, pea 'ikai faka'ika-i'i ia” (2 Nīfai 25:29); ke “sio pē kia [Kalaisi] 'i he fakakaukau kotoa pē; 'oua 'e tāla'a, 'oua 'e manavahē” (T&F 6:36); pea ke “lea 'ia Kalaisi,” “fiefia 'ia Kalaisi” pea “malanga 'aki 'a Kalaisi” (2 Nīfai 25:26). Te tau lava 'o fai 'eni 'i he founga 'e ua 'a ia ko 'etau ngaahi lotu fakatāutahá mo 'etau 'ofa fakatāutahá.

'I he'etau ngaahi lotu fakafō'ituitui mo fakafāmilí, 'oku totonu ke tau kole ki he 'Otuá ke tokoni'i kitautolu mo hotau kaungā'apí mo e kau takí ke 'ilo'i 'a e 'Otuá ko hotau Tupu'angá mo e totonu mo e hala 'oku 'omi 'e He'ene ngaahi fekaú. 'Oku totonu ke tau fai 'eni ki he lelei 'o 'Ene fānaú 'i he feitu'u kotoa pē.

'Oku totonu ke tau toe fakapapau'i kitautolu 'i he 'alunga lolotongá ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi ma'u'anga tokoni fakalotú 'o a'u ki he ngaahi fetu'utaki fakafō'ituitui. Kuo mei mole 'i he ngaahi ta'u kimuí ni maí, 'a hono fakakau 'o e ngaahi faka'ilonga fakalotú mo e ngaahi lea 'a'apá 'i he ngaahi kaati pōpoaki faka-Kilisimasí mo e fie kaungāmamahí. 'I he'etau fai 'a e ngaahi fili fekau'aki mo e fa'ahinga fetu'utaki ko 'ení, 'oku totonu ke 'oua te tau kau 'i hono tamate'i 'o e ngaahi fakamanatu toputapú mei he'etau ngaahi fetu'utaki fakatāutahá. 'I he'etau hoko ko e kakai tuí, 'oku tau ma'u ha fatongia ke fakatolonga 'a e huafa mo e ivi takiekina 'o e 'Otuá mo Kalaisi 'i he'etau ngaahi fetalanoa'akí, 'etau mo'uí, mo hotau anga fakafonua.

Fakahā 'i he Kakai 'a e Ngaahi Tāpuaki 'a e 'Otuá

Poupou'i hono fakahā 'i he kakai 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá. 'Oku feinga 'eni ke fakafepaki'i 'aki 'a e hōloa 'o e fakamatala kau ki he tui fakalotú mo e ngaahi fakamo'oni fakafolofola ki he 'Otuá mo 'Ene ngaahi tāpuakí 'i he'etau ngaahi malangá. Fakafaikehekehe'i 'eni, hangē ko e ngaahi tohi kakai lolotongá mo e lea 'a e kau taki 'o e pule'angá 'i he 'Iunaiteti Siteití mo e ngaahi me'a fakapepa tatau mo e ngaahi lea 'a e kau takí lolotonga e 'uluaki senituli 'e ua

'a 'Ameliká. Te ke ma'u ha fakamo'oni 'o e ngaahi ngāue fakamātoató 'i he fakafaikehekehe 'i ko iá ke fakatonutonu 'a e ngaahi fakamo'oni fakafolofola ki he 'Otuá mo e ivi takiekina 'o e tui fakalotú 'i hono 'ilo'i mo fakatolonga 'o 'Ameliká.

Ko e hā te tau lava 'o fai ki he me'á ni? 'Uluakí, te tau lava 'o fokotu'u 'a e fa'ifa'itaki'anga totonú 'i hotau fāmilí mo e ngaahi akonaki 'a e Siasí 'aki hono 'ilo'i e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí 'i he'etau mo'uí pea 'i hotau ngaahi fonuá. Ke fai 'eni "i he fakapotopoto mo e maau" (Mōsaia 4:27), 'oku totonu ke 'oua 'e hangē 'oku tau faka'ikai' 'a e kau mo e tāpuekina hotau ngaahi fonuá 'e he kau tangata'i-fonua 'o e kau Siú, Musilimí, mo e ngaahi pou pou kehe ta'e faka-Kalisitiané, pea pehē ki he kau faka'otuamaté. Ka 'oku totonu ke tau lea mo'oni ki he fo'i mo'oni ko iá, hangē ko 'ení, na'e 'ilo 'a e 'Tunaiteti Siteití 'e he kakai mo e kau taki na'a nau anga faka-Kalisitiane pea na'a nau faka'aonga 'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o 'enau tuí 'i he Konisitūtoné, laó, mo e anga fakafonua.⁶

'Oku pehē 'i ha fakamatala kimuí ni mai 'a Misa Keleitoni Kulisiteniseni, ko e palōfesa 'i he 'Apiako Pisinisi ko Hāvatí pea ko ha Fitungofulu Faka'ēlia mālōlō, ko e tui fakalotú ko e fakava'e ia 'o e temokalati mo e tu'umalié fakatou'osi. 'Okú ne fakamanatu mai 'oku fakafalala 'a e temokalati mo e pisinisi fakatou'osi 'i he talangofua lahi ki he ta'e fakamālohí pea ko e fie ma'u pau ko 'ení 'oku makatu'unga ia 'i he tui fakalotu 'okú ne ako'i 'a e ngaahi me'a mahu'inga hangē ko ia "ko e tu'unga tatau 'a e kakai, mahu'inga 'o hono faka'apa'apa' 'a e ngaahi koloa 'a e ni'hi kehé, mo e faitotonu mo e angatonu fakatāutahá." 'Oku 'ikai ha mālohi pe polokalama fakaemāmani, 'a ia 'oku feinga ke fetongi 'a e tui fakalotu 'oku fakatefito 'i he tui ki he 'Otuá, ke 'omi e me'a 'oku ui 'e Misa Kulisiteniseni "ko e fakava'e 'oku fie ma'u pau ki he talangofua lahi ki he ta'e fakamālohí."⁷

Taukave'i 'a e Tau'atāina ki he Tui Fakalotú

Taukave'i 'a e Tau'atāina ki he Tui Fakalotú. 'Oku toe faingata'a ange 'eni he 'oku fie ma'u 'a e ngāue fakataha 'a e kakai tui 'o e ngaahi tui fakalotu kehekehé. 'I he feitu'u 'oku fakapapau'i mai 'e he pule'angá 'a e tau'atāina 'o e tui fakalotú, 'oku totonu ke tau vilitaki ke fai pau 'a e kau 'ōfisa fakapule'angá ki he ngaahi fakapapau ko iá. Te u fakamamafa 'i heni ha ongo sīpinga 'o e hoha'a lolotongá.

'Oku kau 'i he 'uluakí 'a e lotu 'i he kakai. 'Oku fakahoko 'a e lotú 'i he taimi 'oku fakataufolofola ai 'a e kakai ki he Tokotaha Fakalangí, tatau ai pē pe ko e hā 'enau fakakaukau ki he 'Otuá mo e founa 'oku nau fili ke lea 'aki kiate Iá. Tatau ai pē pe ko e hā e fakalea 'o ha lotu, 'a ia 'e kehekehe pē 'o fakatatau mo e tui 'a e tokotaha 'oku lotú, 'i he taimi 'oku fai ai ha lotu 'i he feitu'u kakai, 'oku mahu'inga ia ko ha fakamahino pe faka'ilonga 'o e

fakafalala fakataha mo e 'a'apa 'a ha falukunga kakai ki he 'Otuá. Ko e natula 'eni 'o e ngaahi lotu na'e fai 'i he kamata'anga 'o e ngaahi fakataha'anga fakafalealeá pe ngaahi fakataha alēleá pea 'i he ngaahi fuakava na'e fakahoko ki mu'a 'i he fakamo'oni 'o e fakamaau'angá pe ko e ngaahi fakangofuá. Tatau ai pē pe ko e hā e fakakaukau 'a e tokotaha lotú ki he 'Otuá pea tatau ai pē pe ko e hā 'ene tui fakalotú pe fakalea 'o e lotú, 'oku ou faka'amu te tau fakamo'oni'i 'etau tui ki he 'Otuá 'aki 'a e faka'ilonga 'o e lotú, mo hono fakahoko fakapotopoto mo tau'atāina. 'Oku mahu'inga ia ke taukave'i.

Uá, 'oku totonu ke tau tokanga ke fakafepaki'i 'a e kau 'ōfisa fakapule'angá mo e tu'utu'uni ki he kakai 'a ia 'oku fokotu'u atu 'oku fakangatangata pē 'a e tau'atāina 'o e tui fakalotú ki he "tau'atāina 'o e lotú." Hangē ko 'ení 'i he 'Tunaiteti Siteití, 'oku malu'i 'e he fakapapau 'o e "ngāue tau'atāinā" 'a e totonu ke hū ki tu'a mei he'etau ngaahi feitu'u liló, kau ai e ngaahi 'apisiasí, ngaahi fale lotu lahi, mo e ngaahi feitu'u fai'anga lotú, ke ngāue 'i 'etau tuí, 'o ha'isia pē ki he ngaahi mālohi fakalao fakapule'anga 'oku fie ma'u ke malu'i 'aki e mo'ui lelei, malu, mo e lelei 'a e kakai. 'Oku malu'i mo'oni 'e he ngāue tau'atāinā 'a e kau tangata'i fonua fakalotú 'i hono ngāue 'i 'enau tuí 'i he ngaahi felāfoaki 'i he tu'utu'uni fakapule'angá mo e filí 'i he'enau hoko ko e kau tangata'i fonuá pe kau fa'u laó.

Hangē ko e lea 'a 'Eletā Sefilí R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha lea mālie ki ha ha'ofanga fakamāmani lahi 'o e kau taki faka-Kalisitiané, ko kitautolu ko e kāingalotú 'oku tau "vēkeveke ke fetakinima . . . ke fakapapau'i 'a e tau'atāina ke lotú ke fakangofua ai kitautolu kotoa ke tau lava 'o lea [mo ngāue] ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he fakakaukau faka-Kalisitiane fekau'aki mo e ngaahi kaveinga fakasosiale 'o hotau kuongá."⁸

'Oku fie ma'u ke tau pou pou 'i e fengāue'aki 'a e kau taki fakalotú mo e kakai manavahē 'Otuá 'a ia 'oku nau fakataha mai ke taukave'i 'a e anga fakafonua tukufakaholo 'o e tui ki he 'Otuá mo e fakahā ko ia 'o 'Ene ngaahi tāpuaki.

IV.

Ko hono faka'osí, 'oku ou fokotu'u atu ki he kakai tui kotoa pē he feitu'u kotoa pē ke tau ma'u ha fatongia fakalotu mo'oni ke hoko ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá. Kuo pau ke tau fakapapau'i 'etau ngaahi tui fakalotú, faaitaha ke taukave'i 'a 'etau totonu ki he tau'atāina 'o e ngāue 'i 'etau tui fakalotú, pea faka'apa'apa' 'i 'enau ngaahi fatongia mahu'inga 'i hono fokotu'u mo fakatolonga mo fakatu'u-mālie 'a e ngaahi pule'angá.

'Oku ou fakamanatu ki hoku kaungā Kalisitiané 'a e ngaahi akonaki toputapu 'a e 'Aposetolo ko Sioné:

'Oku fie ma'u ke tau pou pou'i e fengāue'aki 'a e kau taki fakalotū mo e kakai manavahē 'Otuá 'a ia 'oku nau fakataha mai ke taukave'i 'a e anga fakafonua tukufakaholo 'o e tui ki he 'Otuá mo e fakahā ko ia 'o 'Ene ngaahi tāpuakí.

“Pea ko e laumālie kotoa pē 'oku 'ikai fakahā kuo ha'u 'a Sīsū Kalaisi 'i he sinó, 'oku 'ikai 'o e 'Otuá ia: pea ko 'eni ia 'a e Fili 'o Kalaisi, 'a ia kuo mou fanongo ki ai 'e ha'ú; pea 'oku lolotongá ni 'ene 'i māmani” (1 Sione 4:3).

'Oku hā 'i he akonaki 'a e Fakamo'uí kau ki he māsima kuo mole hono koná 'a e nunu'a 'o e 'ikai ke tau lea ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá. 'I hono tuifio mo e ngaahi me'a kehé—hangē pē ko e lava ke fakavaivai'i kitautolu 'e he ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga 'o e māmani—'oku mole hono ivi takiekina makehé 'i he tuifio ko iá. Hangē ko ia ne ako'i 'e he Fakamo'uí, “Ngata ai, 'oku 'ikai 'aonga ia, ka ke lī ki tua'ā, pea ke molomoloki ia 'e he kakai” (Mātiu 5:13).

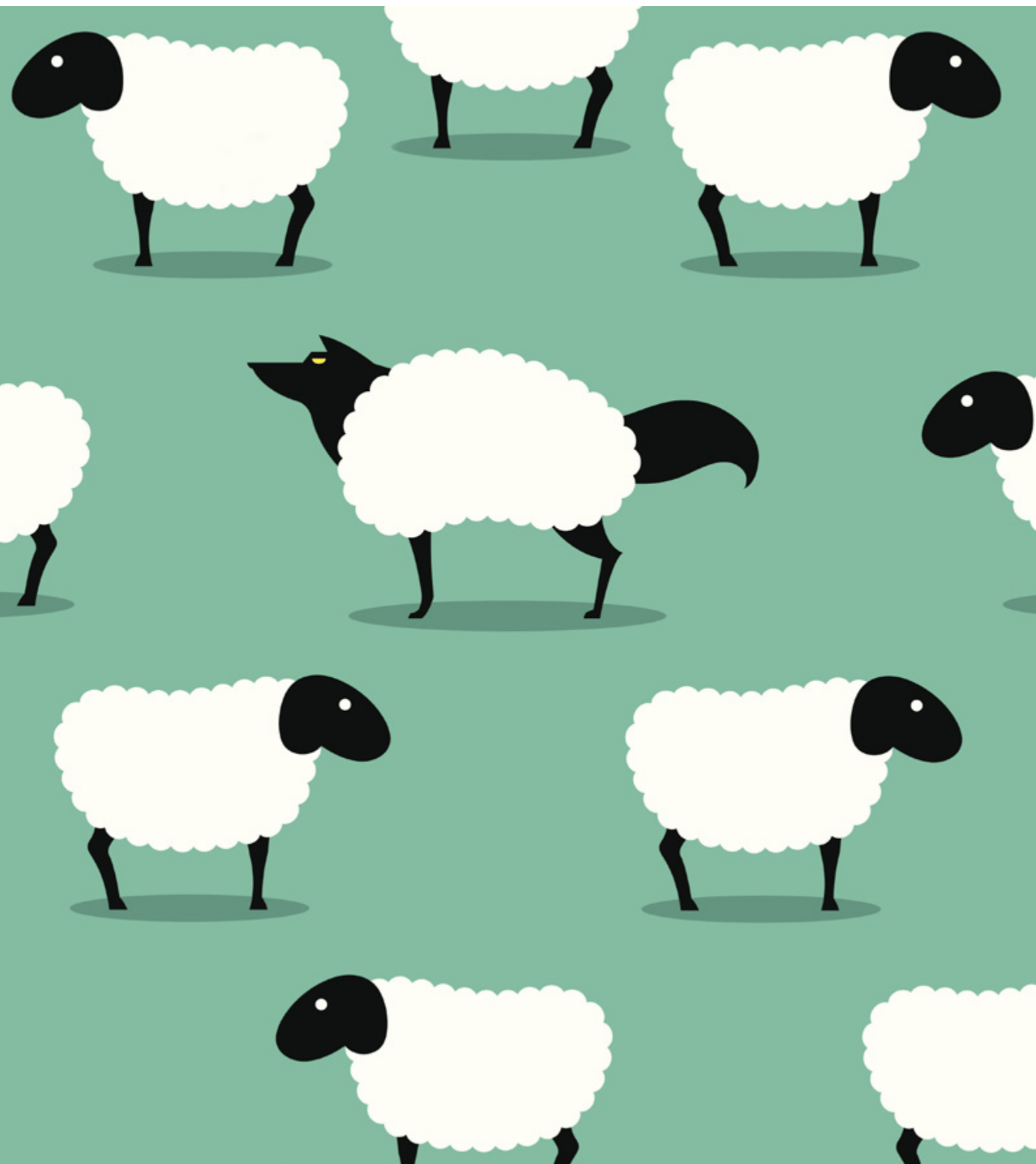
'I he 'etau hoko “ko e māsima 'o e māmani” (Mātiu 5:13), kuo pau ke tau tauhi ma'u 'e kitautolu ko e Kāingalotú 'etau koná 'aki hono mo'ui 'aki 'etau tui fakalotú pea fakapapau'i kitautolu ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá. 'I he 'etau fai iá, 'oku tau fakafehokotaki

kitautolu mo kinautolu te nau ma'u 'a e ikuna taupotu taha 'o e mo'oní mo e anga mā'oní'oní, 'i he taimi “'e peluki 'a e tui kotoa pē . . . pea 'e vete 'a e 'elelo kotoa pē ki he 'Otuá” (Loma 14:11) pea ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi, 'a ia 'oku tau lotu ki ai pea ko 'Ene kau tamaio'eikí kitautolu. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu, “Witnesses of God,” na'e fai 'i he Univesiti Pilikihami Tongi–Aitahoó 'i he 'aho 25 'o Fēpueli 2014. Ke ma'u kakato 'i he lea faka-Pilitāniá, 'alu ki he www2.byui.edu/DevotionalsandSpeeches.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Stephen L. Carter, *The Culture of Disbelief: How American Law and Politics Trivialize Religious Devotion* (1993), 226; vakai ki he kotoa 'o e vahe 11.
2. Francis J. Beckwith mo Gregory Koukl, *Relativism: Feet Firmly Planted in Mid-Air* (1998), 12–13.
3. 'I he Paul Kurtz, ed., *Humanist Manifestos I and II* (1973), 14, 15–16.
4. Chauncey Riddle, *Think Independently: How to Think in This World but Not Think with It* (2009), 120, 121.
5. 'I he Kurtz, *Humanist Manifestos I and II*, 16.
6. Vakai, John A. Howard, *Christianity: Lifeblood of America's Free Society, 1620–1945* (2008), 51.
7. Clayton Christensen, “Religion Is the Foundation of Democracy and Prosperity,” vakai, mormonperspectives.com/2011/02/08/religion-is-the-foundation-of-democracy-and-prosperity.
8. Jeffrey R. Holland, “Ko e Faaitaha 'i he Ngāue 'a Kalaisi,” *Liahona*, 'Aokosi 2012, 26.

Ko e Angatu'u 'a Sētané

*Ko e hā 'a e natula totonu 'o e me'a na'e
fokotu'u 'e Sētane 'i he fakataha alēlea
'i he maama fakalaumāliē?*

Fai 'e Mark A. Mathews

Semineli mo e 'Inisititiuti

I he'eku kei talavou, ne kamata ke u fakatokanga'i ha me'a mālie 'i he lotolotonga 'o e kāingalotu 'e ni'ihi 'o e Siasí. 'I he'enu mamata ki ha tūkunga na'e poupou'i ai e ngaahi laó pea faka'aonga'i mo e ngaahi nunu'a 'o e talangata'á (hangē ko 'ení, 'i he fakataha fakatonotonu 'a e Siasí, founa fakatonotonu 'a e mātu'á, pe ko hono fakamālohia e ngaahi lao 'o e ngāue fakafaifekau pe ko e ngaahi tu'unga 'ulungaanga 'i he ngaahi ako'anga 'a e Siasí), 'oku nau fa'a pehē, "Ka 'oku 'ikai nai ke hangē ia ko e founa 'a Sētané? 'Oku 'ikai nai ke nau fakamālohi'i e kaka'i ke anga mā'oni'oni?"

Na'e faka'ohovale kiate au 'a e tali ko 'ení 'i he kamata-angá—'e lava fēfē nai ha taha 'o fakakaukau 'e lava ke hoko 'a e ngaahi founa na'e fakangofua 'e he 'Eiki' pea mo Hono Siasí ko ha kongá 'o e "Palani 'a Sētané?" Talu mei ai mo 'eku 'ilo'i ko e feta'emahino'aki hangē ko 'ení kau ki he angatu'u 'a Sētané pea mo e Tau 'i he Langí 'oku anga-maheni 'aupito pē ia, hangē ko ia ko e ngaahi fetūkuaki fakavavevave 'i he me'a 'oku hangē ko e palani ko iá he 'aho ní. Me'apangó, 'e lava ke tataki 'a e ngaahi feta'emahino'aki fakatokāteline ko 'ení ki he ngaahi ola fakatu'utāmaki.

Hangē ko 'ení, 'e taki 'e he feta'emahino'aki ko 'ení 'a e mātu'a 'e ni'ihi ke nau fakakaukau he 'ikai lava ke nau poupou'i 'a 'enu fānau ke nau 'alu ki he lotú. 'E lava ke nau tataki 'a e kāingalotu 'o e Siasí ke poupou ki he fakalao 'o e angahala fakaeangama'a mamafá. Pea 'e lava ke taki 'e he ngaahi feta'emahino'aki ko 'ení ha kāingalotu 'e ni'ihi 'o e Siasí ke nau fakakaukau 'oku 'ikai fenāpasi 'a e fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá mo e ngaahi tukupā 'o e talangofuá ki he palani 'a e 'Otuá, ka ko hono mo'oni, 'oku mahu'inga 'a e fuakava talangofua ko iá ki he palani mo'oni 'a e 'Otuá ki he fakamo'uí.

Ko e Me'a 'oku Lea 'aki 'e he Folofolá

'Oku ngali 'oku hā lahi ange 'a e ngaahi fakakaukau 'e ni'ihi fekau'aki mo e me'a na'e fokotu'u 'e Sētane 'i he

maama fakalaumāliē mei he talatukufakaholó kae 'ikai ko e fakahā mo'oni 'i he kaveingá. Ko hono olá, 'oku 'aonga ke toe foki ki he ngaahi folofolá pē ke 'ilo'i pe ko e hā kuo fakahā mo'oni 'e he 'Eiki' 'i he me'a mahu'ingá ni. 'I he folofolá, ko e tefito'i ma'u'anga fakamatata 'o e me'a na'e fokotu'u 'e Sētané 'oku 'i he ngaahi 'uluaki veesi 'o e vahe fā 'o Mōsesé:

"Pea ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku lea kia Mōsesese, 'o pehē: Ko e Sētane ko ia, 'a ia na'á ke fekau'i 'i he huafa 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, ko ia ia na'e 'i ai talu mei he kamata'angá, pea na'á ne ha'u ki hoku 'aó 'o pehē—Vakai, ko au 'eni, fekau'i au, te u hoko ko ho 'Alo, pea te u huhu'i 'a e fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá, koe'uhí ke 'oua na'a mole ha fo'i laumālie 'e toko taha, pea ko e mo'oni kuo pau ke u fai ia; ko ia ke ke foaki kiate au 'a ho lāngilangí.

"Kae vakai, ko hoku 'Alo 'Ofa'angá, 'a ia ko hoku 'Ofa'anga mo e Tokotaha kuó u Fili talu mei he kamata'angá, na'e pehē mai 'e ia kiate au—'E Tamai, ke fai pē 'a ho finangaló, pea ke 'o'ou 'a e lāngilangí 'o ta'engata.

"Ko ia, ko e me'a 'i he angatu'u 'a Sētane kiate aú, 'o ne feinga ke faka'auha 'a e tau'atāina ke fili 'a e tangatá, 'a ia ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, kuó u foaki kiate iá, pea ko e tahá foki, ke u foaki foki kiate ia 'a hoku mālohi 'o'okú; ko ia 'i he mālohi 'o hoku 'Alo pē taha na'e Fakatupú, na'á ku pule ke kapusi hifo ia ki lalo;

"Pea na'á ne hoko ko Sētane, 'io, ko e tēvoló, ko e tamai 'a e ngaahi loi kotoa pē, ke kākaa'i mo fakakuihi 'a e tangatá, pea ke tataki pōpula 'a kinautolu 'i he'ene fa'itelihá, 'io 'a kinautolu kotoa pē 'e 'ikai tokanga ki hoku le'ó" (Mōsesese 4:1–4).

Ko e Tamai 'a e Ngaahi Loi Kotoa Pē

'Oku hā mahino mei he ngaahi veesi ko 'ení na'e 'ikai kole 'e he'etau Tamai Hēvaní ha kau ngāue tokoni ke fokotu'u mo fakahoko 'a e ngaahi palani kehe 'o e fakamo'uí, 'o hangē ko ia na'e mahalo'i 'e ha ni'ihi. Ka

ko e palani ia 'a 'etau Tamai Hēvaní, pea na'á Ne fakahā ia ki He'ene fānau fakalaumālié 'a ia na'e fakataha 'i he Fakataha Lahi 'i he Langí. Na'e fokotu'u 'i he loto fakatōkilalo 'e Sisū Kalaisi, 'a ia na'e "fili mei he kamata'angá" ke hoko ko e Fakamo'uí 'i he palani ko iá, ke pou pou 'i pē 'a e palani 'a e Tamai Hēvaní 'i He'ene pehē "Tamai, ke fai pē ho finangaló [palani]." Na'e fai 'e Sētane 'i he feitu'u ko 'ení ha fokotu'u ta'e fakafiemālie mo hīkisia ke liliu 'a e palani 'a e Tamai Hēvaní koe'uhí ke foaki fakamāmani lahi 'a e fakamo'uí ki he tokotaha kotoa pē (vakai, Mōsese 4:1). Kimu'a pea tau alea 'i 'a e founa na'á ne pehē ke fakahoko 'aki 'ení, 'oku mahu'inga ke fakatokanga 'i 'oku ui 'a Sētane 'i he ngaahi veesi ko 'ení "ko e tamai 'a e ngaahi loi kotoa pē" (Mōsese 4:4). 'I he taimi 'e taha na'e ui ia "ko ha tokotaha loi talu mei he kamata'angá" (T&F 93:25). Te tau mātu'aki fakasesele 'aupito ke tau pehē na'e tala 'e Sētane 'a e mo'oní 'i he'ene fai 'a e fokotu'u fakalahi ko 'eni 'o e fakamo'uí fakamāmani lahi.

Kapau 'oku mahino kiate kītautolu 'a e 'ulungaanga mo e hisitōlia 'o Sētané, 'e ngali lelei ange ke fakakaukau kiate ia ko e fuofua tangata alea pisinisi 'okú ne feinga ke fakatau mai ha koloa kiate kītautolu 'a ia na'á ne 'ilo'i he 'ikai ke ne lava 'o foaki. Na'á ne mahalo te ne lava ke 'omi kiate kītautolu kotoa pē 'a e fakamo'uí kapau te tau muimui 'iate ia kae 'ikai ko e palani ne fa'u 'e he'etau Tamai Hēvaní ki hotau fakamo'uí 'a ia na'e pou pou 'i ia 'e hotau Fakamo'uí ko Sisū Kalaisí.

Ko ha loi 'a e me'a na'e fokotu'u 'e Sētané. Na'e 'ikai mei ngāue ia. Na'e 'ikai ko ha founa kehe ia ki he palani 'a e Tamai Hēvaní kuo 'osi haohaoá, ka ko ha tauhele ia ke faka'auha mo kākaa'i 'a e kakaí ke muimui kia Sētane. 'I hono aofangatukú faka'osingá, ko e palani ia 'o e mala'ia, kae 'ikai ko ha palani 'o e fakamo'uí.

Ko hono Faka'auha 'o e Tau'atāina ke Filí

Fakatokanga 'i ange, 'oku 'ikai fakahā mahino 'e he ngaahi veesi ko 'ení 'a e founa na'e fokotu'u 'e Sētane ke fakahoko 'aki 'a e fo'i loi ko 'ení. Ko e me'a pē 'oku fakamatala 'i 'e he ngaahi potufofolá 'e "faka'auha 'a e tau'atāina ke filí 'a e tangatá" (Mōsese 4:3). Na'e fokotu'u mai 'e Palesiteni J. Reuben Clark (1871–1961), Tokoni 'Uluaki 'i he

'Oku ui 'a Sētane "ko e tamai 'a e ngaahi loi kotoa pē" (Mōsese 4:4). Na'á ne pehē te ne lava ke 'omi kiate kītautolu kotoa pē 'a e fakamo'uí kapau te tau muimui 'iate ia. Ko ha loi 'a e me'a na'e fokotu'u 'e Sētané. Na'e 'ikai mei ngāue ia.

Kau Palesitenisí 'Uluakí, ha ongo faingamālie tefito ki he me'a na'e fokotu'u 'e Sētane ke fai mo fakamanatu mai kiate kītautolu na'e 'ikai malava ke ngāue ha taha. Na'á ne fakamatala 'o pehē: "I he'eku lau e folofolá, 'oku fie ma'u 'e he palani 'a Sētané ha taha 'o e ongo me'á: Pe ko e fakamālohi 'i 'o e . . . tangatá, pe ko hono fakamo'uí 'o e tangatá 'i he'enua ngaahi angahalá. 'Oku ou fehu'ia pe 'e lava ke fakamālohi 'i 'a e poto 'o e tangatá. Ko e mo'oni he 'ikai lava ke fakamo'uí 'a e tangatá 'i he angahalá" ('i he Conference Report, Oct. 1949, 193; na'e hā 'i he *Doctrines of the Gospel Student Manual* [2010], 15).

Neongo he 'ikai malava ke ngāue 'a e ngaahi faingamālie ko 'ení, ka 'oku tau vakai ki he ngaahi 'elemēniti takitaha 'i he ngaahi ngāue mo e founa 'a Sētane he 'aho ní. Hangē ko 'ení, 'oku faka'oa-

nga 'i 'a e fakamālohi mo e mālohi he 'ahó ni 'e he kau fakatanga 'oku nau fekumi ki he mālohi 'i he ngaahi pule'angá pea pehē ki he kakai fakapolitikale 'oku nau feinga ke fakangatangata 'a e tau'atāina 'o e tui fakalotú mo fakamālohi 'i 'a e sosaietí ke tali 'a e 'ulungaanga faiangahalá. Kuo fakamala'ia 'i pau 'e he 'Eikí 'a hono ngāue 'aki 'a e "fakakouna pe pule 'i pe fakamālohi 'i 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá, 'i ha kīhi 'i momo 'i founa ta'e-mā'oni'oni" (T&F 121:37).

Neongo ia, 'oku toe fakamatala 'i foki 'e he 'Eikí 'e lava ke faka'oaonga 'i 'a e mālohi mo e ivi takiekiná ke pou pou 'i 'a e anga mā'oni'oni 'aki hono fakaloto 'i 'i he 'ofa, valokí 'i 'i he anga-mā'oni'oni, mo e ngaahi nunu'a fe'ungá (vakai, T&F 121:41–43). 'Oku fakahā 'e he fakamahino mahu'inga ko 'ení ko hono fakahoko totonu 'o e founa fakatonutonu 'a e Siasí mo e mātu'á, pou pou 'i e ngaahi lao mo e ngaahi tu'unga mo'uí 'i he ngaahi misioná mo e ako'anga 'a e Siasí, pea mo hono fokotu'u 'o e ngaahi lao anga-mā'oni'oni 'i he sosaietí ko e ngaahi founa ngāue kotoa kuo faka'atā 'e he 'Eikí pea 'ikai ko ha kongá 'o e "palani 'a Sētané." 'Oku 'ikai 'uhinga hono faka'apa'apa 'i ia 'o e tau'atāina ke filí ko hono tali 'a e moveuveú.

'Oku fakamatala 'i 'a e faingamālie hono ua ki he founa na'e fokotu'u 'e Sētane ke fakahaofi 'aki 'a e tokotaha kotoa pē 'i he Bible Dictionary: "'Oku fie ma'u 'e Lusifá mo hono kau muimui ke ha'u pē 'a e fakamo'uí ki he tokolahi na'a nau fakalaka hake 'i he mo'uí fakamatelié, kae 'ikai ha fie ma'u ki he fie ma'u fakafo'ituitui, tau'atāina ke filí, pe fiemālie" ("Ko e Tau 'i he Langí"). 'I hono fakalea 'e tahá,

ko hono faka'uhinga'i 'e tahá na'e fokotu'u atu 'e Sētane ke fakahaofi kitautolu kotoa, tatau ai pē pe ko e hā na'a tau faí. 'E faka'auha heni 'a e tau'atāina ke filí 'aki hono pehē 'oku ta'e'aonga. Kapau na'e to'o kotoa pē 'a e ngaahi nunu'a 'o 'etau ngaahi filí pea na'e ma'u 'e he tokotaha kotoa 'a e pale tatau pē, 'e hoko leva 'o ta'e 'uhinga 'a 'etau ngaahi filí pea faka'auha 'a 'etau tau'atāina ke filí.

'Oku hā foki 'a e faka'uhinga ko 'eni 'o e founa na'e fokotu'u 'e Sētane ke fakahaofi 'aki kitautolú 'i he konga lahi 'o 'ene ngaahi ngāue mo e ngaahi founa 'oku tau maheni mo ia he 'aho ní. 'Oku palōmesi ta'e tuku 'a Sētane ki he kakaí te nau lava 'o mo'ui fai angahala pea kei fakamo'ui pe 'e lava ke nau ma'u 'a e fiefiá 'i he fai angahalá. 'Oku fu'u manakoa he 'ahó ni 'a e pōpoaki faingofua 'o e fakamo'uí mo ha tō'onga mo'ui 'o e angahalá, hangē ko ia na'e fokotu'u 'e Sētane 'i he Tau 'i he Langí 'a ia "na'e muimui kiate ia 'a e tokolahi" (Ēpalahame 3:28).

Te tau lava 'o 'ilo 'i he ngaahi sīpinga ko 'ení kuo 'ikai liliu lahi 'a e founa 'a Sētane talu mei he mo'ui 'i he maama fakalaumālié. 'Oku hokohoko atu pē 'a e loi 'a Sētane ki he kakaí 'o palōmesi ange kiate kinautolu kapau te nau muimui kiate ia 'e fakamo'ui kinautolu, pe te nau fiefia, pe ha toe me'a pē 'oku fie ma'u ke nau fanongo ki ai. 'Okú ne hoko atu foki ke faka'aonga'i 'a e fakamālohi'i ke fakamālohi'i 'ene ngaahi fakakaukaú mo e founa ngāue ta'e-mā'oni'oni 'i he ni'ihi kehé. Ko ia ai, "oku kei hokohoko atu pē 'a e taú 'i he mo'ui fakamatelié . . . 'oku fai pē 'a e taú 'i he ngaahi me'a tatau, pea ko e fakamo'ui tatau pē 'oku 'i he tu'unga fakatu'utāmaki" (Bible Dictionary, "War in Heaven").

Ko e Palani 'o e Angatu'ú

Mahalo ko e founa faingofua taha ke fakamatala'i 'aki 'a e palani 'a Sētane 'oku 'ikai makatu'unga 'i he ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e me'a na'e fokotu'u 'e Sētane ke faí ka ko e me'a na'e tatakí ia mo hono kau muimui 'e he'ene palani ke nau faí—'a ia ko e angatu'u. 'Oku toutou fakamatala 'e he folofolá na'e angatu'u tau'atāina 'a Sētane ki he 'Otuá. Hangē ko 'ení, na'e folofola 'a e 'Eiki na'e "angatu'u 'a Sētane kiate au" (Mōsese 4:3); "[ko] ha 'āngelo 'a e 'Otuá 'a ia na'á ne ma'u mafai 'i he 'ao 'o e 'Otuá . . . na'á ne angatu'u ki he 'Alo pē Taha na'e Fakatupú" (T&F 76:25); pea "na'á ne angatu'u kiate au, 'o pehē, Tuku mai kiate au ho lāngilangí, 'a ia ko hoku mālohi" (T&F 29:36).

'Oku mahino mei he ngaahi veesi ko 'ení na'e 'ikai ko ha fokotu'u ta'e halaia 'a e fokotu'u 'a Sētane ke liliu 'a e palani 'a e 'Otuá. Ko ha angatu'u, fakafepaki, mo ha feinga tau ke fakahifo 'a e 'Otuá mei he taloní pea pule'i 'a e langí. Na'e fakahā 'e kinautolu na'e muimui 'ia Sētane 'a e tau 'i he langí pea nau hoko ko e ngaahi fili ki he 'Otuá.

Na'e faka'auha 'enau tau'atāina ke filí koe'uhí na'e 'ikai ke nau fili 'a e "tau'atāina mo e mo'ui ta'engata, tu'unga 'i he fakalaloa lahi," ka na'a nau fili 'a e "pōpulá mo e maté, 'i he'enua pōpula mo mo'ulaloa ki he mālohi 'o e tēvoló; he 'okú ne feinga ke mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o hangē pē ko iá" (2 Nifai 2:27). Ko hono olá, "na'á ne fakatafoki'i atu foki [mei he 'Otuá] ha vahe tolu 'e taha 'o e fu'u kau tau 'o e langí koe'uhi ko 'enau tau'atāina ke filí" (T&F 29:36).

'I hono fakalea 'e tahá, ko e founa faingofua taha ke vakai 'aki ki he palani 'a Sētane ko ha palani 'o e angatu'u mo e talangata'a ki he 'Otuá. 'I hono faikehekehé, na'e fakamatala'i nounou 'e he 'Otuá 'Ene palani 'i he ngaahi leá ni: "Pea te tau sivi'i 'a kinautolu 'i he me'á ni, ke vakai pe te nau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e fekau 'e he 'Eiki ko honau 'Otuá kiate kinautolú" (Ēpalahame 3:25). 'Ikai ngata 'i ai, "'Oku mau tui 'e lava 'o fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē 'i he Fakalelei 'a Kalaisí, tu'unga 'i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e Ongoongolelé" (Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:3). Ko ia ai, ko e palani 'a e 'Otuá ko ha palani 'o e talangofua mo e anga mā'oni'oni, ka ko e palani 'a Sētane ko e palani 'o e talangata'a mo e angatu'u.

Ko hono 'Ilo'i 'o e Palani

'E tokoni'i kitautolu 'i he mahino lelei 'a e faikehekehe 'i he palani 'a e 'Otuá mo e ngaahi taumu'a 'a Sētane ke fakafaikehekehe'i mahino ange 'a kinautolu 'oku muimui mo 'ikai muimui *mo'oni* 'ia Sētane. 'E tokoni ia ke tau faka'ehi'ehi mei he tukuaki'i 'a kinautolu 'oku nau poupu'i 'a e mā'oni'oni mo taukapo'i 'a e talangofua ke muimui 'i he palani 'a Sētane lolotonga iá 'oku nau muimui mo'oni ki he palani 'a e 'Otuá. 'E toe fakahaa'i foki ai e kau muimui mo'oni ki he palani 'a Sētane he 'ahó ni.

Ko kinautolu 'oku fakafepaki mo angatu'u ki he 'Otuá mo 'Ene kau palōfitá, 'a kinautolu 'oku feinga ke liliu 'a e palani 'a e 'Otuá, mo kinautolu 'oku fie ma'u ke tukuhifo 'a e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e mā'oni'oni pea feinga ke fakamālohi'i e ni'ihi kehé ke nau tali 'a e 'ulungaanga 'ulí, mo kinautolu 'oku feinga ke kākāa'i e kakaí ke tui ko e fiefia 'a e fai angahalá pea te tau lava 'o ma'u 'a e fakamo'uí 'i he fai angahalá, 'oku nau poupu'i kotoa ha ngaahi konga kehekehe 'o e founa angatu'u 'a Sētane.

'Ofa ke tau muimui 'i he palani mo'oni 'a e Tamai Hēvaní, ko ha palani 'o e fakamo'uí "'i he Fakalelei 'a Kalaisí" pea mo e "talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e Ongoongolelé" (Tefito 'o e Tui 1:3). ■
'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

Ke fai ha fakamatala fekau'aki mo e fakamatala ko 'ení pe ha fa'ahinga fakamatala 'i he Liahona, kātaki 'o 'imeili ki he liahona@ldschurch.org.

Fai 'e 'Eletā
Ulisses Soares

'O e Kau
Palesitenisi 'o e
Kau Fitungofulú

PIKI KI HE VA'A UKAMEÁ

Kapau te tau ngāue 'i 'a e tuí mo talangofua faivelenga ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí, 'e faingofua ange 'etau fili ki he totonú.

‘I he taimi ne ‘i he kolisí ai ha mēmipa lelei ‘o e Siasí ‘oku ou ‘ilo‘i, ne fakaafe‘i ia ki ha paati ‘i ha pō Tokonaki ‘i he ‘apí ‘o ha kaungā ako. Na‘e fakaafe‘i foki mo e kau palōfesá ‘univēsiti ‘o hoku kaungāme‘á, tautautefito kiate kinautolu na‘e anga fakakaume‘a ki he kau akó. Na‘e ngali mālie mo malu ‘a e pātí.

Ka neongo iá, ‘i he a‘u atu hoku kaungāme‘á, ne vave ‘ene fakatokanga‘i ‘a e ‘ātaaká na‘e ‘ikai ko e me‘a ia na‘á ne ‘amanaki ki aí. Na‘e inu kavamālohi ‘a e fānau akó, ifi tapaka, faka‘aonga‘i e faito‘o kona tapú, mo fai e ngaahi me‘a fakalilifu ‘i he tuliki kotoa pē ‘o e falé. Na‘á ne hoha‘a pea fakakaukau ke mavahe, ka na‘e fai ‘a e pātí ‘i ha feitu‘u ma‘o mei hono ‘apí. Na‘á ne heka mo hano ngaahi kaungāme‘a ki he pātí, ko ia na‘e ‘ikai ke ne lava ‘o mavahe ‘iate ia pē.

‘I he momeniti ko iá na‘á ne lotu fakalongolongo pē ki he ‘Eikí, ‘o kole ha tokoni. Hili ha‘ane fakalaululoto, na‘á ne ongo‘i ‘oku totonu ke ne ‘alu ki tu‘a. Na‘á ne mui-mui ‘i he‘ene ngaahi ongó pea nofo pē he tu‘a falé, kae ‘oua kuo ‘osi ‘a e pātí.

Lolotonga ‘enau foki ki ‘apí, na‘e talanoa hono ngaahi kaungāme‘á fekau‘aki mo e ngaahi me‘a fakalilifu na‘e hoko lolotonga ‘a e pātí. Na‘e ongo‘i ta‘e fiemālie hoku

kaungāme‘á ‘i he me‘a na‘e hokó. Na‘e ‘ikai ke faingofua kiate ia ke ne kātekina.

Ka neongo ia, ‘i he‘ene ma‘u ‘a e sākalamēnití he ‘aho hono hokó ‘i he lotú, na‘á ne ongo‘i fiemālie, melino, mo pau na‘á ne fai ‘a e fili totonú. Na‘á ne ‘ilo‘i hono ‘uhinga ‘o e puke ‘a e va‘a ukameá pea ‘oua ‘e tukuangé, ‘o a‘u pē ki he ngaahi ‘ao fakapo‘ulí. Na‘e mahino lelei kiate ia ‘a e me‘a na‘e ako‘i ‘e Nifai ki hono ngaahi tokouá ‘i he‘ene pehē “Pea ‘ilonga ‘a kinautolu ‘e tokanga ki he folofola ‘a e ‘Otuá, ‘o piki ma‘u ki aí, ‘e ‘ikai te nau teitei mate; pea ‘e ‘ikai foki lava ke ikuna‘i ‘a kinautolu ‘e he ngaahi ‘ahi‘ahi mo e ngaahi ngahau vela ‘a e filí ke fakakuihi mo tohoaki‘i atu ‘a kinautolu ki he faka‘auhá” (1 Nifai 15:24).

Fakakaukau ki he me‘a na‘e mei hoko kapau na‘e ‘ikai mālohi fe‘unga ‘a e talavou ko iá, ‘i he‘ene maá, ke piki ma‘u ki he va‘a ukameá. ‘I hono olá mo ha ngaahi fili kehe ‘i he‘ene mo‘uí, na‘á ne mali ai mo ha finemui ‘i he temipalé, fa‘u ha fāmili angatonu, pea hoko ‘o lavame‘a. ‘Okú ne ngāue faivelenga ‘i he Siasí he ‘ahó ni pea feinga ke hoko ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga lelei ki he‘ene fānaú.

Ko e Tangata Fakakakanó

‘Oku ‘ikai faingofua ke fehangahangai mo e ‘ahi‘ahi faka‘ahó. ‘Oku tau fetaulaki

kotoa mo ha 'ātakai 'oku fakafili ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku tau mo'ui 'i ha māmani 'oku hōloa 'a e tu'unga fakaeangama'á. 'Oku fakaafe'i kitautolu 'e he mī-tiá mo e tekinolosiá ke tau kau 'i he ngaahi 'ekitiviti fakatupu 'auha mo veuki mo'ui 'a ia 'oku fehanga-hangai mo 'etau tuí mo e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku hanga 'e he mālohi 'o e fakatamaiki mo kinautolu 'oku 'ikai tatau 'etau ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu-ingá, pe 'oku tatau 'etau ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá ka 'oku vaivai 'enau tuí, 'o teke kitautolu ke tau kau hono fai he ngaahi 'ulungaanga ma'ulaló. Makehe mei hení, 'oku tau fehanga-hangai mo e tangata fakakakano 'oku 'iate kitautolu fakatāutahá.

'Oku faka'uhinga'i 'e he Fakahinohino ki he Folofolá 'a e tangata fakakakanó "ko ha tokotaha 'oku fili ke pule'i ia 'e he ngaahi holi, u'a, mo e ngaahi ongo 'o e kakanó kae 'ikai 'e he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oní. 'E mahino ki he tokotaha peheé 'a e ngaahi me'a fakakakanó kae 'ikai ko e ngaahi me'a fakalaumālié. . . . Kuo pau ke fanau'i fo'ou 'a e tokotaha kotoa pē 'i he fakalelei 'a Sīsū Kalaisí koe'uhi ke 'oua te nau hoko ai ko ha tangata fakakakano."¹

'Oku fa'a lea 'aki 'e Palesitani Tōmasi S. Monisoni ha kupu'i lea angamaheni faingofua 'a ia 'e lava ke tokoni ke tau faka-'ehi'ehi mei he 'ahi'ahi 'a e filí pea tauhi kitautolu ke 'unu ki mu'a 'i he hala totonú: "He 'ikai lava ke ke totonu 'i he faihalá, pea he 'ikai lava ke ke hala 'i he faitotonú."²

Kapau te tau ngāue'i 'a e tuí mo talangofua faivelenga ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí, 'e faingofua ange 'etau fili ki he totonú.

Ko e Maama 'o Kalaisí

Na'e ako'i 'e he palōfita ko Molomoná 'a hono kakaí:

"Ko ia, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu 'a e founa ke fakamāú; he ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'i ke failelei, pea 'oku fakaloto'i ke tui kia Kalaisí, 'oku 'omai ia 'i he

Na'e ongo'i 'e hoku kau-
ngāme'á 'oku totonu
ke ne mavahe mei he pātí 'o
nofo 'i tu'a kae 'oua kuo 'osi.
Na'á ne 'ilo'i hono 'uhinga 'o
e puke 'a e va'a ukameá pea
'oua 'e tukuangé, 'o a'u pē
ki he ngaahi 'ao fakapo'ulí.

mālohi mo e foaki 'a Kalaisí; ko ia te mou fa'a 'ilo'i ai 'i ha 'ilo haohao 'oku tupu ia mei he 'Otuá.

Ka ko e me'a kotoa pē 'oku fakaloto'i 'a e tangatá ke faiková, 'o 'ikai tui kia Kalaisí, pea faka'ikai'i iá, pea 'ikai tauhi ki he 'Otuá, 'oku mou fa'a 'ilo'i ai 'i ha 'ilo haohao 'oku tupu ia mei he tēvoló; he ko hono anga 'eni 'o e ngāue 'a e tēvoló, he 'oku 'ikai te ne fakaloto'i ha tangata 'e taha ke failelei, 'ikai, 'oku 'ikai ha taha; pea 'oku 'ikai foki ke fai pehē mo 'ene kau 'āngeló; pea 'oku 'ikai ke fai pehē mo kinautolu 'oku fakavai-vai'i 'a kinautolu kiate iá" (Molonai 7:16–17).

Kuo foaki mai 'e he 'etau Tamai Hēvaní kiate kitautolu 'a e Maama 'o Kalaisí, 'a ia ko e "ivi, mālohi pe ko e tataki ia 'oku ha'u mei he 'Otuá 'o fou mai 'ia Kalaisi pea 'okú ne foaki mo'ui mo e maama ki he ngaahi me'a kotoa pē."³ 'Oku tokoni ia ki ha taha ke fili 'i he vaha'a 'o e totonú mo e halá. 'Oku tokoni 'a e me'a'ofa ko 'ení, fakataha mo e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní, ke tau fakapapau'i pe 'oku tuku kitautolu 'e ha fili ki he tafa'aki 'o e 'Eikí pe ko e tafa'aki 'o e filí. Kapau 'oku lelei 'a hotau 'ulungāngá, 'oku ue'i fakalaumālie kitautolu 'e he 'Otuá. Kapau 'oku kovi 'a hotau 'ulungāngá, 'oku takiekina kitautolu 'e he filí.

Na'e faka'aonga'i 'e hoku kau-
ngāme'a he kolisí 'a e ongo me'a-
foaki ko 'ení. Na'e tokoni'i ia 'e he Maama 'o Kalaisí ke ne 'ilo'i 'a e me'a na'e totonú, pea na'e tataki 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'ene fili fekau'aki mo e hala ke muimui aí. 'Oku lava ke ma'u 'a e ongo me'afokaí ko 'ení 'e kinautolu 'oku nau piki ma'u ki he va'a ukameá.

Ko e Me'a'ofa 'o e Fakatomalá

Tuku mu'a ke tau fakakaukauloto kuo kákaa'i pe fakafihí'i kitautolu 'e he 'ahi'ahi 'i ha fa'ahinga 'uhinga pē pea tau iku 'o fai angahala. Ko e hā 'oku totonu ke tau fai? Kapau te tau tō ki he 'ahi'ahi mo e angahalá, kuo pau ke tau fakalelei kitautolu mo e 'Otuá. Kuo pau ke tau fakatomala 'i he lea 'o e folofolá.

Kuo ako 'i 'e 'Eletā Nila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē:

“Oku tau mama 'o mei he 'Otuá 'i he taimi 'oku tau fai angahala aí. 'I he taimi 'oku tau fakatomala aí, 'oku tau tafoki ai ki he 'Otuá.

“Oku tātātaha ke hoko e fakaafe ke fakatomalá, ko ha le'o 'o e tautea, ka ko ha tau-tapa ia 'i he anga'ofa ke tafoki pea 'foki' ki he 'Otuá [vakai, Hilamani 7:17]. Ko e ta'alo mai ia 'a ha Tamai anga'ofa mo Hono 'Alo Tofu Pē Tahá ke tau toe lelei ange 'i he tu'unga 'oku tau 'i aí, ke tau a'u hake ki ha tu'unga mo'ui mā'olunga ange, ke tau liliu pea ongo'i 'a e fiefia he tauhi e ngaahi fekaú. 'I he'etau hoko ko e kau muimui 'o Kalaisí, 'oku tau fiefia 'i he tāpuaki 'o e fakatomalá pea mo e fiefia 'o hono fakamolemole'i. 'Oku nau hoko ko e kongā 'etau mo'uí, pea 'okú ne takiekina 'a e anga 'o 'etau fakakaukau mo e ongo 'oku tau ma'ú.”⁴

Ko e fakatomalá ko ha me'a'ofa faka'ofa 'ofa 'oku 'atā kiate kinautolu kotoa pē 'oku holi ke toe foki ki he 'Otuá pea faka'atā Ia ke ne o'i 'a 'enau mo'uí.

Na'e fā'ele'i kitautolu mo ha kongā fakalangi 'i hotau ngaahi laumālié koe'uhí ko e fānau kitautolu 'a e 'Otuá. 'Oku fie ma'u ke tupulaki 'a e kongā fakalangi ko iá. 'Oku tupulaki ia 'i he'etau ngāue 'aki 'etau tau'atāina ke filí 'i he mā'oni'oni, 'i he'etau fai 'a e ngaahi filí 'oku totonú, pea 'i he'etau faka'aonga'i e Maama 'o Kalaisí mo e Laumālie Mā'oni'oni ke ne tatakí kitautolu 'i he ngaahi filí 'oku tau fai lolotonga 'etau mo'uí. 'Oku fie ma'u ha taimi lahi ki he founga ko 'ení, ka 'oku malava pē ke ne fakalelei'i hotau ngaahi laumālié mo 'etau mo'uí mei he 'aho ki he 'aho.

'I hono 'ilo'i 'etau mateakí mo e vilitakí, 'e foaki mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu 'a e me'a he 'ikai ke tau lava 'o ma'u pē 'iate kitautolú. Te Ne fakalelei'i kitautolu koe'uhí he 'okú Ne 'afio'i 'etau ngaahi feinga ke ikuna'i 'etau ngaahi tōnounou mo e vaivai fakakakanó.

'I he me'a ko iá, 'oku hoko ai e fakatomalá ko e kongā 'o 'etau mo'ui faka'ahó. Ko 'etau ma'u fakauike 'a e sākalamēnití—ke ha'u angavaivai, mo loto fakatōkilalo 'i he 'ao 'o e 'Eikí, 'o fakahaa'i 'etau fakafalala kiate Iá, 'i hono kole kiate Ia ke fakamolemole'i pea fakafō'ou kitautolú, mo palōmesi ke manatu

ma'u ai pē kiate Iá—'oku fu'u mahu'inga 'aupito.

Ko e taimi 'e ni'ihí 'i he'etau ngaahi ngāue faka'aho ke hoko 'o anga faka-Kalaisi angé, 'oku tau fakatokanga'i 'oku tau toutou fekuki pē mo e ngaahi faingata'a tatau. 'Oku hangē ia na'a tau kaka 'i ha mo'unga 'ulu'akau'ia. 'I he taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai lava ke tau sio ki he 'etau fakalalakaká kae 'oua ke tau ofi ange ki he tumu'akí pea vakai ki mui mei he ngaahi feitu'u mā'olungá. 'Oua na'á ke lotofō'i. Kapau 'okú ke fāifeinga mo ngāue ke fakatomala, 'okú ke 'i he hala ki he fakatomalá.

Na'e pehē 'e 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “[Ko hono] ikuna'i ha ngaahi angakovi pe ngaahi me'a 'oku ma'unimā kitá, 'oku fa'a 'uhinga ia ki ha feinga he 'ahó ni pea hoko atu 'apongipongi, pea fai pehē ai pē, 'o mahalo 'i ha ngaahi 'aho lahi, na'a mo ha ngaahi māhina mo e ngaahi ta'u, kae 'oua kuo tau ikuna'i 'a e me'a ko iá.”⁵

'I he'etau fakalalakaká, 'oku tau sio lelei ange ai ki he mo'uí pea ongo'i 'a e ngāue mālohi ange 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i loto 'iate kitautolú. Kiate kinautolu ko ia 'oku fakatomala mo'oni ka 'oku hangē 'oku 'ikai ke nau ongo'i fiamālié, hokohoko atu hono tauhi e ngaahi fekaú. 'Oku ou palōmesi atu 'e hoko mai 'a e fiamālié 'i he taimi 'a e 'Eikí. 'Oku fie ma'u ha taimi ke fakamo'ui ai.

Tuku mu'a ke tau tauhi ma'u ha fakakaukau ta'engata 'aki hono ikuna'i 'o e tangata fakakakanó, 'i he fakamaau 'aki e Maama 'o Kalaisí, 'i he fekumi ki he fakahinohino mei he Laumālie Mā'oni'oni, 'i he fakatomala 'i he taimi 'oku tau tōnounou aí, pea 'i hono faka'atā 'etau Tamai Hēvaní ke liliu 'etau mo'uí ki he me'a kuó Ne palani ma'atautolú. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu, "Becoming a Work of Art," na'e fai 'i he 'Univēsití Pilitēhami 'Iongí 'i he 'aho 5 'o Nōvema 2013. Ke ma'u kakato 'i he lea Faka-Pilitāniá, alu ki he speeches.byu.edu.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, “Tangata Fakakakanó,” scriptures.lds.org.
2. Thomas S. Monson, “In Harm's Way,” *Ensign*, May 1998, 48.
3. Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, “Maama, Maama 'o Kalaisí”; scriptures.lds.org.
4. Neil L. Andersen, “Fakatomala . . . Koe'uhí Ke u Faka-mo'ui 'a Kimoutolu,” *Liahona*, Nōvema 2009, 40.
5. D. Todd Christofferson, “Ko Hono Fakatokanga'i e To'ukupu 'o e 'Otuá 'i Hotau Ngaahi Tāpuaki Faka'ahó,” *Liahona*, Sānuai 2012, 29.

KO HA TALA'OFA KI HE TAHA KOTOA

“Na'e fakahoko 'e he Fakamo'uí 'a e Fakalelei, 'a ia 'okú ne 'omai ha founga ke tau ma'a aí. . . . 'E 'ilo 'e kinautolu 'oku fakatomala pea sí'aki e angahalá 'oku kei mafao mai pē Hono to'ukupu 'alo'ofá. . . . Ko e ola 'o 'Ene feilaulá ke fakatau'atāina'i kitautolu mei he nunu'a 'o e angahalá, ke to'o e ongo'i halaiá pea ma'u e 'amanaki lelei.”

Palesiteni Boyd K. Packer, Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e 'UHINGA 'O 'ETAU 'AMANAKI LELEI,” *Liahona*, Nōvema 2014, 6, 7.

KO E FAKA‘APA‘APA‘I
‘E HE FAKAMO‘UÍ ‘A E

Hou‘eiki Fafiné

Fai ‘e Robert mo Marie Lund

‘I ha kuonga na‘e angamaheni ‘aki hono fakamā‘ulalo‘i ‘o e hou‘eiki fafiné, ‘oku fakahā ‘e he Kosipeli ‘a Sioné na‘e anga‘ofa mo faka‘apa‘apa‘i ‘e Sīsū Kalaisi ‘a e kakai fefiné pea mo ia, hangē ko e pehē ‘e ‘Eletā Sēmisi E. Talamesi (1862–1933) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá “ko Sīsū ko e Kalaisi ‘a e taukapo ma‘ongo‘onga taha ‘o e māmaní ki he kakai fefiné mo e tu‘unga fakaefefiné.”¹

‘Oku nofotaha ‘a e fakamatala ko ‘ení ki he kau fafine ko ‘ení ‘i he Kosipeli ‘a Sioné: (1) Mele, ko e fa‘ē ‘a Sīsúú (vakai, Sione 2:1–11; 19:25–27); (2) ko e fefine Samēlia ‘i he vaikelí (vakai, Sione 4:4–30, 39–42); (3) ko e fefine na‘e mo‘ua ‘i he tono tangatá (vakai, Sione 8:1–11); mo (4) Mele Makitaline (vakai, Sione 20:1–18). Neongo na‘e lahi ‘a e ngaahi me‘a ‘o e mo‘uí na‘e a‘usia ‘e he kau fafine ko ‘ení, ka ‘oku fakamamafa‘i ‘e Sione ‘a e mahino ki he Fakamo‘uí ‘a e ngaahi tūkunga kehekehe ‘o ‘enau mo‘uí, peá ne hiki ‘a e ngaahi tāpuaki na‘e ma‘u ‘e he fefine takitaha koe‘uhí ko ‘ene tui kia Sīsū Kalaisí.

‘I hono ako ‘a e fengā-ue‘aki ‘a Kalaisi mo e hou‘eiki fafiné ‘i he tohi ‘a Sioné, ‘oku lava ke mahino lelei ange kiate kitautolu hotau vā fetu‘utaki mo Iá.

Na'e Tui 'a Mele Kimu'a 'i he Fuofua Mana he 'ao 'o e Kakai

'Oku fakafe'iloaki 'e Sione 'a e taha laukongá kia Mele 'i he konga kimu'a 'o 'ene Kosipelí. 'Oku ma'u 'i he'ene fakamatala ki he fuofua mana 'a Sísū Kalaisi 'i he 'ao 'o e kakai 'i he ta'ane 'i Kená ha fakalāngilangi ki he tui 'a Melé.

Na'e hangē na'e 'i ai ha fatongia 'o Mele 'i he malí.² 'I he "[fie ma'u] uaine [a e kau fakaafé], [na'e] pehē 'e he fa'ē 'a Sisuú kiate Ia, 'Oku 'ikai ha'anau uaine" (Sione 2:3). 'Oku fokotu'u mai 'e he potufofolo ko 'ení ko e taimi ko ia na'e tafoki ai 'a Mele kia Sísū Kalaisi ke tokoní, mahalo na'á ne 'amanaki 'i he loto faka'apa'apa ki ha mana.³

Ke tali ki aí, na'e pehē 'e Sísū Kalaisi, "Fefine, ko e hā au kiate koe? 'Oku te'eiki ai hokosia hoku 'ahó" (Sione 2:4). 'I he liliu mālie 'a Siosefa Sāmita ki he veesi ko 'ení, na'e 'eke 'e he Fakamo'uí kia Mele 'a e me'a na'á ne fie ma'u Ia ke faí pea palōmesi ke fai ia.⁴ 'E ngali ongo fefeka mo ta'e faka'apa'apa 'a e hingoa ko e *fefiné* ki ha taha laukonga 'o onopooni; ka neongo ia, ko hono faka'aonga'i heni 'e he Fakamo'uí ne hangē na'e 'uhinga ke fakamatala'i 'a e 'uhinga fehangahangaí.⁵ 'Oku fakamatala 'e ha tokotaha ako 'o pehē, "Ko e 'Fefiné,' pe, "Eiki," 'i he lea faka-Kalisí ko ha hingoa ne faka'apa'apa'i, na'e faka'aonga'i foki ia he fakataufofolo ki he kuini."⁶ Na'e hangē ia na'á Ne pehē ki He'ene fa'eé, "Hoku 'eiki, 'ilonga ha me'a te ke kole kiate au 'i he tuí, te u foaki ia kiate koe." 'Oku fakahaa'i mai 'e he me'a ko 'ení na'e mahu'inga'ia 'a e Fakamo'uí 'i he ngaahi mālohi angamaheni na'e fehangahangaí mo e hou'eiki fafiné. Na'e faka'apa'apa'i 'e Sísū Kalaisi 'Ene fa'eé 'i He'ene tokoni kiate ia 'i he'ene ngaahi kavengá mo e fatongiá.

'Oku lekooti leva 'e he fakamatalá na'e hokohoko atu 'a e tui 'a Melé 'i he'ene fakahinohino'i 'a e kau tamaio'eiki ke talangofua kia Sísū Kalaisi: "Ko e me'a kotoa pē te ne fekau kiate kimoutolú, fai [ia]" (Sione 2:5). Na'e fakafonu 'a e 'ū kulo vaí, pea na'e liliu 'e he Fakamo'uí 'a e vaí ko e uaine 'i he tali ki he kole tokoni 'a Melé ke foaki ki he kau fakaafe 'i he malí. Ko ha lēsoni faka'ofa'ofa mo'oni ia 'oku tau ako mea Melé: 'i he taimi faingata'a'ia, fekumi ki ai mo falala kia Sísū Kalaisi, 'a ia 'okú Ne ma'u 'a e mālohi kotoa pē. Hangē ko Melé, 'e lava 'a e kakai fefine 'o e Siasí he 'ahó ni 'o fakafalala kia Sísū Kalaisi 'i he tuí 'i he taimi 'oku nau ongo'i lōmekina ai 'i honau ngaahi fatongiá.

'Oku 'ikai ngata pē 'i hono ako'i 'e he ki'i fakamatala nounou ko 'ení 'a e mālohi 'o e tui 'a Melé ka 'okú ne toe fakapapau'i 'a e tu'unga mo'oni 'o Sísū Kalaisi ko e 'Alo

Ko ha lēsoni faka'ofa'ofa mo'oni ia 'oku tau ako mea Melé: 'i he taimi faingata'a'ia, fekumi ki ai mo falala kia Sísū Kalaisi, 'a ia 'okú Ne ma'u 'a e mālohi kotoa pē.

Koe'uhí ko e tui 'a e fefine Samēliá na'á ne ma'u ha fakamo'oni mei he Laumālié pea holi ke ne fakamo'oni i ko Sīsū 'a e Kalaisí, ko e Misaia kuo tala'ofa maí.

'o e 'Otuá 'o fakafou 'i He'ene fuofua mana 'i he 'ao 'o e kakaí. Ko e fefine hono hoko 'oku fakafe'iloaki 'e Sione ki he taha laukongá ko e fefine Samēliá.

Na'e Fakahaa'i 'e Sīsū Kalaisi 'a e Faka'apa'apa ki ha Fefine mei Samēlia

'Oku fakahaa'i 'e he fakamatala 'i he Sione 4 'a e faka'apa'apa 'a Sīsū Kalaisi ki he hou'eiki fafine kotoa pē, tatau ai pē pe ko e fē honau tupu'angá pe puipuitu'a fakalotú. Na'e lau 'e he kau Siu 'e ni'ihí 'oku "uli lahi ange 'a e kau Samēliá 'i ha Senitaile 'o ha fa'ahinga tangata 'i fonua"⁷ pea nau faka'ehi'ehi mei he fengāue'aki mo kinautolú. Na'e 'ikai ngata pē hono tukunoa'i 'e Sīsū Kalaisi 'a e ngaahi talatukufakaholo 'o e kuonga ko iá, ka kuo fakahā 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e faka'apa'apa na'e fai 'e he Fakamo'uí ki he fefine ko 'ení: "Ko e fuofua taimi na'e fakahā 'e he 'Eiki ko e Kalaisí Iá, na'e fai ia ki ha fefine Samēliá 'i he vaikelí 'o Sēkopé."⁸

Hili ha'anau fononga 'i he vela 'o e 'ahó, na'e afe 'a Sīsū Kalaisi ke mālōlō mo ma'u ha vai. Na'e kamata'i 'e he Fakamo'uí 'a e fetalanoa'aki mo e fefine Samēliá 'i he vaitupú 'i he'ene kole ha inú. Fāifai, ne ma'u 'e he fefiné ha fakamo'oni ki Hono faka-'Otuá 'i he lolotonga 'o e fetalanoa'aki. 'Oku lekooti 'e Sione na'á ne 'uluaki ui 'a Sīsū "ko e Siu," pea "palōfita," pea faka'osí "ko e Kalaisí" (vakai, Sione 4:9–29). 'Oku fakahaa'i 'e he fakalalalaka 'o 'ene fili e ngaahi hingoá, na'á ne tupulaki 'i he tui kia Sīsū Kalaisí pea na'á ne ului.

Na'e ako'i ia 'e he Fakamo'uí na'á Ne ma'u 'a e "vai mo'uí" (Sione 4:10) pea ko kinautolu na'a nau inu mei aí, na'e 'ikai 'aupito te nau toe feinua. Na'e toe fehu'i ange 'e he fefiné 'i he'ene puputu'ú. Na'e fakahaa'i leva 'e Sīsū Kalaisi 'a e mo'ui 'a e fefiné 'i he kuohilí mo hono vā fetu'utaki angahala'ia lolotongá. Mahalo neongo na'á ne ongo'i mā, kae mahalo na'á ne ongo'i foki na'e faka'apa'apa'i ia 'e Sīsū Kalaisi, koe'uhí na'á ne tali fakamātoato, "Eiki, kuó u 'iló ni ko ha palōfita koe" (Sione 4:19). 'I he 'osi hono fakahā 'ene angahalá, pea 'ikai ha toe me'a ke fufuu'í, na'e ngāue'i 'e he fefiné 'ene tui kia Sīsū Kalaisí 'i He'ene ako'i iá. 'E lava ke hoko ha taha 'o 'Ene ngaahi talí ko ha kī ki hono ma'u 'o e fakamo'uí: "Fefine [pe, hoku 'eiki], tui mai kiate au" (Sione 4:21).

Na'e ma'u 'e he fefine Samēliá ha fakamo'oni mei he Laumālié koe'uhí ko 'ene tuí pea holi ke ne fakamo'oni'i ko Sīsū ko e Kalaisí, ko e Misaia kuo tala'ofa maí. 'I hono lí'aki

'ene kulo vai (ko ha fakataipe 'o 'ene ngaahi koloa fakamā-manī), na'á ne 'alu ki he koló 'o fakahā, "Ha'u 'o mamata ki ha tangata, kuó ne tala kiate au 'a e me'a kotoa pē na'á ku fai: ko e Kalaisi 'eni pe 'ikai?" (Sione 4:29). Na'e tokoni 'a e tui mo e vėveveke ngāue fakafaifekau 'a e fefine Samēliá 'i he'ene hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá, ke fakamolū 'a e loto 'o e ni'ihī kehé ke nau tali 'a Sīsū Kalaisi.

I hono fakahaa'i 'a e a'usia ko 'enī, 'oku fakahā 'e Sione 'oku 'afio'i 'e he Fakamo'uí 'a e kau fafiné mo e ngaahi fakaikiiki 'o 'enau mo'uí. 'Ikai ngata aí, 'okú Ne faka'apa'apa'i e hou'eiki fafine kotoa pē 'o tatau ai pē pe ko e hā honau puiuitu'á. Ki he hou'eiki fafine 'oku 'ikai ke nau ongo'i 'oku 'i ai hanau vā fetu'utaki mo Kalaisi pe ongo'i lí'ekina 'i honau sosaieti, 'oku fakahaa'i 'e he fakamatala ko 'enī 'oku 'afio'i 'e Sīsū Kalaisi 'a e ngaahi faingata'a 'a e fefine takitaha pea 'oku lava 'o tali mo hiki hake ia. 'Oku fakamamafa'i 'e he Kosipeli 'a Sioné 'a e poini ko 'enī 'aki hono ako'i fekau'aki mo e manava'ofa 'a Kalaisi ki he fefine tono tangatá.

Na'e Fakahaa'i 'e Sīsū Kalaisi 'a e Manava'ofá ki he Fefine Na'e Tono Tangatá

'Oku fakafaifehekehe 'i 'e he Sione 8 'a e ngaohikovia 'o e fefiné 'e he kau Fālesi mo e faka'apa'apa pea mo e manava'ofa na'e fakahā 'e Sīsū Kalaisi kiate iá. Mahalo 'i ha feinga ke faka'atā 'a e kau Fālesi ke 'ilo'i mo ta'ofi 'enau ngaohikovia 'a e fefiné, "na'e tulolo hifo ['a e Fakamo'uí], pea tohi 'aki hono tuhú ki he kekelelé, ['o hangē na'e 'ikai ke Ne ongo'i kinautolú]" (Sione 8:6). Ko e ngāue 'o e "tohi 'i he kekelelé ko ha ngāue fakataipe 'iloa fakakuongamu'a ia, 'i hono fakahaa'i 'a e ta'e loto ke fekuki mo e me'a 'oku lolotonga hokó."⁹

Ka neongo iá, na'e hokohoko atu pē e kau tangata tohi mo e kau Fālesi ke fakahoha'asi 'a Sīsū Kalaisi mo fakamaa'i 'a e fefiné. I he manava'ofa 'a Sīsū ki he fefiné, "[na'á ne] tu'u ki 'olunga, 'o ne pehē kiate kinautolu, Ko ia ia 'iate ki-moutolu 'oku ta'e angahalá, ke lí 'e ia 'a e fuofua maká. Pea toe tulolo ia, 'o tohi ki he kekelelé" (Sione 8:7–8). I he'enu tu'u fakahāhā mo fakahalaia'i pē kinautolú, na'e mavahe tahataha 'a e kau tukuaki'i 'i he'enu maá, 'o lí'aki pē 'a e fefine tono tangatá ke fehangahangai mo Sīsū.

'Oku taau ke pehē na'e nofo 'a e fefiné 'i he tafa'aki 'o Sīsū Kalaisi kae 'ikai ke ne hola. Na'e hangē na'á ne ongo'i na'e hiki hake mo fakamālohia ia 'e he faka'apa'apa na'e fai 'e Sīsū kiate iá. Na'á ne fehu'i ange, "Fefine [pe, hoku 'eiki], ko e fē 'a kinautolu na'a nau faka'ilo'i koé? 'oku 'ikai fakahalaia

'Oku taau ke pehē, na'e nofo 'a e fefine 'i he Sione vahe 8 'i he tafa'aki 'o Sīsū Kalaisi kae 'ikai ke ne hola. Na'e hangē na'á ne ongo'i na'e hiki hake mo fakamālohia ia 'e he faka'apa'apa na'e fai 'e Sīsū kiate iá.

Na'e fili 'a Mele Makitaline ko e fuofua tokotaha ke fakamo'oni pea toki fakamafai'i ke fakamo'oni ki he Fakamo'ui kuo toetu'ú. 'Oku hoko atu 'a e 'Eiki ke falala ki he hou'eiki fafine 'i hotau kuongá ni ke tu'u ko e kau fakamo'oni kiate Ia.

koe 'e ha taha? Pea pehē 'e ia, 'Eiki 'oku 'ikai ha taha. Pea talaange 'e Sisū kiate ia, Pea 'oku 'ikai te u fakahalala'i koe: 'alu pea 'oua 'e toe faiangahala" (Sione 8:10–11).¹⁰

'Oku toe fakamo'oni'i 'e he Kosipeli 'a Sioné na'e manava'ofa mo faka'apa'apa'i 'e Sisū Kalaisi 'a e hou'eiki fafiné neongo 'enau ngaahi angahalá. Ko e me'a 'i he faiangahala 'a e taha kotoa, 'e lava ke tau ma'u ha 'amanaki lelei lahi mei he sippinga 'a e fefine ko 'ení 'a ia na'á ne ngāue'i 'a e tui kia Sisū Kalaisi. Hangē ko hono fakahā 'e he Fakamo'uí 'a e manava'ofá ki he fefiné ni 'i he ngaahi tūkunga faingata'a mo fakamamahí, na'á Ne fakafiemālie'i 'a Mele Makitaline 'i he taimi na'á Ne 'ilo ai ia na'a ne tangi he ngoue 'i he fonualotó.

Na'e Fili 'a Mele Makitaline ko ha Fakamo'oni 'o e Kalaisi kuo Toetu'ú

Ko Sione pē 'a e taha fa'u tohi 'o e Kosipeli 'okú ne 'ilo'i 'a e fuofua tokotaha ke mamata ki he 'Eiki toetu'ú, 'o fakaha'a'i ai 'e lava ke ma'u 'e he kau fafine 'o e loto-to'a mo lavame'á 'a e ngaahi fakahā fakalaumālie lahi. 'Oku lekooti 'e Sione, "I he 'uluaki 'aho 'o e uiké, na'e ha'u hengihengi 'a Mele Makitaline ki he fonualotó, 'i he kei fakapo'ulí, 'o ne mamata kuo 'ave 'a e maká mei he fonua lotó" (Sione 20:1). I he vakai 'a Mele 'i hono to'o 'a e maká, na'á ne lele ke kumi tokoni mo fakahā ki he Kau 'Aposetoló na'e pulia 'a e sino 'o Sisū. Na'á ne ma'u 'a Pita mo Sione, 'a ia na'á na lele ki he fonualotó 'o ma'u pē e vala ne tanu 'akí. Na'e 'alu leva 'a e ongo 'Aposetoló, kae tuku toko taha pē 'a Mele 'i he ngoue he fonualotó.

Na'e tangi 'a Mele 'i he ngoué 'i he ve'e fonualotó: mahaló ne mei lōmekina ia 'e he fakakaukau 'o e 'ikai 'ilo'i e me'a ne hoko ki he sinó 'o e 'Eiki. Neongo na'e hā mai 'a e Fakamo'uí mo lea kiate ia, ka na'e 'ikai ke ne fakatokanga'i leva Ia. Ka na'e hili iá na'e "pehē ange 'e Sisū kiate ia, Mele" (Sione 20:16). Na'e tupu ai 'ene 'ilo'i ko hono Fakamo'uí ia. "Na'e vave hono 'iló. Na'e hoko hono vaitafe 'o e lo'imatá ko e tahi 'o e fiefia. Ko ia Ia; kuó ne toetu'u; 'okú ne mo'ui."¹¹ Hili hono fakamo'oni'i 'o e 'Eiki toetu'ú, na'e kole kia Mele ke ne fakamo'oni ki he kau 'Aposetoló na'á Ne mo'ui.

Neongo na'e ta'etui 'a e kau ākongá 'i he kamata'angá (vakai, Luke 24:11), pau pē na'e ola lelei 'a e fakamo'oni 'a Melé. Kimui ange aí, na'e fakataha e kau ākongá ke alea'i e ngaahi me'a 'o e 'ahó, 'o ngalingali ko e fakalaululoto ki he fakamo'oni 'a Melé, taimi na'e "tu'u [ai 'a Sisū] 'i loto, 'o ne pehē kiate kinautolu, Fiemalie pē 'a kimoutolu" (Sione 20:19).

'Oku fakamamafa'i 'e he a'usia ko 'ení 'a e faka'apa'apa lahi 'a Sisū Kalaisi ki he hou'eiki fafiné, koe'uhí he na'e fili 'a Mele Makitaline ko e fuofua tokotaha ke fakamo'oni pea toki fakafatongia'i ke fakamo'oni ki he Fakamo'ui kuo toetu'ú. 'Oku hoko atu 'a e 'Eiki ke falala ki he hou'eiki fafine 'i hotau kuongá ni ke tu'u ko e kau fakamo'oni kiate Ia. Kuo pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālali, "'Oku 'ikai hala hotau kuonga fakakosipeli ni mo ha kau fafine tu'ukimu'a. 'Oku ta'e fa'alaua ha hou'eiki fafine mei he ngaahi konitinēniti kotoa pē kuo nau 'osi fai ha ngaahi tokoni kāfakafa ki he ngāue 'a Kalaisi. . . . Ko 'eku fehu'i, 'Te ke hoko nai ko ha taha 'o e kau fafine ko iá? Pea 'e lava nai 'e kimoutolu kau tangata ma'u lakanga fakataula'eiki 'o fai ha tali ki he ui tatau ko 'ení?'"¹²

Te Tau Lava 'o Muimui ki He'enau Sippingá

Te tau lava 'o muimui ki he sippinga 'o e hou'eiki fafine ko 'eni 'i he ngaahi tohi 'a Sioné, 'o fakafou 'i he tui kia Sisū Kalaisi. Te tau lava 'o falala 'oku mahino ki he Fakamo'uí 'a e mālohi angamaheni 'o 'etau mo'ui pea 'e lava ke tokoni ke fua 'etau ngaahi kavengá. Te tau lava ke tui 'e hiki hake kitautolu 'e Sisū Kalaisi neongo 'etau ngaahi maumau fonó. Ko e tahá, te tau 'ilo 'e lava ke tokoni'i kitautolu 'e Kalaisi 'i he 'etau ngaahi mamahi loloto tahá, ngaahi faingata'a iá, mo e mamahí. ■

'Oku nofo 'a e ongo fa'u tohi 'i 'Iutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 3rd ed. (1916), 475.
2. Vakai, Bruce R. McConkie, *Doctrinal New Testament Commentary*, 3 vols. (1965–73), 1:135.
3. Vakai, James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 145.
4. Vakai Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Sione 2:4 ('i he Sione 2:4, futinouti a).
5. Vakai, James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 144–145.
6. 'I he J. R. Dummelow, ed., *A Commentary on the Holy Bible* (1909), 778.
7. James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 172.
8. M. Russell Ballard, "Women of Righteousness," *Liahona*, Dec. 2002, 34.
9. 'I he Dummelow, ed., *Commentary*, 788–89.
10. Na'e toe tånaki atu 'e he Liliu 'a Siosefa Sāmitá na'e fakamālo 'a e fefiné talu mei he momeniti ko iá, ki he 'Otuá peá ne tui kiate Ia (vakai, Joseph Smith Translation, John 8:11).
11. Bruce R. McConkie, *The Mortal Messiah*, 4 vols. (1979–81), 4:263.
12. M. Russell Ballard, *Liahona*, Dec. 2002, 38–39.

‘I HE HOKO MAI ‘A E Veiveiuá MO E Ngaahi Fehu‘í

*‘Oku hoko e ngaahi fehu‘í ko ha kongā mahu-
‘inga ‘o ‘etau tupulaki ta‘engatā, ‘e lava ke ‘omi
‘e he fekumi ki he ngaahi talí ‘i he founga ‘a e
‘Eikí ke tau toe ofi ange ki he ‘etau Tamai Hēvaní.*

Fai ‘e Adam Kotter

Ko e lahi tahá ‘i he ‘initaneti, ‘oku ‘ikai ko ha me‘a fo‘ou ia ki he kāingalotu ‘o e Siasí ke fefa‘uhi mo e ngaahi fakakaukau te ne fakafepaki‘i ai ‘enau tuí. ‘Oku pehē ‘e he kāingalotu ‘e ni‘ihi ‘oku fakahoha‘a ‘a e ngaahi fehu‘i ‘oku fokotu‘ú pea fifili pe ‘oku sai pē ke ‘i ai ha fehu‘i fekau‘aki mo ‘enau tuí.

‘Oku mahu‘inga ke mahino ‘oku lelei ke ‘i ai ha ngaahi fehu‘i. Ko hono mo‘oní, ‘oku mahu‘inga ‘a e ‘eke ‘o e ngaahi fehu‘í ki he ‘etau tupulaki fakalaumālié. Ka neongo ia, ‘oku ‘ikai tatau ‘a e ngaahi fehu‘i mo‘oní mo e veiveiuá.

Ngaahi Fehu‘í mo e Veiveiuá

Ko e hā, leva, ‘a e faikehekehe ‘i he fehu‘í mo e veiveiuá? Kuo pau ke pou pou‘i ‘a e ngaahi fehu‘í, ‘i he taimi ‘oku ‘eke ai ‘i ha loto holi mo‘oni ke fakatupulaki e mahino mo e tui ‘a ha taha. Kuo hoko mai ‘a e ngaahi fakahā fakakuongamu‘a mo fakaonopooni lahi ko e ola ia ‘o ha fehu‘i fakamātoato.¹ Ko e fekau fakafolofola ko ia ke fekumi mo kole kae lava ke ma‘ú ‘oku kau ia ‘i he fekau kuo toutou fakahoko lahi tahá. Ko e ngaahi fehu‘i mo‘oní ‘a e ngaahi fehu‘i ko ia ‘oku ‘eke ‘i he “loto mo‘oni” (Molonai 10:4) ke toe mahino lelei ange mo nau talangofua kakato ange ai ki he finangalo ‘o e ‘Eikí.

‘Oku hoko atu ha taha ‘eke fehu‘i fakamātoato ke talangofua lolotonga e fekumi ki he ngaahi talí. ‘I hono fehangahangaí, kuó u mamata ‘i he taimi ‘oku veiveiuá ai ‘a e kakaí ‘i he ‘enau tuí, ‘oku nau fa‘a li‘aki ‘enau tukupā ki he ngaahi fekau mo e ngaahi fuakavā lolotonga e tatali ki he ngaahi talí. Ko e fakakaukau ko ia ‘a e taha veiveiuá ke

ta‘ofi ‘a e talangofuá pe fakangatangata, kae‘oua kuo fakalelei‘i e loto veiveiuá.

‘Oku ‘ikai ha fokotu‘u ‘i he folofolá pe ko e ngaahi akonaki ‘a e kau palōfitā ‘okú ne pou pou‘i ‘a e veiveiuá. Ko hono mo‘oní, ‘oku fonu ‘a e folofolá ‘i he ngaahi akonaki ‘oku fehangahangai mo iá. Hangē ko ‘ení, ‘oku ako‘i kitautolu ke “oua ‘e tāla‘a, ‘oua ‘e manavahē” (T&F 6:36). Pea ‘i he Molomona 9:27, ‘oku pou pou‘i kitautolu ke “oua ‘e ta‘etui, kae tui pē.”

Ko e palopalema ‘e taha ki he veiveiuá ko e loto fakamātoato ko ia ke talangofua *hili pē* ‘a e fakalelei‘i ‘a e ta‘epaú ki he fiamālie ‘a e taha veiveiuá. Ko e ‘ulungaanga ‘eni na‘e fakafōtunga ‘e Koliholá, ‘a ia na‘á ne pehē, “Kapau te ke fakahā mai kiate au ha faka‘ilonga . . . pea te u toki tui ‘oku mo‘oni ho‘o ngaahi leá” (‘Alamā 30:43).

‘Oku hōloa ‘a e mālohi ‘o e loto veiveiuá ke faka‘auha ‘a e tuí, ‘amanaki lelei, mo e fāmili ‘i he momeniti pē ko ia ‘oku lea mo‘oni ai ha taha ‘o pehē, “Te u fai ‘a e ngaahi me‘a kuo fekau ‘e he ‘Eikí, ‘o tatau ai pē pe ‘oku vave pe ‘ikai hono fakalelei‘i ‘eku ngaahi fehu‘í, koe‘uhí kuó u fuakava ke fai pehē.” ‘Oku mālohi fau mo ta‘engata e faikehekehe ‘i he faivelenga ‘o e “Te u tauhi e ngaahi fekau *koe‘uhí* . . .” pea mo e veiveiuá ‘o e “Te u tauhi e ngaahi fekau *kapau* . . .”

Ko e Sipinga ‘a e ‘Eikí ki hono Ma‘u ‘a e Ngaahi Talí

‘I he ‘eku hoko ko ha ‘enisinia netiueká, kuo pau ke u muimui ‘i he ngaahi fakahinohino pau kapau ‘oku ou fie ma‘u ke lava ‘eku komipiutá ‘o fetu‘utaki mo e ngaahi

netiueka kehé. Ko e taimi 'e ní'ihí 'e lava ke ngali ta'eoli e ngaahi lao ko 'ení, ka 'i he muimui 'a e taha 'enisinia netiueka takitaha 'i he ngaahi tu'unga mo'ui tatau, te tau lava ke fakatupu ha me'a 'oku mālohi ange 'i he me'a te tau lava 'o fai 'iate kitautolu peé.

Ko e me'a tatau pē, kapau te ke fekumi ki ha tali ki ha fehu'i fakalaumālie mei he Tupu'anga 'o e 'ilo kotoa pē, kuo pau leva ke ke muimui ki He'ene ngaahi laó ke ma'u 'a e talí. 'Oku fie ma'u 'e he founga ko 'ení ha holi ke mahino 'a e mo'oní mo ha loto fiemālie ke muimui 'i he finangalo 'a e 'Otuá (vakai, 'Alamá 32:27). Ka 'ikai, 'okú ke faka'atā ke ke fakaloto'i koe ke ke tui ki he ngaahi tali 'okú ke loto ke tui ki a'í kae 'ikai ko hono ma'u e ngaahi tali mo'oní mei he 'Otuá.

'Oku angamaheni pē ia ke ongo'i hoha'a mo ta'e fiemālie 'i he fehangahangai mo ha fakakaukau fo'ou, tautautefito kapau 'okú ne 'ahi'ahi'i ha tui mālohi. Ko e me'a mahu'ingá ko e 'ikai tuku e ta'e fiemālie ko iá ke ne fakatafoki kitautolu mei he'etau ngaahi fuakavá lolotonga 'etau fekumi ki he ngaahi talí. Kuó u ako mei he 'usia fakataautaha he 'ikai lava ke tau tafoki mei he 'Otuá pea 'amanaki te Ne tali 'etau ngaahi fehu'í 'i he'etau ngaahi fie ma'ú. 'Oku fie ma'u 'a e tuí ke hokohoko atu hono tauhi e ngaahi fekaú lolotonga hono fakalelei'i 'etau veiveiuá. Mahalo pē 'e ala 'ahi'ahi'i ke ta'ofi pe fakangatangata 'a 'etau talangofuá 'i hono kei fakatatali 'a e fakalelei'i 'etau hoha'á, ka 'oku 'ikai ko e founga ia 'a e 'Otuá.

Ko hono mo'oní, kuo pau ke tau 'uluaki fehu'i loto pē, "Oku ou loto fiemālie nai ke fai e me'a 'oku fie ma'ú ke ma'u ai ha tali mei he 'Eikí, pe 'oku ou fie fai pē au 'i he'eku foungá?" Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí 'a e founga ko 'ení 'i He'ene pehē, "Pea ko ia ia 'e fai ki hono finangaló, te ne 'ilo 'a e akonakí, pe 'oku 'i he 'Otuá ia, pe ko 'eku lea 'iate au pē" (Sione 7:17).

Ko ia ko e 'uluaki sitepu ki hono fakalelei'i 'o e ngaahi fehu'i ko 'ení ke "tu'u ma'u mo tu'u ta'e-fa'a-ue'i 'i he tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá" ('Alamá 1:25). Na'e fehu'i 'e 'Eletā Nila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Oku anga fēfē ha'o 'tu'u ma'u mo ta'e-fa'a-ue'i' lolotonga ha taimi 'oku 'ahi'ahi'i ai ho'o tuí? Te ke nofo ma'u 'i he ngaahi me'a ko ia na'á ne langa hake e tefito ho'o tuí: faka'aonga'i ho'o tui kia Kalaisí, lotu, fakalaulauloto ki he folofolá, fakatomala, tauhi e ngaahi fekaú, peá ke tokoni'i e ní'ihí kehé.

"I ho'o fehangahangai mo hono 'ahi'ahi'i ho'o tuí—tatau ai pē pe ko e hā te ke faí, 'oua na'á ke mavahe mei he Siasí! 'Oku hangē ha'o mavahe mei he pule'anga 'o e 'Otuá, lolotonga hono 'ahi'ahi'i e tuí, ko ha

'Oku hangē ha'o mavahe mei he pule'anga 'o e 'Otuá, lolotonga hono 'ahi'ahi'i e tuí, ko ha mavahe mei ha nofo'anga malu 'i he tō mai 'a e 'ahiohió.

mavahe mei ha nofo'anga malu 'i he tō mai 'a e 'ahiohió."²

Na'e ako'i foki 'e 'Eletā 'Enitasoni ko e "tuí . . . ko ha fili."³ He 'ikai fakamālohi'i 'e he 'Eikí ho'o mahinó pe ko ho'o talangofuá. Kuo pau ke ke fakataumu'a ke fili 'a e tuí! 'Oku 'ikai maumau'i 'e he fili ko ia 'a e faitotonu ho'o mahinó; ko ha fakamo'oni ia 'o e faka'apa'apa ta'engata mo fakalangi ki ho'o tau'atāina ke filí.

'Oku Fakatupulaki 'a e Mahinó 'e he Ngaahi Fehu'í

'Oku ma'u hala ha ní'ihí 'i he'enua fakakaukau ko e ma'u ko ia 'a e ngaahi hoha'a fakamātoato kau ki he hisitōlia 'o e Siasí pe ko e tokātelinē ko ha fakamo'oni ia 'oku 'ikai ke mo'ui 'a e tokotahá 'o fakatatau ki he ngaahi tu'unga mo'ui 'o e Siasí. 'Oku 'ikai 'uhinga 'a e 'i ai 'a e ngaahi fehu'í ke pehē 'okú ke halaia 'i ha fa'ahinga angahala lahi. Ko e ngaahi fehu'í ko ha kongā ia 'o e mo'uí pea 'oku fie ma'u ia ki he'etau fakalalakaká mo e mahino lahi angé. 'Oku 'ikai ko e hoha'á pe 'oku tau fakatupulaki 'a e ngaahi fehu'í, ka ko 'etau tauhi e ngaahi fekaú 'i he'etau ngāue 'i he founga 'o e fakahaá 'a ia 'oku fakatau ki he ngaahi talí.

Fakatokanga'i ange 'e lava ke fakalahi 'e Sētane 'etau veiveiuá mo tatakí kitautolu ke tau fakatonuhia 'i 'etau ngaahi angahalá. 'E ue'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oní'oní 'aki 'a e ngaahi ongo ta'e fakafiemālie 'i he'etau faiangahalá, pea 'e lava ke tau fakatomala pe fakasitu'a'i 'a e ue'i ko 'ení. 'I he ake ko ia 'a e veiveiuá, 'e 'aonga ke fehu'i mo'oní pē kiate koe, 'Oku 'i ai nai ha me'a 'oku ou fai pe holi ki ai 'oku fepaki ia mo e ongoongolele'i? Kapau te ke tali 'io, fekumi ki ha tokoni mei ho'o pīsopé. 'E lava ke ne

fakahoko 'a e faikehekehe kotoa! Kuo te'eki ai hoko hono tuku 'a e veiveiua ke ne fakatonuhia'i ho'o ngaahi angahalá ko ha fetongi ola lelei 'o e fakatomalá.

'Oku tükia ha kakai 'e ni'ihí 'i he ngaahi lea na'e fai 'e he kau taki 'o e Siasí 'a ia na'e iku 'o halá, 'ikai kau ki he tokäteliné ka 'i he'enau ngaahi fakakaukau fakatāutahá. Hangē ko 'ení, na'e tohi 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmīta (1876–1972) 'i he paaki 'uluaki 'o 'ene tohi ko e *Answers to Gospel Questions*, “'oku 'ikai fakapapau 'i pe 'e toe fakangofua 'a e tangatá ke ngaohi ha fa'ahinga me'angāue pe vaka ke fononga 'i he vavaá 'o 'a'ahi ki he māhiná pe ko ha palanite mama'o.”⁴

Kimui ange mei ai, hili e tū'uta e kau tangata 'alu vavaá 'i he māhiná mo e pekia 'a Palesiteni Tēvita O. Makeí, na'e hoko 'a Siosefa Filitingi Sāmīta ko e Palesiteni 'o e Siasí. 'I ha fakataha mo e kau faiongoongó, na'e fehu'i ha taha faiongoongo kiate ia fekau'aki mo e lea ko 'ení. Na'e tali ange 'e Palesiteni Sāmīta, “Io, na'e hala 'eku ma'ú, 'ikai ko ia?”⁵

Hangē ko e lea 'a 'Eletā Sefilí R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: “'Oku [lava ke] tau fakamoleki ha ivi mahu'inga fakaeloto mo fakalaumālie he vilita'e'unua ki . . . ha me'a na'e hoko he hisitōlia 'o e Siasí ne fakamo'oni'i ai 'e kei fefa'uhi pē 'a e kakai ke fakahoko e me'a 'oku 'amanaki mai e 'Otuá meiate kinautolú.”⁶

Fekumi 'i ha Founga 'oku Langaki Mo'ui

Kuo tohi 'a e ngaahi tohi lahi pea fakamoleki mo e ngaahi houa lahi ki hono kumi e talanoa 'o e Fakafoki mai 'o e Ongongoleleí. 'Oku fa'a iku 'eni ki ha mahino lahi ange, ka 'e toe lava foki 'o ue'i ha ngaahi fehu'i ta'e fakafie-mālie, tautautefito ki he taimi 'oku 'ikai ke mahino ai kiate kinautolu 'a e ngaahi taumu'a 'o e kakai 'i he taimi ko iá. 'Oku toe faingofua foki ke fu'u tāfataha ki hono kumi 'o e ngaahi mo'oni'i me'a fakahisitōlia 'a ia 'e lava ke ma'u hala

pe mole kiate kinautolu he taimi ni, ka 'oku malava ma'u pē ke ma'u ha fakamatala mo'oni mo 'aonga mei he Tokotaha 'oku mahino kiate Ia 'a e me'a kotoa pē.

Mahalo ko e kī mahu'inga tahá 'eni: *'i he'etau tu'u ma'u 'i hono tauhi 'etau ngaahi fuakavá mo mo'ui angatonu ki he maama 'oku tau ma'ú, 'e faitāpuekina 'e he 'Eikí 'etau mo'ui mo 'omi 'a e ue'i fakalaumālie kiate kinautolu.* Kuó u ongo'i 'a e ngaahi 'alo'ofa ongongofua ko 'ení; ko e ngaahi a'usia mātu'aki fakatāutaha, mo fakahangatonu ia 'i hotau vā mo 'etau Tamai Hēvaní. Ko e māmá ia mo e 'iló. 'Oku 'ikai lava ha fa'ahinga lahi 'o e laukongá pe ko hono ako 'a e ngaahi a'usia ne talanoa'i 'e he kakai ne nau fanongo pē ai 'o fakatatau mo e mālohi 'oku 'omi kiate kinautolu 'e he ngaahi me'a ne a'usia tonú 'i he 'alo'ofa mo e 'ofa 'a 'etau Tamai.

'E hokohoko atu pē 'a e ha'u e ngaahi fehu'i 'i he'etau tulifua ki ha hala 'o e ako faka'aho e folofolá mo e ngaahi ako kehe 'o e ongoongoleleí. 'I he taimi 'oku finangalo ai 'a e 'Eikí ke ako'i kinautolú, te Ne fa'a fai ia 'aki hono 'omai ha fehu'i ke fakalaululoto ki ai. 'Oku ha'u 'a e ngaahi talí 'i he faivelenga ki he'etau ngaahi fuakavá pea mo tokoni'i e ni'ihí kehé 'i he'etau akó, koe'uhí he ko e hala ia ki hono ma'u e ngaahi a'usia fakatāutaha 'a ia te ne 'omi 'a e tali ki he ngaahi fehu'i kotoa pē, 'i he 'alu 'a e taimí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Siōsiá, USA.

'E lava ke ma'u 'a e tali ki he ngaahi fehu'i lahi 'o e ongoongoleleí 'i he lds.org/topics.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, hangē ko 'ení Sēnesi 25:21–23; 'Ekesotosi 3:11–22; Mōsaia 26; 'Alamā 40; 3 Nifai 27; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 76; 77;138.
2. Neil L. Andersen, “'Ahi'ahi 'i 'o Ho'omou Tui,” *Liahona*, Nōvema 2012, 40.
3. Neil L. Andersen, “'Oku Fe'unga Ho'o 'Iló,” *Liahona*, Nōvema 2008, 14.
4. Joseph Fielding Smith, *Answers to Gospel Questions* (1958), 5 vols., 2:191.
5. Manatu fakatāutaha 'a David Farnsworth; na'e fai e fakataha mo e kau faiongoongó 'i he 'aho 23 'o Sānuali 1970, 'i he māhina 'e ono hili 'a e tū'uta he māhiná.
6. Jeffrey R. Holland, “Ko e Kau Ngāue 'i he Ngoue Vainé,” *Liahona*, Mē 2012, 32.

NGAAHI MO'ONI FAKATOKĀTELINÉ

“Te u lava 'o kātaki'i 'a e ngaahi tōnou-nou 'e ni'ihí 'a e tangatá, kau ai 'a e kau palōfita 'o e 'Otuá—'a ia ko ha me'a ke 'amanaki 'e hoko mei he kakai fakamatelié. Te u lava 'o kātaki'i 'a e ngaahi 'ilo fakamahamahaló fakasaienisi 'oku fehanganhangai mo e Tohi 'a Molomoná; 'e fakatonutonu kinautolu 'i he 'alu 'a e taimí. Pea te u lava 'o kātekina 'a e ngaahi me'a fakahisitōlia 'oku ngali feliliuaki; he 'oku iiki ia 'i hono fakahoa mo e mo'oní. Ka he 'ikai lava ke u mo'ui ta'e 'i ai e ngaahi mo'oni fakatokäteliné mo

e ngaahi ouau na'e fakafoki mai 'e Siosefa Sāmítá, he 'ikai lava ke u mo'ui ta'e 'i ai e lakanga fakataula'eiki 'a e 'Otuá ke faitāpuekina hoku fāmili, pea he 'ikai lava ke u mo'ui ta'e 'ilo'i 'oku sila'i kiate au hoku uai'í mo e fānaú ki he tā'engatá. Ko e fili ia 'oku tau fehanganhangai mo iá—ha ngaahi fehu'i ta'e tali 'e ni'ihí mo ha ngaahi veiveiua fakatokäteline mo e mālohi 'o e 'Otuá 'i he tafá'aki 'e tahá.”

Tad R. Callister, palesiteni lahi 'o e Lautohi faka-Sāpaté, “What Is the Blueprint of Christ's Church?” (Fakataha lotu 'a e CES, Jan. 12, 2014); cesdevotionals.lds.org.

KUO PAU KE KE LOTU

I he 'aho 12 'o Sānuāli 'o e 2010, na'e fakahaa'i mai 'e he Tamai Hēvaní kiāte au Hono mālohí hili e holafa ha fale piliki fungavaka fā 'i ha mofuīke fakalilifu na'á ne faka-mamahí 'i 'a Haiti.

Lolotonga 'eku kaikaila hake mei he mamafa 'o e fale holó, na'e lea mai ha le'ō fakanonga kiāte au: "E Simi, ko e hā 'oku 'ikai ke ke lotu ai kae tuku e kaikailá?"

Ka neongo ia, ne 'ikai lava 'o ta'ofi 'eku kaikailá, koe'uhí he na'á ku manavasi'i te u mate 'i ha ngaahi miniti si'i. Na'e toe ongo mai e le'ó, 'o hangē ha kaungāme'a lelei na'e faka'ai'ai 'e ha loto holi lahi ke tokoni: "E Simi, kuo pau ke ke lotu."

Na'e faka'au 'o 'ikai toe makātaki'i 'a e mamahi 'i hoku ongo va'é, pea

na'e faka'au ke 'osi 'a e 'okisena 'i he fakapo'uli na'á ne 'ākilotoa aú. Na'e toe ongo mai 'a e le'ó: "E Simi, kuo pau ke ke lotu."

Na'e tuku leva 'eku fakafepakí 'i he momeniti ko iá. Na'á ku lea 'i ha le'ō angavaivai 'o pehē: "Tamai Hēvani, 'okú Ke 'afio'i hoku mālohí, pea 'okú Ke 'afio'i 'a e fuoloa te u lava 'o kā-taki'i ai e mamahi ko 'ení. 'Oku ou kole ki ho'ō 'Afíó, kātaki 'o to'ō e mamahí ni meiate au. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni."

Hili pē 'eku fai 'a e lotu faingofua ko 'ení, na'á ku tō 'o mohe. 'Oku 'ikai ke u manatu 'i e me'a na'e hoko hili iá, ka 'i he'eku 'ā hake mei ha mohe ma'ú, na'e mole atu 'a e mamahí. 'I ha taimi nounou mei ai, na'e ma'u au 'e he kau fai fakahaofi mo'uí 'i he'enau

fekumi ki he kau faingata'a'ia 'i he fale holo 'o hoku 'ōfisí.

Hili iá ne u 'ilo ai ko au toko taha pē 'i he kau ngāue 'e toko nima 'i he fungavaka ua 'o e fale Poata Pilinisí na'á ku ngāue aí, na'e hao mo'ui mei he fale holó. Ne tu'usi hoku va'e 'e taha koe'uhí ko hoku ngaahi laveá, pea na'á ku nofo falemahaki 'i ha ngaahi māhina lahi. Ka 'oku ou 'ilo'i na'e ue'i au 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke u lotu pea na'e tali 'e he Tamai Hēvaní 'a e lotu ko iá.

'Oku ou lava 'o fakamo'oni 'oku tali 'e he Tamai Hēvaní 'etau ngaahi lotú 'i He'ene founa pē 'A'aná pea fakatau ki Hono finangaló—'i ha feitu'u pē mo e taimi pē 'oku tau lotu aí. ■

Jimmy Saint Louis, Haiti

NA'E LILIU HOKU LOTÓ 'E HE ME'A NA'Á KU AKÓ

Hili e mālōlō homa foha ta'u 18, ko Sekisoní, ne u fakakaukauloto lahi ki he lelei mo e taumu'a 'o 'eku mo'uí. Na'e 'i ai hoku foha 'i he ta'engatá, pea na'á ku ma'u ha holi lahi ke mo'ui 'i ha founga te mau lava ke toe fiefia 'i homau vā fetu'utaki fakafāmilí. Na'á ku toe fie ma'u foki ke mahino lelei ange e folofolá koe'uhí ke nau tataki 'eku mo'uí.

'Oku 'ikai ke u fu'u fakapapau'i e taimi na'e kamata ai 'eku tokanga ki he lotó, ka na'e faka'ai'ia 'e he 'amanaki lelei ke toe sio ki homa fohá. 'I he'eku lau e Tohi 'a Molomoná, na'e kamata ke u fakatokanga'i e founga hono faka'aonga'i fakataipe 'ai e lotó 'i he tu'unga 'o e mo'ui 'a ha taha pe fakataumu'a 'a e kakaí pe tūkungá.

Ko e taimi kotoa pē na'e lau ai ki

he lotó, tatau ai pē pe 'oku fefeka pe molū, te u 'ai ha ki'i fo'i haati kulo-kula 'i he tafa'akí. Na'e kamata ke u sio ki ha ngaahi sīpinga. 'I he molū e loto 'o e kakaí, na'a nau ma'u ai 'a e mālohi ke matu'uaki e faingata'á, na'e fakautuutu 'enau 'ofa ki he ni'ihi kehé, pea na'a nau hoko 'o angalelei mo anga'ofa ange. Na'á ku ako ko e fakatomalá 'a e me'a 'okú ne liliu e lotó 'i he'etau kole ki he Fakamo'uí mo 'Ene feilaulau fakaleléi

Na'á ku fiefia 'i ha a'usia faka'ofa'ofa 'i hono ako e Tohi 'a Molomoná. Na'e liliu hoku lotó 'e he me'a na'á ku akó, 'a ia kuó ne liliu 'eku mo'uí. Kuo tokoni'i foki au 'e he me'a na'á ku akó 'i he'eku ngāue fakapalofesinalé 'i he'eku tokoni ki he ngaahi hoa-malí 'i honau ngaahi faingata'a'ia. Kuo

kamata ke mahino 'e lava ke u ako'i mo fakamanatu ki he ngaahi hoa-malí fekau'aki mo e ngaahi tefito'i mo'oni tatau 'okú ne 'omi 'a e fiemālie 'i he nofo-malí mo e feohi fafale mo'oni. 'Oku 'i ai ha ki'i faingamālie 'o e hoko 'a e liliú pe kātaki fuoloá, kae 'oua kuo nau 'omi ha loto vaivai ki he'enu nofo-malí.

Talu mei he taimi na'á ku tā ai e fanga ki'i haati 'i he tafa'aki 'o 'eku Tohi 'a Molomoná, kuó u fa'a foki ke toe lau 'a e ngaahi veesi ko iá pea hokohoko atu 'a e ako mei he ngaahi veesi ko iá. Kuó u ma'u foki ha ngaahi fakamatala fo'ou ki he lotó na'e 'ikai ke u fakatokanga'i 'i he'eku 'ulu-aki laukongá, 'a ia 'oku fakamanatu mai 'e 'i ai ma'u pē ha me'a fo'ou 'i he folofolá ke ako, mahino, pea faka'aonga'i.

Ko e mahu'inga tahá, 'oku fakamanatu mai kiate au 'a e 'ofa 'a 'eku Tamai Hēvaní mo hoku Fakamo'uí. Koe'uhí ko e 'ofa ko iá, te u ma'u hoku fāmilí 'o ta'engata. 'Oku ou 'ilo 'eni 'aki hoku lotó kotoa, pea 'oku ou hounga'ia mo'oni ai. ■

Darcy Logan, Alaska, USA

Náe faka'au 'o 'ikai toe makātaki'i 'a e mahi 'i hoku ongo va'é, pea náe faka'au ke 'osi 'a e 'okisisena 'i he fakapouli náe ne 'akilotoa aú.

Hili hono fakama'a mo fakangingila vave ia, ne u tuku fakalelei 'a hono suu ki he me'a na'e tuku ai.

KO E SŪ FAKASILESTITIALE 'O HOKU HOÁ

I he ngaahi ta'u kuo hili, hili 'eku mavahe mei he Senitā Ako'anga Fakafaifekau 'i Polovó, na'á ku a'u atu ki Folólita mo e ongo'i mateuteu mo loto vėkeveke ke kamata 'i he mala'e ngāue fakafaifekau. 'I he 'eku fe'iloaki mo hoku hoa fo'ou, na'e 'i ai ha ngaahi me'a ne ma manako tatau ai pea na'e hangē ne haohaoa 'aupito homa hoá.

Ka neongo ia, hili ha ngaahi uike si'i, ne u fakatokanga 'i ha ngaahi faikehekehe. Hangē ko 'ení, ne u mateuteu ke ma ō 'o tukituki 'i he 'aho kotoa pē, ka na'e 'ikai ke fu'u vėkeveke 'a hoku hoá ki he tukituki 'i he ngaahi matapaá. Ko hono mo'oní, neongo ko ia na'e hoa takí, ka na'á ne fili ke 'oua 'e fai ha me'a lahi.

Na'á ku fakatokanga 'i foki na'e hangē 'oku talanoa lahi 'aupito hoku hoá fekau'aki mo ia. Na'e tu'u lelei fakapa'anga hono fāmílí, pea kuó ne a'usia ha ngaahi me'a lahi na'e 'ikai te

u ma'u ko 'eku ha'u mei he tūkunga mā'ulalo angé.

Na'e kamata ke fakatupulaki 'e he ngaahi me'á ni ha ngaahi ongo ta'e fiemālie 'i hoku lotó, na'e meimei a'u ki he tu'unga 'o e tāufehi'á. Na'e uesia fakalaumālie au 'i hono tukuloto 'i e ongo'i tāufehi'a ki hoku hoá, tautau-tefito lolotonga ha'aku feinga ke ako'i e ongoongolelé. Na'e pau ke u fai ha me'a. Na'á ku 'uluaki fakakaukau ke talanoa ki hoku hoá pea fakahaa 'i ange 'eku loto-fo'í. Ka na'á ku fili ha founga kehe.

'I he pongipongi takitaha na'á ku fetongitongi mo hoku hoá 'i he kaukau mo teuteu ki he 'ahó. Lolotonga 'ene kaukau, ne u fakakaukau ke u tolotolo ki hono mohengá pea fakangingila hono suu. Hili hono fakama'a mo fakangingila vave ia, te u tuku fakalelei 'a hono suu ki he me'a na'e tuku ai. Na'á ku fai 'eni 'i he pongipongi kotoa pē 'i ha uike nai 'e ua.

Lolotonga e taimi ko 'ení ne u fakatokanga 'i 'oku kamata ke mole 'a 'eku tāufehi'á. 'I he 'eku ngāue tokoni ki hoku hoá, na'e kamata ke liliu hoku lotó. Ne 'ikai ke u lea kiate ia fekau'aki mo 'eku ki 'i ngāue tokoní. Ka neongo ia, 'i ha 'aho 'e taha, na'e pehē 'e hoku hoá kuo pau ne tāpuekina ia 'aki e "sū fakasilesitiale" koe'uhí na'e te'eki ai pē ke 'uli ia.

Na'á ku ako ha lēsoni ma'ongo'onga 'e ua mei he a'usia ko 'ení. 'Uluakí, na'á ku ako ko e palopalema mo'oní na'e 'i hoku lotó pē ia—neongo na'e ha'u mei tu'a 'a e tupu'anga 'o e ngaahi ongo ne u ma'ú. Na'e sai pē hoku hoá.

Uá, na'á ku 'ilo' 'oku tau tokoní 'i kinautolu 'oku tau 'ofa ai. Ka na'e 'ikai ke u 'ilo' 'oku ngāue 'a e tefito 'i mo'oni tatau pē 'i he tafa'aki 'e taha: 'oku faka'au ke tau 'ofa 'iate kinautolu 'oku tau tokoní. ■

Michael Reid, 'Alesona, USA

NA'Á KU 'ILO'I 'A E LE'O 'O E PALŌFITÁ

I ha pō Sāpate 'e taha he māhina 'e tolu nai hili 'eku hiki mei hoku fonua tupu'anga ko Mekisikou ki he 'Unaiteti Siteití ke u 'alu ki he akó, ne u fetongitongi holo e ngaahi kautaha letioó 'i he feinga ke ma'u ha ngaahi hiva faka-Sāpate lelei. 'I he'eku fanongo ki he ngaahi kautaha letio fakalotofonua lahi, na'á ku ongo'i ha le'o angamaheni peá u ta'ofi ai.

Ne u mahamahalo ko e le'o ia 'o Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008), 'a ia ko e Palesiteni 'o e Siasí 'i he taimi ko iá. Ne u 'ilo'i na'e ngali kehe ia kiate au ke u lava 'o fakafaikehekehe 'i hono le'ó. Ne u anga 'aki e fanongo ki he konifelenisi lahi, ngaahi faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí, mo e ngaahi fakamafola kehe 'a e Siasí 'o fakafou 'i he le'o 'o ha taha fakatonulea lea faka-Sipeini 'oku le'o lahi ange 'i he le'o 'o e tokotaha leá. Ka na'á ku 'ilo'i ko e le'o ē 'o Palesiteni Hingikeli 'i he letioó.

Na'e te'eki ke lelei 'eku lea fakapilitāniá ke mahino e me'a na'á ne lea 'aki, ka na'á ku fanongo pē ki he lea he letioó. Na'e 'omi 'e hono le'ó ha ongo 'o e nonga. 'I he 'osi 'a e leá,

na'e pehē 'e he tangata fakamafola leá, "Na'a tau toki fanongo kia Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli."

Na'á ku 'ilo'i 'oku lolofola mai 'a e 'Eikí 'i He'ene kau tamaio'eikí pea 'e tatau ai pē pe 'oku ha'u 'a e pōpoakí 'i Hono le'ó pe ko 'Ene kau palōfitá, 'oku tatau ai pē (vakai, T&F 1:38).

Na'á ku fakakaukau ki he'ene makehe 'eku fakatokanga 'i 'a e le'o 'o Palesiteni Hingikeli. Kuo tokoni hono fai iá ke u fakatokanga 'i te u fie ma'u ma'u pē ke 'ilo'i e le'o 'oku faka'anganga 'i 'e he 'Eikí ke fetu'utaki mo 'Ene

fānaú—neongo pe ko e hā e fongá.

Na'e pehē 'e he Fakamo'uí, "Oku fanongo 'eku fanga sipí ki hoku le'ó, 'o hangē ko 'eku tala kiate kimoutolú: pea 'oku ou 'iloa 'a kinautolu, pea 'oku nau muimui 'iate au" (Sione 10:27).

'I ha māmani 'oku fonu 'i he ngaahi le'o kehekehe—ngaahi "kautaha letio"—ke fili á, 'oku ou 'amanaki te u lava ma'u pē 'o tokanga ke 'ilo'i e le'o 'o hoku Tauhí mo 'Ene kau tamaio'eikí pea loto fiamālie ke muimui ki he'enu fale'í. ■

Miriam Ruiz, 'lutā, USA

I he'eku fanongo ki he ngaahi kautaha letio fakalotofonua lahi, na'á ku ongo'i ha le'o angamaheni peá u ki'i tu'u ma'u ai.

Ko e Me'a 'Oku Tau

Ako mei He'etau Mātu'á

'Oku vahevahe 'e he kakai lalahi kei talavou' ki he founga 'oku nau faka'aonga'i ai e ngaahi lēsoni ne nau ako mei he'enau mātu'á.

NGĀUE FAIVELENGA

Na'á ku ako ke ngāue mālohi 'i hoku 'apí. Na'e faka'aonga'i 'e hoku fāmilí ha founga 'oku mau ui ko e "lisi faivelengá." 'I he kamata'anga 'o e māhiná, na'a mau ma'u ha lisi 'o e ngaahi ngāue kehekehe, hangē ko hono fufulu e 'ū peletí, hono tokanga'i 'o e fanga hōsí, mo e ngaahi alā me'a peheé. Na'a mau faka'ilonga'i 'a e ngaahi ngāué 'i he'emaui faka-kakato kinautolú, pea 'i he faka-osinga 'o e māhiná, ne 'omi kiate kinautolu ha pá'anga ki he'emaui ngāue faivelengá 'o fakatatau ki he lahi 'o e ngaahi faka'ilonga ne mau ma'u 'i he sātí. Kuó u ako mei he me'á ni ke ngāue tokanga 'aki 'a e pá'angá.

Pita Sateki 'o Vasitapoteni, Suēteni

KO E MĀTU'A ANGATONÚ

'I he'ene hoko ko ha mātu'a tāutahá, na'e lahi e ngaahi me'a 'eku fine'eikí ke faí, ka na'á ne fa'a tuku ma'u pē ha taimi ke toko-ní i au, fakafiemālie'i au, pe fakafanongo pē kiate au. Na'e mahú'inga 'aupito 'a hono 'ilo'i na'á ne 'i ai ma'u pē, pea 'oku ou fie faí ia ki he'eku fānaú 'i he kaha'ú.

'I he toe mali 'eku fine'eikí, na'e fili hono husepāniti fo'ou ke hoko ko e tamai kiate au mo hoku tuonga'ane lahi. Ne 'ikai fuoloa mei ai, kuo kau mai ha ki'i tehina ki homau fāmilí, ka kuo te'eki ke u ongo'i ha momo'i liliu 'i he founa tokanga mo e 'ofa kuó ne tokanga'i 'aki kimautilu kotoá 'o hangē pē ha'aná. 'Oku ou fakamālō ki hono 'ulu-ngāngá, kuó u lava ai mo hoku tuonga'ane lahi ke tupu hake 'i ha fāmilí mālohi mo uo-uangataha pea mo e lakanga fakataula'eikí 'i he 'apí. Na'e makehe 'aupito 'a e 'aho ko ia na'e sila'i ai kimautilu ko ha fāmilí. Kuo ako'i au 'e he'ene sīpinga 'ofá ko e tamai 'oku 'ikai ko hao konga—ko ha me'a ia 'okú ke hoko ki ai.

'Amanitā Konilisi 'o Sitokalahoma, Suēteni

MALU'I FAKALANGI

'I he'eku kei tamasi'i, na'e ngāue 'eku tangata'eikí 'i he feitu'u mama'o, pea fa'a foki mai ma'u pē ki 'api kuo po'uli. Na'á ku 'ā'ā pē kae 'oua kuó ne foki mai ki 'api. Ka 'i ha 'aho 'e taha na'á ne fu'u tōmui, pea na'e 'ikai lava ke u ma'u ia 'i he telefoní. Na'á ku ilifia 'aupito. Na'á ku manatu'i na'e ako'i au he'eku ongomā-tu'á ke u lotu ma'u pē pea kole tokoni 'i he taimi ne u ilifia aí, ko ia ne u tū'ulutui peá u lotua ke foki lelei mai 'eku tangata'eikí ki 'api. Na'á ku 'ohovale, 'i he 'osi 'eku lotú, na'á ku fanongo ki he pasikala 'o 'eku tamai 'i tu'a. Na'á ku hounga'ia 'aupito 'i he'eku Tamai Hēvani 'i hono tokanga'i 'o 'eku tamai.

'I he'eku hoko ko ha taha lahi kei talavou, ko e taimi kotoa pē 'oku ou puputu'u pe ilifia aí, ko e fuofua tokotaha 'oku ha'u ki hoku 'atamai ko e Tamai Hēvani. 'Oku ou 'ilo'okú Ne nofo ma'u pē mo au pea 'okú Ne fanongo mai ki he'eku ngaahi lotú. Lohani Kilisani 'o Pengikaloa, 'Initia

LOTÚ

'I ha pō 'e taha ná'á ku hū ki he loki mohe 'o 'eku ongomātu'á ke kole ha mé'a ki he'eku tangata'eikí, ka ná'á ne tū'ulutui 'i he lotu, ko ia ne u mavahe leva pea foki mai 'i ha ngaahi miniti sí'i mei ai 'okú ne kei 'i he tu'unga tatau pē. Ná'á ku fakakaukau ke u teuteu ke mohe, 'o fakakaukau 'e 'osi mo'oni 'ene lotú 'i he 'osi 'eku teuteu ke mohé. Ne u foki ki he loki mohe 'eku ongomātu'á 'i ha miniti 'e 10 nai mei ai 'okú ne kei lotu pē! Ná'e fakamālohia 'eku fakamo'oni 'i he'eku vakai ki he sīpinga ko iá mei he'eku tangata'eikí. Ná'á ne lilingi mo'oni hono lotó 'i he lotu ki he Tamai Hēvaní.

Seni Haniseni 'o 'Aitahō, USA

KO E MALI TEMIPALÉ

'Oku ou fakamālō ná'e vahevahe mai 'e he'eku ongomātu'á 'a e talanoa 'o 'ena feohi fakakaume'á kiate au. Ná'á na hoko ko ha kaungāme'a lelei 'i hona ta'u 14, pea ná'á na tutupu hake mo ako fakataha. 'I he 'alu 'a e taimí, ná'e fakatupulaki 'ena kaungāme'á ki he 'ofa mo'oni, pea ná'á na mali ai 'i he temipalé. 'Oku ou palani ke muimui 'i he sīpinga 'a 'eku ongomātu'á 'o e mali 'i he temipalé pea 'amanaki lelei te u a'usia 'a e fiefiá mo e 'ofa mo'oni 'o hangē ko ia ná'á na ma'ú.

Pasale 'Ana Malia 'o Palahova, Lumēnia

KO HA 'API 'OKU FAKATEFITO 'IA KALAI SI

Na'e hoko ma'u pe 'a Sisū Kalaisi ko e tefito 'o e vā fetu'utaki 'o 'eku ongomātu'á. Na'á na tokanga taha ki hono fa'u 'o ha 'api 'a ia ne nofo'ia 'e he Laumāliē pea fokotu'u ke fakamu'omu'a mā'olunga 'a e ako folofola fakafāmilí, lotu fakafāmilí, mo e efiāfi fakafāmilí 'i 'apí.

Na'e uiu'i 'eku fa'éé ke fajako 'a'ahi ki ha fa'ē kei talavou 'a ia na'e faingatá'a'ia hili ha'ane toki vete mali. Ne u fa'a foki mai ki 'api 'oku to'otama 'eku fa'éé 'i ha ongo k'i tamaiki tangata 'a e fefiné ni. Ko e taimi 'e n'i'hi ne mau fa'a tu'u 'i he 'api 'o e fefiné ni 'i he'emaui fakakakato ha ngaahi me'a, pea 'e tuku 'e he'eku fa'éé ha k'i'i tohi 'i he mata-paá. 'Oku ou fakamālō ki he sīpinga 'a 'eku fa'éé 'a ia ko e 'ofa faka-Kalaisi 'oku "'ikai kumi 'ene me'a 'a'aná" (Molonai 7:45).

'Oku ako mo faka'aonga'i ma'u pē 'e he'eku ongomātu'á 'ena ngaahi taukei mo e 'ilo fo'ou ke langa hake e pule'anga 'o e 'Otuá. Koe'uhí ko 'ena sīpingá, kuó u fakamu'omu'a e akó 'i he'eku mo'uí. Na'e tataki au 'e he sīpinga 'a 'eku ongomātu'á ke u mali mo ha tangata 'a ia na'e fakatefito foki 'ene mo'uí 'ia Sisū Kalaisi.

Lesieli Nileseni 'o 'Iutā, USA

NATULA FAKA-'OTUÁ

'I he'eku kei s'í, na'e fakatō 'e he'eku ongomātu'á kiate au 'a e 'ofa haohaoa ko ia mei he'eku Tamai Hēvaní. Na'e kamata ke u 'ilo'i la 'i he hiva'i kiate au 'e he'eku fine'eikí 'a e "Fānu au 'a e 'Otuá" (*Ngaahi Himí*, fika 193), pea 'alu pē taimí kuo hoko 'a e ngaahi sīpinga 'eku ongomātu'á ko hoku takiekina fakalaumālie lahi taha ke 'ilo'i mo 'ofa ki he'eku Tamai 'i Hēvaní 'i he ngāue tokoní pea mo e faivelenga 'i he 'alu ki he ngaahi fakataha mo e 'ekitiviti 'a e Siasí. Mālini 'Oteka 'o Vasikuesi 'o Manākuā, Nikalākuā

FAKAFALALA KI HE TAMAI HĒVANÍ MO SĪSŪ KALAI SI

'Oku lava 'e he'eku tamai 'o fakalele'i ha fa'ahinga me'a pē. 'I hoku ta'u hongofulu tupú, na'á ku fehu'i kiate ia pe 'okú ne fakalele'i fēfē 'a e ngaahi me'a kotoa pē. Na'á ne pehē, "Kimu'a peá u kamata ngāué, 'oku ou fai ha lotu 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoní mai. Hili iá pea kamata leva 'eku ngāué." Kuo ako'i au 'e he'ene sīpingá ke u lotu-fakatōkilalo pea fekumi ki ha takiekina fakalangi.

'I he taimi kuo ongo'i lotu fo'i ai 'eku fine'eikí, na'á ne fekumi ki he fakamo'uí mo e melinó mei he Fakamo'uí. 'I he'eku fehanga hangai mo e ngaahi momeniti mo iá, kuó ne pou pou'i au ke faka'aonga'i e mālohi 'o e Fakalele'i. 'I he'eku hoko ko ha taha lahi kei talavou, 'oku ou hokohoko atu ke ma'u 'a e melino mo e 'ofa fakapapau 'a e Fakamo'uí 'aki e muimui ki he'ene sīpinga mā'oni'oni.

'Aisake Malama 'o Sonikōpingi, Suēteni

Ko ha Iku'anga Fou'ou

Fai 'e Amancay Kotecka-Miño

Ko e taimi 'e ní'ihī ne hangē 'eku mo'uí ha puna vakapuna hokohokó. Ko e 'Ekuatoa 'eku fine'eikí pea ko 'eku tangata'eikí ko e Pōlani. Na'e fā'ele'i au 'i 'Ekuatoa, ka ne mau hiki ki Sipeini 'i hoku ta'u 10. Ne mau nofo ai 'i ha ta'u pē 'e ua. 'I hoku ta'u 12 na'e toe puna 'a e vakapuna ko iá, ki Pōlani. Na'á ku faka'ānaua ki he nofo ma'ú, ngaahi kaungāme'á mo e fāmili ofi maí, pea ke fepōoaki'aki fakamāvaé.

Fuofua Fetaulaki mo e Ongō 'Eletaá

Na'e 'i ai ha tukituki homau mata-paá. Ne u fakaava hake ko ha ongo talavou 'okú na tu'u ai. 'I he'eku angakoví, na'á ku tāpuni'i e matapaá kimu'a peá na lea maí.

Na'e fekau mai 'eku tangata'eikí mei he tafa'aki ki mui 'o e falé, "Toe fakaava 'a e matapaá pea kole faka-molemole." "Na'e 'ikai ke ma ako'i koe ke fai pehē ki he kakaí!"

Ne u ki'i ongo'i ngalivale, peá u fakaava hake e matapaá. Na'á ku pehē ange, "Fakamolemole."

Na'e fakaafe atu 'eku tangata'eikí, "Kātaki 'o hū mai. 'Oku ou fie 'ilo kiate kimoua, fekau'aki mo ho'omo tuí." Na'e fakafe'iloaki 'e he ongo talavou kinoua ko ha ongo faifekau mei he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Na'á ku fanongo fakatoupikoi pē ki he'ena pōpoakí—"i hoku ta'u 13, na'e 'ikai ha'aku fili ka ke kau ki ai.

Na'e 'a'ahi mai e ongo faifekau ko iá ki hoku 'apí, 'i hono ako'i 'o e ngaahi tokāteline 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí. Na'e faifai pea talaange 'e he'eku tangata'eikí kiate kinoua, "Oku mau faka'apa'apa'i mo sai'ia 'i ho'omo loto-to'á, ka he 'ikai te mau liliu 'emau tui fakalotú," pea na'e 'ikai ke mau toe mamata ki he ongo 'eletā ko iá.

Ko Ha Holi ke Ma'u 'a e Mo'oni

Ne 'osi ha ta'u 'e ua, pea na'e faka-mālohi'i au 'e he feliliuaki 'i he ngaahi tūkunga fakafāmilí ke u fu'u loto-mamahi. Na'e mavahe 'eku tamaí mei Pōlani 'i he kumi ha ngāuē ko ia na'e mavahevahe ai homau fāmilí. Na'á ku ongo'i hoha'a 'aupito, 'i he fekumi ki he 'Otuá. Na'e toe fakamātoato ange 'eku ngaahi lotú, 'i hono kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni'i au ke u 'i Hono 'aó.

'I he 'aho 'e taha ne talamai 'e he'eku fine'eikí, "Na'e 'eke koe 'e ha taha ko hono hingoá ko Kālingi. Na'á ku talaange ke toki tā mai he uike kaha'ú." Na'á ne 'ilo'i ko ha faifekau ia pea na'e 'ikai ke ne mahu'inga-ia 'i he pōpoakí, ko ia na'e 'ikai ke ne ongo'i 'oku fie ma'u ke ne tali fakavavevave.

Na'e hangē e kotoa 'eku mo'uí ha heka vakapuna 'oku 'ikai hano ngata'angá. Na'á ku faka'ānaua ki he melinó mo e ta'eue'ia ka na'e te'eki ai ke ma'u ia kae 'oua kuó u tafoki mo'oni ki he 'Eikí.

'I he pō Falaite ko iá ne u toe fanongo ki he tukituki he matapaá. Ko e taimi ko 'ení na'á ku talitali fakamātoato mo malimali ki he ongo faifekau. Na'á ku talaange kiate kinoua, "Oku talitali lelei kimoua 'i hoku 'apí, ka 'oku fie ma'u ke mo 'ilo he 'ikai ke u Māmonga."

Na'e ako'i pē au 'e he ongo faifekau ni—"i he ho'atā Falaite kotoa pē 'i ha māhina 'e ono. Hili ha kai kūkisi lahi mo e ngaahi fehu'i 'e lauafe, ne kamata ke tali kotoa 'eku ngaahi fehu'i faka-mātoató. Ne hangē ko e taimi kotoa pē na'e 'a'ahi mai ai e ongo faifekau, na'e mahino kiate au ha kongā 'e taha 'o e mo'uí. 'I he'eku fu'u tokangá, ne faifai peá u fai e me'a kuo kole 'e he ongo faifekau ke u faí: lotu 'o kole ki he Tamai Hēvaní pe 'oku mo'oni 'ena ngaahi leá mo e Tohi 'a Molomoná. Na'á na fakapapu'i mai kiate au 'oku tali 'e he 'Otuá 'a e ngaahi lotú.

Fakapapau'í mo e Veiveiua

I he'eku lotu mo ako lahi ange 'a e folofolá, ne kamata ke fakafiefia e ngaahi tokāteline ko 'ení ki hoku laumālié. Na'á ku veiveiua 'i ha ngaahi māhina, 'i he'eku ongo'i na'á ku fie ma'u ha fakamo'oni mālohi, na'e fie ma'u ke u 'ilo e me'a kotoa kau ki he

e māmaní pea kamata manavasi'i he 'ikai tali 'e kinautolu 'oku ou 'ofa aí 'a 'eku fili ke papitaisó.

Ne u fakaongo tuli ki he ngaahi fanafana 'a e Laumālié tupu mei he fakautuutu 'eku ngahi fehalaākí mo 'eku ngaahi filí. Na'e iku tuku 'eku folofolá ki he kongā taupotu taha ki

Faifai, peá u toe tū'ulutui 'i he lotú, mo 'uhinga'i mo'oni 'eku ngaahi leá 'o pehē: “Tamai Hēvani, ke fai Ho finangaló, kae 'ikai ko ha'akú.”

Na'e faka'ilonga'i 'e he lotu ko iá 'a e kamata'anga 'o 'eku foki ki he Siasí, 'a ia na'á ku 'ilo'i 'e fie ma'u 'a e fakatomalá. Ko e Sāpate ko iá, ko e fuofua taimi ia 'i he meimei ta'u 'e taha, na'á ku 'alu ai ki he houalotu sākalamēnití. 'I he 'aho hono hokó ne u toe fakakaukau ai ke u papitaiso.

Na'e tokoni'i au 'e he 'Eikí 'i he'eku feinga faingata'a 'o e toe foki ki he me'a kuó u 'ilo 'oku mo'oni. 'Oku ou fakamatala'i 'eni 'a e ngaahi tūkunga faingata'a ko iá ko ha ni'ihi 'o e ngaahi tāpuaki faka'ofa'ofa taha mei he 'Otuá. Na'e 'ikai ke Ne fakangalo'i au. Na'á Ne fanongo ki he'eku ngaahi lotú mo tatali ke u 'ilo 'Ene talí. Na'á Ne tokoni'i au 'i he ngaahi faingata'a'ia kotoa pē ne u kātekiná, 'i hono fakamālohia mo malu'i aú. Na'á ku ma'u ha mahino lahi ange ki he 'uhinga 'o e misiona fakalangi 'o Kalaisí mo 'Ene Fakaleleí.

Na'e papitaiso au 'i 'Epeleli 'o e 2011. Kuó u toe hiki talu mei ai—'oku ou nofo 'i Falanisē he taimí ni, 'oku 'uhinga ia 'e toe lahi ange e liliú. Ka neongo ia, 'oku ou fakamālō he taimí ni kiate Ia ki he'eku mo'uí pea mo e ngaahi tūkunga na'á Ne 'ai ke u mo'ui aí. Koe'uhí ko 'eku fakamo'oni ki he Fakaleleí 'a Sīsū Kalaisí, 'oku mahino he taimí ni kiate au 'oku 'ikai ke u tuenoa, tatau ai pē pe ko e hā e iku'anga hoko 'oku 'omi 'e he mo'uí. 'Oku 'ikai ke u 'ilo pe 'e toe puna hoku vaká. Ko e me'a pē 'oku ou 'iló ko hoku iku'anga fo'ou ko ha hala hangatonu 'a ia 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engata mo e Tamai Hēvani mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Falanisē.

ongoongoleleí kimu'a pea toki kau ki he Siasí ni. Faifai, na'e ongo e ngaahi lea 'a e Fakamo'uí 'i he Sione 20:29 ki hoku laumālié: “Oku monū'ia 'a kinautolu 'oku 'ikai mamata, kae tuí.” Na'á ku fakakaukau ke papitaiso.

Na'e fie ma'u 'e he'eku ongomātu'á ke u tatali kae 'oua kuó u fu'u lahi ke papitaiso, ka na'e tokoni 'a e taimi tatalí ki he'eku fakalalalaká mo e 'ilo ki he ongoongoleleí. Ko e me'a fakamamahí, 'i he ofi hoku 'aho papitaisó, ne mole 'eku loto falalá 'i he'eku tatalí. Na'á ku kau atu ki he ngaahi me'a 'o

lalo 'o 'eku puhá pea na'e 'ikai ke u toe lotu.

Ko e Tāpuaki 'o e Fakatomalá

Na'e 'ikai iku 'eku mo'uí ki he me'a ne u faka'ānaua ki aí—ne lahi fau e lo'imatá mo e loto-mamahí. Na'e faingata'a ke mahino e 'uhinga na'e pau ai ke fepaki hoku fāmilí mo e ngaahi faingata'a lahí. Kimu'a pē 'i hoku ta'u faka'osi 'i he ako mā'olungá, na'e pau ke mavahe 'eku ongomātu'á mei Pōlani. Na'e fakatupu 'e he fakakaukau ko ia ki he toe hikí ke u mamahi.

KO E IVI 'OKU OPE ATU, 'I HA'ATAUTOLÚ

*'Oku fakamālohia kitautolu 'e he ivi tokoni 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí
ke tau fai lelei mo hoko 'o lelei pea ngāue tokoni 'o lahi ange 'i
he'etau holi fakafo'ituituí mo e me'a fakanatula te tau malavá.*

**Fai 'e 'Eletā
David A. Bednar**

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

Mahalo ko e tokolahi taha 'o e kāinga-lotu 'o e Siasí 'oku nau maheni lahi ange mo e natula 'o e ivi huhu'i mo e fakama'a 'o e Fakalelei 'i he'enau maheni mo hono ivi fakamālohia mo malavá. Ko e me'a 'e taha ke 'ilo'i na'e ha'u 'a Sīsū Kalaisí ki he māmaní ke pekia ma'atautolu—'oku mahu'inga ia mo fakatefito 'i he tokāteline 'o Kalaisí. Ka 'oku toe fie ma'u foki ke tau fakahounga'i e finangalo 'o e 'Eikí, fakafou 'i He'ene Fakalelei pea 'i he ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oní, ke *nofo'ia* iate kitautolu—'o 'ikai ngata pē ke tataki kitautolu kae toe fakamālohia foki kitautolu.

'Oku 'ilo'i 'e hotau tokolahi ko e taimi 'oku tau fai ai e ngaahi me'a halá, 'oku tau fie ma'u ha tokoni ke ikuna'i 'a e ngaahi nunu'a 'o e angahalá 'i he'etau mo'uí. Kuo totongi 'e he Fakamo'uí pea lava ke tau hoko 'o ma'a 'i Hono ivi huhu'í. 'Oku mahino lelei ki he tokolahi 'o kitautolu ko e Fakalelei ma'á e kau angahalá. Ka neongo ia, 'oku 'ikai ke u fakapapau'i, 'oku tau 'ilo pea mahino kiate kitautolu ko e Fakalelei foki ma'á e kau angatonú—ma'á e hou'eiki tangata mo fafine lelei 'oku talangofua, taau, mo mātu'aki tokanga pea fāifeinga ke toe lelei ange mo ngāue faivelenga angé. Te tau lava ke ma'u hala kuo pau ke tau fai 'a e fononga mei he lelei ki he

lelei angé pea hoko ko ha taha mā'oni'oni 'iate kitautolu pē, 'o fakafou 'i he'etau vilitakí, lotolahí, mo e mapule'i kitá, pea mo e fakangatangata e ngaahi me'a 'oku tau malavá.

'Oku 'ikai fekau'aki pē 'a e ongoongolelei 'o e Fakamo'uí mo e faka'ehi'ehi mei he koví 'i he'etau mo'uí; 'oku fekau'aki foki ia mo e fakahoko pea hoko 'o lelei. Pea 'oku 'omi 'e he Fakalelei ha tokoni ke tau ikuna'i mo faka'ehi'ehi mei he koví pea fakahoko mo hoko 'o lelei. 'Oku 'atā 'a e tokoni mei he Fakamo'uí 'i he kotoa 'o e fononga 'o e matelié—mei he koví ki he lelei ki he lelei angé pea ke liliu hotau natulá.

'Oku 'ikai ke u pehē ko e mālohi 'o e Fakalelei ke huhu'i mo tokoní 'oku mavahevahe mo kehekehe. Ka 'oku fehokotaki mo fefakakakato'aki 'a e ongo konga ko 'eni 'e ua 'o e Fakalelei; 'okú na fakatou fie ma'u ke ngāue lolotonga 'a e ngaahi tu'unga kotoa pē 'o e fononga 'o e mo'uí. Pea 'oku mahu'inga ta'engata ia kiate kitautolu kotoa ke 'ilo'i ko e *ongo* tafa'aki mahu'inga ko 'eni 'o e fononga 'o e matelié—'a hono fakatou si'aki 'o e tangata fakakakanó mo e hoko ko ha tangata mā'oni'oní, 'a e fakatou ikuna'i e koví pea hoko 'o lelei—'oku a'usia ia 'i he mālohi 'o e Fakalelei. 'Oku fie ma'u 'a e loto-'aki fakafo'ituituí, vilitaki fakatāutahá mo e loto vēkeveké,

palani lelei mo e fokotu'u ha taumu'á ka 'oku 'ikai fe'unga ke tau ikuna'i lelei ai 'a e fononga fakamatelié ni. Ko hono mo'óni, kuo pau ke tau fakafalala 'i he "ngaahi ngāue mā'oni'oni, mo e 'alo'ofa, mo e manava'ofa 'a e Misaia Mā'oni'oni" (2 Nifai 2:8).

'Alo'ofá pea mo e Ivi Tokoni 'o e Fakalelei

'I he Tikisinale 'o e Tohi Tapú (Bible Dictionary) 'oku tau ako ai 'oku toutou ngāue 'aki 'a e fo'i lea ko e 'alo'ofá 'i he folofolá ke 'uhinga ko e ivi tokoni:

"[Ko e 'alo'ofá ko] ha fo'i lea 'oku toutou 'asi 'i he Fuakava Fo'ou, tau-taufefito 'i he ngaahi tohi 'a Paulá. Ko e tefito 'i fakakaukau 'o e fo'i leá ko ha founga tokoni pe mālohi faka-'Otua,

'oku ma'u 'i he 'alo'ofa lahi mo e 'ofa 'a Sīsū Kalaisí.

"'Oku 'i he 'alo'ofa 'a e 'Eiki ko Sīsū, tu'unga 'i He'ene feilaulau fakalelei, 'a e malava ke toetu'u hake e fa'ahinga 'o e tangatá 'i he mo'ui ta'e-fa'a-maté, 'o ma'u 'e he tokotaha kotoa pē hono sinó mei he fa'itoká 'i ha tu'unga 'o e mo'ui ta'engatá. *Ko e me'a tatau pē 'o fakafou 'i he 'alo'ofa 'a e 'Eiki 'oku ma'u 'e he fakafo'ituituí, fakafou 'i he tui ki he fakalelei 'a Sīsū Kalaisí mo e fakatomala mei he'enu ngaahi angahalá, 'a e mālohi mo e tokoni ke fai 'a e ngaahi ngāue lelei na'e 'ikai ke nau mei malava ke fai kapau na'e tuku pē kiate kinautolu. Ko e 'alo'ofa ko 'eni ko ha ivi malava 'oku faka'atá 'a e hou'eiki tangata mo fafiné ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá*

mo e hakeaki'i hili 'enu fakahoko honau lelei tahá" (Bible Dictionary, "Grace"; ko e toki tñaki atu hono fakamamafa'í).

Ko e 'alo'ofá ko e tokoni faka-'Otua pe fakalangi 'oku fu'u fie ma'u 'e kitautolu takitaha ke fe'unga ki he pule'anga fakasilesitalé. Ko ia ai, 'oku fakamālohia kitautolu 'e he ivi tokoni 'o e Fakalelei ke tau fakahoko mo hoko 'o lelei pea ngāue lahi ange 'i he'etau holi fakafo'ituituí mo e me'a fakanatula te tau malavá.

'I he'eku ako folofola fakatāutahá, 'oku ou fa'a fakahū 'a e fo'i lea ko e "ivi malavá" 'i he taimi 'oku ou fetaulaki ai mo e fo'i lea ko e 'alo'ofá. Hangē ko 'eni, fakakaukau ki he veesi ko 'eni 'a ia 'oku tau maheni kotoa mo iá: "'Oku mau 'ilo 'oku 'i he 'alo'ofá 'a homau

fakamo'uí, 'o ka hili 'emau fai 'a e me'a kotoa pē 'e ala faí" (2 Nifai 25:23). 'Oku ou tui te tau lava 'o ako lahi fekau'aki mo e tafa'aki mahu'inga ko 'eni 'o e Fakaleleí kapau te tau fakahū 'a e "ivi malava mo e fakamālohiá" 'i he taimi kotoa pē 'oku tau ma'u ai 'a e fo'i lea ko e 'alo'ofā 'i he folofolá.

Sipinga 'a Nifai

Ko e fononga 'o e mo'ui fakamate-lié ke 'alu mei he koví ki he leleí pea ki he leleí angé pea liliu hotau natulá. 'Oku fonu 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he ngaahi sipinga 'o e kau ākongā mo e kau palōfita na'a nau 'ilo'i, mahino, pea liliu 'e he ivi tokoni 'o e Fakaleleí 'i hono fakahoko 'o e fononga ko iá. 'I he faka'au ke mahino leleí ange kiate kitautolu 'a e ivi topu-tapu ko 'ení, 'e mātu'aki fakalahi mo fakalalakaka 'etau fakakaukau ki he ongoongoleleí. 'E liliu kitautolu 'e ha fakakaukau pehē 'i ha founga fakaafo.

Ko Nifai ko ha sipinga 'o ha taha na'á ne 'ilo, mahino, pea falala ki he ivi malava 'o e Fakamo'uí. Manatu'i na'e foki 'a e ngaahi foha 'o Lihai ki Selusalema ke fakakau mai 'a 'Isimeli

mo hono fāmīlí ki he 'enu fonongá. Na'e angatu'u 'a Leimana mo e ni'ihī 'i he kau fononga mo Nifai mei Selusalema ki he feitu'u maomaonga-noá, pea na'e fakatokanga 'a Nifai ki hono ngaahi tokouá ke nau tui ki he 'Eiki. 'I he taimi ko 'eni 'enu fonongá na'e ha'i ai ia 'e he ongo ta'okete 'o Nifai ia 'aki ha ngaahi afo mo palani ke faka'auha ia. Kātaki 'o fakatokanga'i ange e lotu 'a Nifai: "E 'Eiki, ke ke fakahaofi mu'a au mei he nima 'o hoku ongo tokouá, 'o fakatatau ki he'eku tui kiate koé; 'io, foaki mai mu'a kiate au ha mālohi ke u lava ai 'o motuhi 'a e ngaahi afō ni 'a ia kuo ha'i 'aki aú" (1 Nifai 7:17; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í).

'Oku mou 'ilo nai 'a e lotu ne u mei faí kapau ko au na'e ha'i 'e hoku ongo tokouá? "Kātaki 'o fakahaofi au mei he tūkunga ta'efe'unga ko 'ení he TAIMÍ NI!" 'Oku mātu'aki mālie kiate au 'a e 'ikai ke lotu 'a Nifai, ke liliu hono tūkunga. Ka na'á ne lotu ke ma'u e mālohi ke liliu e tūkunga na'á ne 'i aí. Pea 'oku ou tui na'á ne lotu 'i he founga ko 'ení, he na'á ne 'ilo, mahino peá ne 'osi a'usia 'a e ivi malava 'o e Fakaleleí.

'Oku 'ikai ke u tui na'e homo fakafokifā pē 'a e ngaahi ha'i mei he nima 'o Nifai. Ka 'oku ou tui na'e tāpuekina 'aki ia 'a e vilitakí mo e mālohi fakafoituitui fakatou'osi na'e mahulu atu he me'a fakanatula na'á ne malavá, pea na'á ne toki ngāue leva "i he mālohi 'o e 'Eiki" (Mōsaia 9:17) ke vilohi mo fusi e afō, pea faifai pē na'e lava ke motu e ngaahi ha'i.

'Oku fakahangatonu 'a e 'uhinga 'o e talanoá ni kiate kitautolu takitaha. 'I he faka'au ke mahino kiate kitautolu pea tau faka'aonga'i e ivi malava 'o e Fakaleleí 'i he'etau mo'ui fakatāutahá, te tau lotu mo kumi ai ha mālohi ke tau liliu hotau tūkunga, kae 'ikai ko ha'atau lotu ke liliu hotau tūkunga. Te tau hoko ko e kau fakafongā 'oku ngāue kae 'ikai ko ha ngaahi me'a 'oku ngāue'i (vakai, 2 Nifai 2:14).

'Oku 'Afio'i pea Mahino ki he Fakamo'uí

'Oku tau ako 'i he 'Alamā vahe 7 'a e founga mo e 'uhinga 'oku malava ke 'omai ai he Fakamo'uí e fu'u mālohi:

"Pea te ne hā'ele atu, 'o kātaki'i 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata'á pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē; pea 'e fai 'eni koe'uhi ke lava 'o fakamo'oni'i 'a e folofolá 'a ia 'oku pehē te neto'o kiate ia 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki 'oku mo'ua ai hono kakaí.

"Pea te ne to'o kiate ia 'a e mate, koe'uhi ke ne vete 'a e ngaahi ha'i 'o e mate 'a ia 'oku ha'ihā'i 'a hono kakaí; pea te ne to'o kiate ia 'a honau ngaahi vaivaí, koe'uhi ke fonu hono lotó'i he 'alo'ofa, 'o fakatatau ki he kakanó, koe'uhi ke ne 'afio'i 'o fakatatau ki he kakanó 'a e founga ke tokoni'i ai 'a hono kakaí 'o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí" ('Alamā 7:11-12; toki

tānaki atu 'a e fakamamafá). Na'e 'ikai ke mamahi'ia pē 'a e Fakamo'uí koe'uhí ko 'etau ngaahi angahalá ka 'oku kau ai mo 'etau tō kehekehé, 'ikai ke potupotutataú, mamahí, loto laveá, pea mo e faingata'a'ia fakaeloto 'oku tau toutou fehangahangai mo iá.

'Oku 'ikai ha mamahi'ia fakaesino,

mamahi'ia fakaeloto, faingata'a'ia fakalaumālie, vaivai pe loto-fo'i kuo tau fehangahangai mo ia 'i he'etau fononga fakamatelié ne te'eki ai ke tomu'a a'usia 'e he Fakamo'uí. Te tau lava 'o kaila 'i ha momeniti 'o e faingata'á, "Oku 'ikai mahino ki ha taha. 'Oku 'ikai 'ilo 'e ha taha. Mahalo 'oku 'ikai

ha tangata te ne 'ilo. Ka 'oku 'afio'i mo mahino lelei ki he 'Alo 'o e 'Otuá, he na'á Ne ongo'i mo fua 'etau ngaahi kavengá kimu'a pea tau a'usia iá. Pea koe'uhí he na'á Ne totongi 'a e mahu'inga taupotu tahá mo fua 'a e kavenga ko iá, 'okú Ne 'afio'i lelei kitautolu pea lava ke mafao mai Hono to'ukupu 'alo'ofá 'i he ngaahi tapa kehekehe 'o 'etau mo'uí. Te Ne lava 'o ala atu, ue'i, tokoni'i—lele mo'oni mai kiate kitautolu—pea fakamālohia kitautolu ke tau lava 'o fai ha me'a lahi ange he me'a te tau malavá pea tokoni'i kitautolu ke tau lava 'o fai 'a ia he 'ikai ke tau teitei lava 'o fai kapau te tau fakafalala 'ata'atā pē ki hotau mālohí.

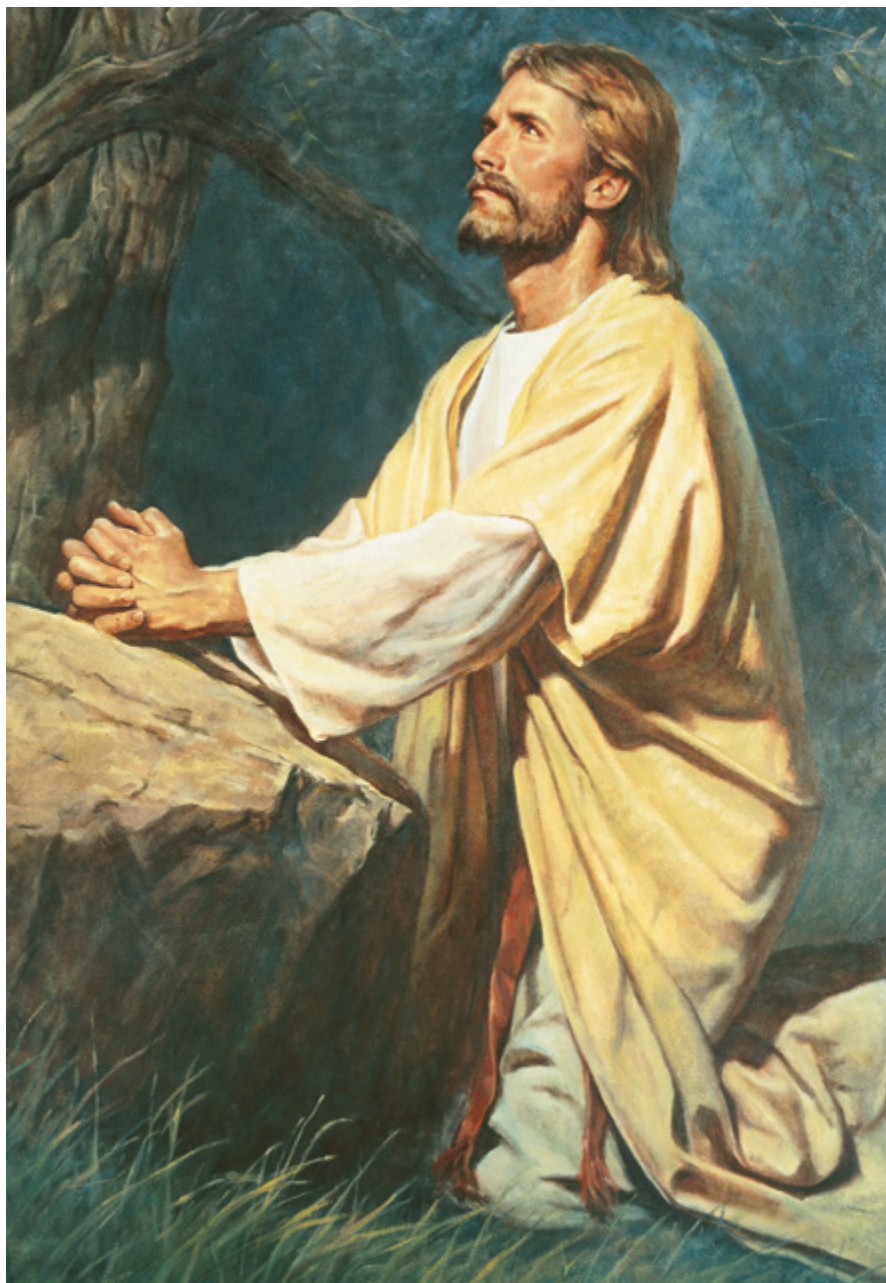
"Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiemālié kiate kimoutolu.

"To'o 'eku ha'amongá kiate kimoutolu, pea mou ako 'iate au; he 'oku ou angavaivai mo angamalū: pea te mou 'ilo ai 'a e fiemālié ki homou laumālié.

"He 'oku faingofua pē 'eku ha'amongá, pea 'oku ma'ama'a 'eku kavengá" (Mātiu 11:28–30).

'Oku ou fakahā 'eku fakamo'oni mo e fakamālō ki he feilaulau ta'e-fakangatangata mo ta'engata 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a e Fakamo'uí. Kuó u a'usia fakatou'osi Hono ivi huhu'í mo Hono ivi malavá, pea 'oku ou fakamo'oni ko e ngaahi mālohi ko 'ení 'oku mo'oni pea 'oku 'atā ia kiate kitautolu takitaha. Ko e mo'oni, te tau lava "i he mālohi 'o e 'Eiki" ke fai pea ikuna'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he'etau laka atu ki mu'a he'etau fononga fakamatelié. ■

Mei he "Ko e Fakalelei pea mo e Fononga Fakamatelié," Liahona, 'Epeleli 2012, 12–19.

Fai 'e
Randall L. Ridd
 Tokoni Ua 'i he Kau
 Palesitenisi Lahi 'o e
 Kau Talavou

'Oua 'e Fakamāu 'i PE KO HAI 'OKU MATEUTEU

*He 'ikai te ke 'ilo'i pe ko hai
 'oku mateuteu ke ne tali e
 ongoongolelei.*

Te u manatu 'i ma'u pē 'a e ma'u me'atokoni efiāfi 'i he fakataha ki he ta'u 40 'eku 'osi mei he ako'anga mā'olungā. Ne u hoha'a ke sio ki haku ngaahi kaungāme'a fuoloa ne te'eki ke mau fetaulaki 'i ha ngaahi ta'u mo 'ilo'i e me'a na'e hoko 'i he'enu mo'uí talu mei he ako'anga mā'olungā.

Lolotonga 'emau talanoa 'i ha tēpile mo ha ngaahi kaungā-ako 'e 8 pe 10 he ma'u me'atokoni efiāfi, na'e pehē 'e ha taha 'o hoku ngaahi kaungāme'a motu'a ko Kuleki Likí, kuó ne 'osi papi- taise ki he Siasí 'i he'ene kei ta'u 20 tupú.

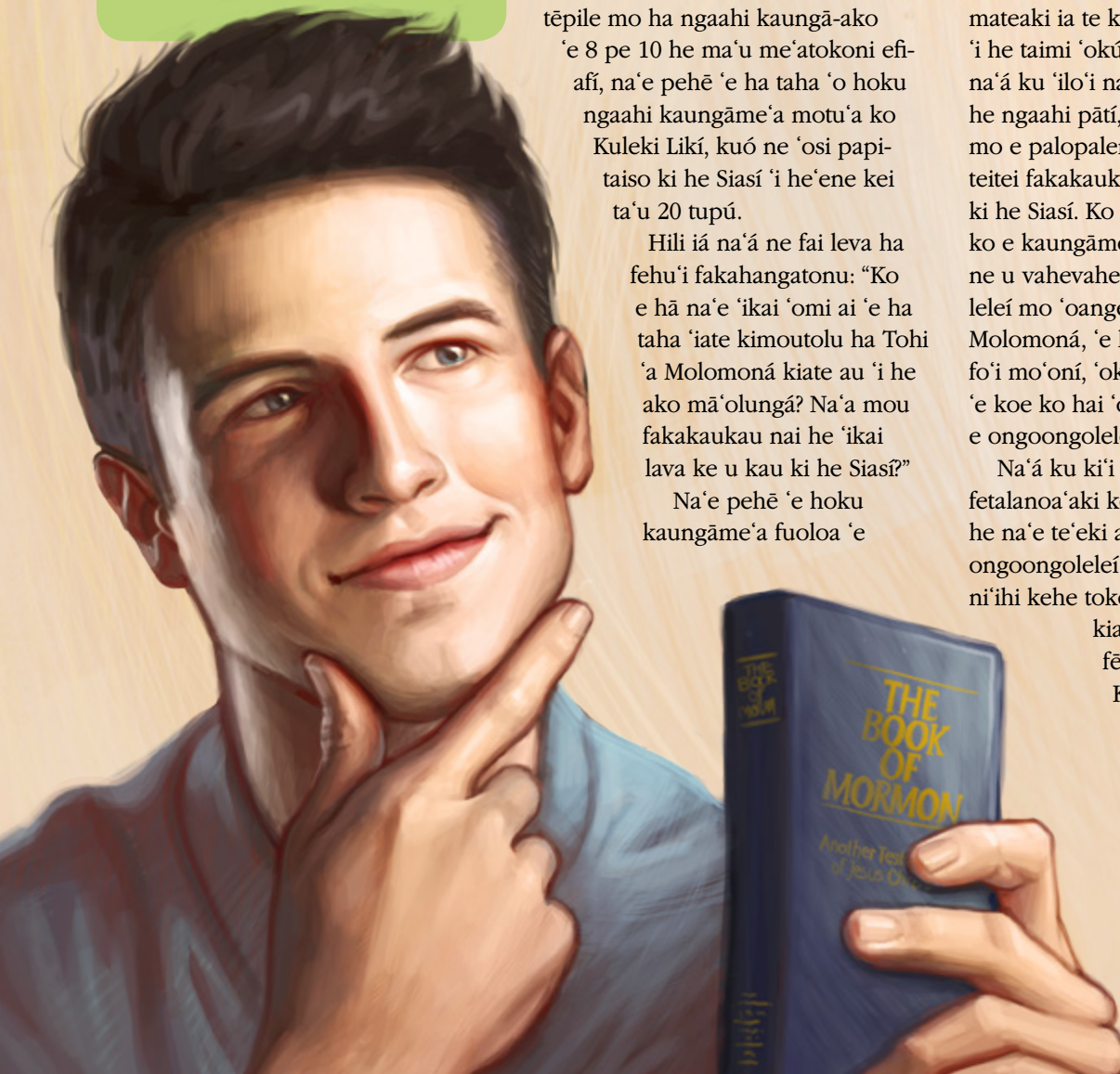
Hili iā na'á ne fai leva ha fehu'i fakahangatonu: "Ko e hā na'e 'ikai 'omi ai 'e ha taha 'iate kimoutolu ha Tohi 'a Molomoná kiate au 'i he ako mā'olungā? Na'a mou fakakaukau nai he 'ikai lava ke u kau ki he Siasí?"

Na'e pehē 'e hoku kaungāme'a fuoloa 'e

taha—'a ia na'e 'ikai ko ha mēmipa 'o e Siasí, "Ne tonu ke ke ma'u 'e koe ha taha 'o 'eku 'ū tohi; na'á ku ma'u ha tatau 'e 50 nai!"

Ne u 'ohovale. 'I he ako'anga mā'olungā, kapau na'á ke talamai kiate au 'e papitaiso 'a Kuleki pea hoko ko ha tokotaha lea fakalotolahi, na'e 'ikai ke u tui au ki ai. Na'á ku fu'u sai'ia 'ia Kuleki! Ko e fa'ahinga kaungāme'a mateaki ia te ke lava ke falala ki ai 'i he taimi 'okú ke fie ma'u ai iā. Ka na'á ku 'ilo'i na'á ne sai'ia ke 'alu ki he ngaahi pātí, pea na'e fa'a fepaki mo e palopalemá. Na'e 'ikai pē ke u teitei fakakaukau 'e fie fanongo kau ki he Siasí. Ko e me'a fakaolí, ne u tui ko e kaungāme'a ko ia 'e tahá, 'a ia ne u vahevahe ki ai 'a e ongoongolelei mo 'oange ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná, 'e kau 'i ha 'aho. Ko e fo'i mo'oní, 'oku 'ikai pē ke ke 'ilo'i 'e koe ko hai 'oku mateuteu ke tali 'a e ongoongolelei pea ko hai 'oku 'ikáí.

Na'á ku ki'i ongo'i mā hili 'a e fetalanoa'aki ko ia mo Kuleki koe'uhí he na'e te'eki ai ke u vahevahe 'a e ongoongolelei mo ia, hangē ko ha ní'ihí kehe tokolahi. Na'á ku fehu'i kiate ia pe na'e founga fēfē 'ene kau ki he Siasí. Ko 'ene talanoá 'eni:

Na'e hiki hoku fāmili ki Sōleki Siti, 'Iutā, 'i hoku ta'u 11 nai, ka na'e 'ikai ke u kau ki he Siasí kae 'oua kuó u ta'u 24. 'I he 'ēku vakai ki muí, na'e lava ke u sio ki he 'uhinga ne 'ikai vahevahe mai ai 'e ha taha 'a e ongoongo-leleí kiate au. Ne ngali ne 'ikai ko ha tokotaha au ke talanoa kau ki he ongoongoleleí. Ko hono mo'oní, ne u ki 'i makaka. Na'á ku fa'a fuhu pea palopalema'ia ma'u pē 'i he akó.

Ne tokolahi hoku ngaahi kau-ngāme'a Siasí, ka ko e tokotaha pē na'e talanoa kau ki he Siasí. Pea koe'uhí he na'á ku faka-matalili 'i ia fekau'aki mo hono lau 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he taimi na'á ne to'otama aí.

Ka neongo ia, na'á ku fie 'ilo ki ha ngaahi me'a. Na'e 'ave au 'e he 'ēku fine'eikí ki ha siasi faka-Kalisitiane fakalotofonua. Ne tu'ó taha 'ēku fehu 'i kiate kinautolu pe ko e hā kuo te'eki ke hā'ele mai ai 'a Sisū ki he ongo 'Ameliká. Ne hangē ne nau kata 'i au 'i hono 'eke ha fa'ahinga fehu 'i peheé, ko ia na'e 'ikai ke u toe fehu 'i au ha me'a kehe fekau'aki mo ia.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai ne u fakakaukau ke 'a'ahi ki

he senitā 'o e kau 'a'ahi 'i he Temipale Sikueá 'i Sōleki Siti. Na'e 'i ai ha faka'ali'ali 'o Kalaisi 'i 'Amelika. Fakafokifā ne u manatu 'i 'ēku ngaahi fehu 'i fekau'aki mo e kaveinga ko iā mei he'ēku kei si'í. Ko e taimi ia ne u ongo 'i fakafokifā e Laumālié, pea na'á ku 'ilo 'i na'á ku mateuteu ke fanongo.

Na'e nofo 'iate au 'a e sippinga 'a hoku ngaahi kaungāme'a mei he ako'anga mā'olungá. Ko hono mo'oní, ko e kakai Siasí na'á ku faka'apa'apa 'i lahi tahá. Na'e fakatou ako 'a Lenití Liti mo hono uaijfi 'i hoku 'api akó. Na'á na hoko ma'u pē ko ha ngaahi sippinga ma'ongo'onga, ko ha kakai lelei 'aupito. Na'e hoko ia ko ha takiekina lahi kiate au kimui mei ai. Na'á ku fakakaukau, "Kapau 'na'e tui 'a Lenití na'e mo'oní 'eni, pau pē na'e mahu'inga."

'Oku 'ikai ke u 'ilo pe ko e hā na'e mei hoko 'o kapau kuo nau vahevahe lahi ange fekau'aki mo e ongoongoleleí he taimi ko iā. Na'e 'ikai ke u mei mateuteu. Ka 'i he toe manatu ki aí, 'oku ou faka'amu na'a nau fai ia. 'Oku ou 'ilo na'e mei hoko ia ko ha takiekina kiate au.

'OKU TEUTEU 'I 'E HE 'EIKÍ 'A 'ENE FĀNAÚ

“'Oku 'ofa e 'Eikí ki he kotoa 'o 'Ene fānaú. 'Okú Ne finangalo ke ma'u 'e he taha kotoa pē 'a hono kakato 'o 'Ene mo'oní mo e lahi 'o 'Ene ngaahi tāpuakí. 'Okú Ne 'afio'i e taimi 'oku nau mateuteu aí, pea 'okú Ne fie ma'u ke tau fakafanongo mo talangofua ki He'ene ngaahi fakahinohino ki hono vahevahe 'o 'Ene ongoongoleleí. 'I he'etau fai iá, 'e tali 'e kinautolu 'oku mateuteu' a e pōpoaki 'a ia na'á ne pehē mai, “'Oku fanongo 'ēku fanga sipí ki hoku le'ó ... pea 'oku nau mui-mui 'iate au' (Sione 10:27).”

'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Malanga'aki 'o e Ongoongoleleí,” Liahona, Sānuai 2002, 9.

'Oku ou ongo 'i hounga'ia 'aupito koe'uhí na'e hoko 'ēku tā sippingá ko ha takiekina lelei kia Kuleki. Ka neongo ia, na'á ku mei ongo 'i lelei ange, kapau ne u fai ha me'a ki ai he taimi ko iá. Kapau na'á ku vahevahe e ongoongoleleí pe ko e Tohi 'a Molomoná pe fakaafe 'i pē 'a Kuleki ki ha 'ekitivití, na'e mei lava ke liliu ai 'ene mo'uí. Na'e mei lava ke ne kau vave ange ki he Siasí. Mahalo pē na'á ne mei ngāue fakafaifekau.

Kuó u ako 'oku mātu'aki mahu'inga 'a e hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga leleí, ka 'oku pehē

foki mo e fatongia ko ia ke vahevahe 'a e ongoongoleleí. Kuo fekau 'i kitautolu 'e he 'Eikí ke fai pehē: “Mou 'alu ki māmani kotoa pē, 'o malanga 'aki 'a e ongoongoleleí ki he kakai fulipē” (Ma'ake 16:15).

Ko ia ai 'oua 'e manavasi 'i ke vahevahe. Tānaki atu ki aí, 'oua 'e vave ke fakamāu 'i pe ko hai 'oku mateuteu mo 'ikaí. Mahalo te ke 'ohovale 'i he ngaahi loto kuo fakamolúu, 'o tatau ai pē kapau 'oku fufuu 'i 'a e tokanga ko iá 'i ha feitu'u loloto 'oku 'ikai lava ke ke sio ki ai. ■

MA'U 'A E LOTO-TO'A KE VAHEVAHE ATU 'A E ONGOONGOLELEÍ

‘Oku fie ma’u ‘a e loto-to’a ke vahevahe ‘a e ongoongoleleí mo ha muli. Fehu’i ange pē ki ha faifekau taimi kakato fo’ou. Ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku fie ma’u ha loto-to’a lahi ange ke fehu’i ki ho ngaahi kaungāme’á pe ‘oku nau fie ‘ilo ‘o kau ki he Siasí, Tohi ‘a Molomoná, pe ko ‘etau tui fakalotú.

‘Okú ke fifili: ‘E fēfē kapau ‘oku ‘ikai ke nau fie ‘ilo? Fēfē kapau ‘oku nau mamahi ai? Fēfē kapau te nau fakakata’aki au? Fēfē kapau te nau fehi’a kiate au ‘o ‘ikai toe fie ma’u ke sio mai kiate au?

‘Oua na’á ke hoha’a. He ‘ikai malava ke hoko ia. Mahalo ‘e pēhē pē ho ngaahi kaungāme’á, “‘Ikai, mālō.” Kae ‘oua te ke ‘ohovale kapau ‘oku tali ha ni’ihi, “‘Io, fakahā mai kiate au ha me’a lahi ange”— tautautefito kapau ‘okú ke mo’ui ‘aki e ongoongoleleí.

Kuo pēhē ‘e ‘Eletā M. Lāsolo Pālati ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá: “Ko e kau mēmipa kitautolu ‘o e Siasí ‘o Sisū Kalaisi na’e fakafoki maí, kuo fakamafai’i mo fekau’i atu ‘e he ‘Eikí tonu pē ke nau kumi, fafanga’i pea ‘omi lelei ki Hono Siasí ‘a kinautolu ‘oku fekumi ke ‘ilo’i ‘a e mo’oní.”

Mei he fakakaukau ko iá, ‘oku “faingofua mo mahino” hono vahevahe ‘o e ongoongoleleí. Ka na’e pēhē ‘e ‘Eletā Pālati, “‘e lava ke faingata’a mo fakamanavahē ‘a e ngāue fakafaifekau’i he taimi ‘e ni’ihi.”

Te tau ikuna’i fēfē ‘a e manavahē ko iá? ‘Oku fokotu’u mai ‘e ‘Eletā Pālati ‘a e ngaahi founga ‘e tolu ‘i laló:

Na’e pēhē ‘e ‘Eletā Pālati “‘Oku pēhē ‘e ha kāingalotu ‘e ni’ihi, “‘Oku ou manavasi’i ke vahevahe ‘a e ongoongoleleí koe’uhí na’a faifai pea fakatupu mamahi ki ha taha’”. “Kuo

‘ULUAKÍ, lotu pē ‘iate koe pea mo ho fāmili ke tokoni’i koe ‘e he ‘Eikí ke ma’u ha ngaahi founga ke vahevahe ‘a e ongoongoleleí. (Vakai ki he tafa’akí ki he me’a na’e fai ‘e ha finemui ‘i Palāsílá.) Kole foki ki he ‘Eikí, ke ne taki koe kiate kinautolu ‘oku nau mateuteú.

UÁ, hoko ko ha fa’ifa’itaki-’anga. ‘I ha māmani ‘oku hōloa ai ‘a e ngaahi tu’unga mo’uí, ‘e fakatokanga’i ho ngaahi kaungāme’á ho’o māmá. ‘E foaki atu ‘e ho’o mo’ui tau fakatāu-tahá ha loto-to’a mo e mālohi fakalaumālie kiate koe.

TOLÚ, ngāue’i e tuí mo e falala ki he ‘Eikí pea fakahaa’i ma’u pē ‘a e ‘ofá ki he ni’ihi kehé.

fakahā mai 'e ha a'usia 'oku 'ikai ke loto mamahi 'a e kakaí 'i he taimi 'oku faka'ai'ai ai 'a e vahevahé 'e he laumālie 'o e 'ofá mo e tokangá. 'E mamahi fēfē ha taha 'i he 'etau lea 'aki ha me'a hangē ko 'ení: "Oku ou sai'ia 'i he founa 'oku tokoni'i au 'e hoku siasí' pea tānaki atu leva ha me'a pē 'oku fakahinohino 'e he Laumālié?"¹

Ko e fatongia ko ia ke vahevahe 'a e ongoongoleléi 'oku 'a e kāingalotu kotoa 'o e Siasí—kau ai koe. Ko ia ke ke loto-to'a pea tuku ke faitāpuekina 'e he 'Eikí ho'o ngaahi ngāué. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. M. Russell Ballard, "The Essential Role of Member Missionary Work," *Liahona*, May 2003, 38, 39–40.

KO E LOTO-TO'A 'O E KAKAI TUÍ

"Te tau fakahaai 'i he mālohi 'o 'etau fakamo'oni, fakataha mo e 'Aposetolo ko Paulá, "Oku 'ikai te u mā 'i he ongoongolelei 'o Kalaisí" (Loma 1:16). 'Ofa te tau muimui 'i he lototo'a tatau he fale'i 'a Paulá: 'Ke ke 'i he kakai tuí ko e faka'ilonga, 'i he lea, mo e 'ulungaanga, mo e 'ofa, mo e fai-anga, mo e tui, mo e mā'oni'oni'" (1 Timote 4:12).

Palesiteni Thomas S. Monson, "Ke ke Mālohi Peá ke Lototo'a," *Liahona*, Mē 2014, 69.

KO E ME'A MAHU'INGA TAHA 'OKU OU MA'U

Fai 'e Maliana Santos

I he'emaui konifelenisi fakavaha'a siteiki 'a e to'u tupú, ne mau ma'u kotoa ha Tohi 'a Molomona pea na'e fakaafe'i kimautilu ke 'ave ia ki ha taha. Na'á ku loto ke foaki 'eku tohí ki he taha hiva 'iloa 'oku ou sai'ia taha aí.

'I he'eku 'ilo'i 'oku fai ha'ane koniseti 'i hoku koló, na'á ku fakakaukau ko e faingamālie lelei tahá 'eni. 'Oku fai ha lulu 'i he'ene ngaahi koniseti kotoa pē ke fili ha kau pou-pou 'e 15 ke fe'iloaki mo ia 'i mui 'i he siteisí. 'Oku fu'u faingata'a ke fili kita, ka na'á ku kau pē.

'I ha ngaahi uike si'i kimu'a he koniseti, na'á ku hiki 'eku fakamo'oni 'i he Tohi 'a Molomona peá u lotu. Na'á ku fakamatala ki he Tamai Hēvaní 'oku ngalingali he 'ikai fili au pea 'oku ou fie ma'u 'Ene tokoní.

'I he'eku "ēmeni" pē, na'e tatangi 'eku telefoni to'oto'ó ko ha tā mei he 'ōfisi 'o e taha hivá. Kuo fili au!

'I he 'aho 'o e koniseti, ne u foaki 'a e tohí ki he taha hivá 'i mui 'i he siteisí. Na'á ne fakaava ia mo lau 'eku fakamo'oni: "Na'á ku tuku ha taimi lahi 'i hono fakakaukau 'i ha me'a ofa mahu'inga, 'e 'aonga kiate koé. Na'á ku 'ilo'i na'e fie ma'u ke u 'oatu ha me'a na'e mahu'inga koe'uhí ko e me'a na'e 'i aí kae 'ikai koe'uhí ko hono totongí. Ko e Tohi 'a Molomoná 'eni; ko e me'a mahu'inga taha ia 'oku ou ma'ú. 'E hoko ia kiate koe foki kapau te ke lau ia."

Na'á ne fā'ofua mai kiate au mo pehē te ne lau ia. Ne 'ikai ke u lava 'o fakama'uma'u hoku lo'imatá!

Ko ha a'usia hāhāmologia ia ke foaki 'a e Tohi 'a Molomoná ki ha tokotaha 'iloa. Ka 'oku totonu ke hoko hono vahevahe 'o e tohí ko ha me'a angamaheni. Na'á ku mei 'oange ia ki haku kaungāme'a he akó, ko ha kaungā'api, pe ha toe taha kehe.

Ko hotau ngaahi fatongiá ke foaki 'a e Tohi 'a Molomoná, fai 'etau fakamo'oni, lea kau ki he Siasí, mo e hoko ko ha fa'ifa'itaki'angá. 'Oku 'ikai totonu ke tau mā ke vahevahe 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Palāsila.

MANATU‘I

Ko ‘Enau Fili

‘Oku ‘aonga ‘a e tau‘atāina ke filí ki he tokotaha kotoa pē, kau ai ‘a kinautolu ‘okú ke fakaafe‘i ke ako kau ki he Siasí.

FA‘A FAKAAFE‘I, PEA FAKAAFE‘I ‘A E TOKOTAHA KOTOA PĒ.

Koe‘uhí ‘oku ‘ikai lava ke ‘ilo‘i kimu‘a pe ko hai ‘oku mahu‘inga‘ia pe ‘ikai mahu‘inga‘ia ‘i he ongoongoleléi, vahevahe ma‘u pē ho‘o fakaafé pea vahevahe ia mo e tokolahi taha te ke lavá, ‘o fakatautefito ho‘o tokangá ki he ngaahi ue‘i ‘a e Laumálié. ‘Oku tau lavame‘a ko ha kau faifekau ‘i he‘etau fakaafe‘i ‘a e kakaí ke nau ako mo tali ‘a e mo‘oní.

‘I ho‘o fakaafe‘i ha níihi kehe ke ako kau ki he ongoongoleléi, ‘oku mahu‘inga ke ‘ilo‘i ‘oku nau ma‘u ‘a e tau‘atāina ke filí ke fili pe te nau tali pe ‘ikai ho‘o fakaafé. ‘Oku ‘ikai fakafuofua‘i ho‘o lavame‘á ‘i he‘enau talí; ‘oku fua ia ‘i ho‘o tukupā ke vahevahe.

Ko ia kapau ‘oku ‘ikai fakafuofua‘i ‘a e lavame‘á ‘iate kinautolu ‘oku nau tali ‘iō pe papitaisó, ko e hā ‘oku totonu *ke ke nofotaha aí ‘i ho‘o fokotu‘u ha ngaahi taumu‘a ki he ngāue fakafai‘ekau?* Fokotu‘u ho‘o fakakaukau ‘i he me‘a *te ke* lava ‘o faí kae ‘ikai ko e founga tali ‘a e níihi kehé. Manatu‘i, ‘okú ke ma‘u foki mo e tau‘atāina ke filí. Te ke lava ‘o fili ke:

ANGA FAKAKAUNGĀME‘A PĒ.

Kapau he ‘ikai tali ‘e ha taha ha fakaafe ke ako lahi ange, hokohoko atu pē ke anga faka‘apa‘apa mo angalelei. Tauhi ‘a e ngaahi feohi fakakaungāme‘á kapau ‘oku mā‘olunga e ngaahi tu‘unga mo‘uí. Fakaa‘u ‘a e ‘ofa faka-Kalaisí ki he tokotaha kotoa pē te ke lavá, ‘o tatau ai pē kapau ‘oku ‘ikai ke mahino kiate kinautolu e me‘a kotoa pē ‘okú ke tui ki ai mo fakahokó.

HOKOHOKO ATU KE ANGATONU.

Na‘e fakamatala‘i lelei taha ia ‘e he Fakamo‘uí: “Tuku ke ulo pehē ho‘omou māmá ‘i he ‘ao ‘o e kakaí, koe‘uhí ke nau mamata ki ho‘omou ngāue lelei, pea fakamālō‘ia ‘a ho‘omou Tamai ‘a ia ‘oku ‘i he langí” (Mātiu 5:16). ‘Ofa ‘i he ongoongoleléi pea mo‘uí ‘aki e ongoongoleléi, pea ‘e vave pe ‘e kimui ai *te ke* ‘ilo ‘a e kakai ‘oku nau fie ‘ilo ki hono ‘uhingá pea ‘oku nau mateuteu ke tali ‘a e ongoongoleléi.

KO E TUI KE VAHEVAHÉ

“‘Oku tau faka’apa’apa’i e fili mo e taimi ‘o e tokotaha takitaha. Na’e folofola e ‘Eikí, ‘Tuku ke fili ‘e he tangata takitaha ma’ana’ (T&F 37:4). Ka ‘i ai ha taha ‘oku ‘ikai ke tokanga mai, ‘oku ‘ikai fie ma’u ia ke hōloa ai ‘etau anga fakakaungāme’á mo e ‘ofa ki he tokotaha ko iá. ‘E tatau ai pē pe ‘oku tali pe ‘ikai tali ‘e he ni’ihi kehé ho’o fakaafe ke ‘ha’u ‘o mamatá,’ te ke ongō’i pē ‘oku hōifua mai e ‘Eikí, pea ‘oku hanga ‘e he hōifua mai ko iá ‘o ‘oatu ha tui lahi ange ke ke toutou vahevahe atu ho’o tui.”

‘Eletā Neil L. Andersen ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko ha Mana,” *Liahona*, Mē 2013, 79.

Ko e Founga ke Hoko ai ko ha Faifekau Lavame’á

Fekumi ki ha ngaahi tokoni kehe ki he founga ke hoko ai ko ha faifekau lavame’á? Vakai ‘a e ngaahi fakakaukau lelei ‘i he peesi 10 ‘o e Malanga’aki ‘Eku Ongongoleleí: Ko Ha Fakahinohino ki he Ngāue Faka-faifekau (2004).

KE KE VILITAKI ‘I HE FA’A KĀTAKI.

Hangē ko ‘ene hā ‘i he talanoa ‘i he to’omata’ú, ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku fie ma’u ‘a e ngaahi fakaafe lahi kimu’a he taimi totonú. Hokohoko atu ke fakaava e matapaá, hokohoko atu ‘a e anga fakakaungāme’á, pea ‘oua ‘e loto fo’i. ‘Oku ‘afio’i ‘e he ‘Eikí ho’o ngaahi ngāue pea te Ne tāpuekina koe. (Vakai, T&F 98:2.) ■

NA’Á KU TOUTOU KOLE ANGE

Fai ‘e Meiry Susana da Silva Rosa

Na’á ku ‘ilo’i ‘oku totonu kotoa ke tau vahevahe ‘a e ongoongoleleí, ka ne te’eki ai ke u ma’u ha ola lelei. Pea lolotonga ha kalasi lea faka-Sipeini na’á ku to’o, na’á ku fetaulaki ai mo ha talavou ko Tiako. Na’á ma hoko ko ha kaungāme’a peá ma fa’a foki fakataha ki ‘api mei he akó. ‘I he ‘aho ‘e taha, na’á ma fakalaka atu ‘i ha falelotu ‘o e Siasí ne toki langa.

Na’á ku pehē ange, “Kuó u hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho kimui Ní ‘i he ngaahi ta’u lahi.” Ne u vahevahe mo ia ha ni’ihi ‘o e ngaahi me’a ‘oku tau tui ki aí, pea fakahā kiate kuo lahi fau hono faitāpuekina au mo hoku fāmilí koe’uhí ko e ongoongoleleí. Na’á ku fakaafe’i ia ke ha’u ki he ngaahi houalotú ‘i he Sāpate ko iá ‘i he 9:00 a.m.

Na’e a’u ki he Sāpaté pea ne u tatali loto vēkeveke, ka na’e ‘ikai ke ne ha’u. Na’á ku toe fakaafe’i ia he lolotonga e uiké. Ne hokohoko ‘eni ‘i he uike kotoa pē ‘i ha māhina ‘e ua pe tolu. Na’á ne ‘omai ma’u pē kiate au ha ‘uhinga na’e ‘ikai ‘alu ange aí: “Na’á ku mohe kuo fuoloa e po’ulí,” “Na’á ku hela’ia,” “Na’e ‘i ai ha ngaahi palopalema.” Ka na’á ku toutou kole pē kiate ia, pea hangē ne ‘ikai ke ne tokanga ki ai.

‘I he pongipongi Sāpate ‘e taha ne u tangutu ‘i he taha ‘o e ngaahi sea na’e ofi ki he tafa’aki ki mui ‘o e falelotú. Na’e kei toe pē ha ngaahi miniti si’i kimu’a pea kamata ‘a e lotú mo e ui le’osi’i mai ‘e ha taha hoku hingoá. Ne u sio ki he matapaá, ko Tiako!

Na’á ne pehē “Na’e ‘ikai koā ke u palōmesi atu te u ha’u ‘i ha ‘aho?” Na’á ne ma’u ‘a e houalotu sākalamēnití, pea na’á ku ‘ohovale, ‘i he’ene nofo he toenga ‘o e ngaahi houalotú pea hangē na’e fiefia ‘i he taimi na’á ku fakafe’iloaki ai ia ki he kau faifekau. Ne kamata ke ne fetaulaki ma’u pē mo kinautolu. Na’e hokohoko atu ‘ema talanoa mo Tiakó ‘i he’ema lue foki ki ‘api mei he akó, ka na’e fekau’aki ‘ema talanoá mo e ngaahi mo’oni ko ia na’á ne akó. Ne u lava ‘o tali e ngaahi fehu’i mo fai ‘eku fakamo’oni. Faifai, peá ne ma’u ha fakamo’oni pea kau ki he Siasí.

‘I he ‘ahó ni ‘oku ou hoko ko ha faifekau taimi kakato ‘i he Misiona Palāsila Sanitā Maliá. Kimu’a peá u ‘alu ki he mala’e ‘o e ngāue fakafaifekau, na’e fakahū foki ‘e Tiako ‘ene foomu ke hoko ko ha faifekau taimi kakato, pea ‘okú ne lolotonga ngāue ‘i he Misiona Palāsila Manaú.

Na’á ku toki ma’u ha tohi meiate ia. Na’á ne tohi ‘o pehē “Oku ou fakamālō atu ho’o toutou fakaafe’i au ki he lotú.” “Te u hounga’ia ‘o ta’engata.” ‘Oku ou fiefia ke vahevahe e ongoongoleleí ‘i he ‘aho kotoa pē ka ‘oku ou toe fiefia foki ke ‘ilo’i ‘oku fakahoko ‘e Tiako e me’a tatau.

‘Oku nofo e tokotaha na’á ne fa’ú ‘i Sao Paulo, Palāsila.

'Ahi'ahi'i 'a e ngaahi founa faingofua 'e 11 kōeni ke
vahevahe 'a e ongoongolelei 'i he ngaahi fetalanoa'aki fakalahó.

FAI HA FAKAAFE PEA TOE VAKAI'I

Kapau 'okú ke fie ma'u ke vahevahe 'a e ongoongolelei ka 'okú ke manavasi'i pe 'ikai ke fakapapau'i e founa ke fai ai iá, ko e fakamatala ko 'eni ma'au. 'Oku lahi ange hono vahevahe 'a e ongoongolelei 'i hono fakakaukau lelei ia, ka ngaahi kaungāme'á ke fe'iloaki mo e kau faifekau. Ko ha fakakaukau lelei ia, ka ha'u kia Kalaisi' (Malanga'aki 'eku Ongoongolelei: Ko Ha Fakahinohino ki he Ngāue ai. Mahalo 'e tokoni atu ha talanoa fakatāta 'o e soká. 'Oku 'ilo'i 'e he kau va'inga lelei 'a e founa mo e taimi ke paasi ai e fo'i pulú ki he'enua timi ke 'oange kiate kinautolu ha faingamālie ke nga'unu ki mu'a 'Oku hangē hono fakaafe'i ha ni'ihī kehe ke nau ako fekau'aki mo e ongoongolelei ko hono paasi 'o e fo'i pulú, ka 'oku 'ikai ke ke 'oange ha faingamālie ke fokotu'u ha kai, 'okú ke 'oange ha faingamālie ke nau ha'u ai kia Kalaisi.

Ko ha ngaahi fakakaukau 'eni 'e ni'ihī ke ke kamata 'aki. Lotua ha tataki fakalau-mālie peá ke mohu founa 'i ho'o fulihi 'a e ngaahi fakakaukau ko 'eni ke fe'unga mo e ngaahi manako mo e tūkunga ho ngaahi kaungāme'á. Hili iá pea poupu'i kinautolu!

Fakaafe'i ha kaungāme'a ki he Mutualé

'Oku 'i ai ha'ō kaungāme'a 'oku manako 'i he sipotí. Ko ia 'i ho'ō fanongo ko e 'ekitiviti' 'o e Mutualé ki he uike ní ko ha efiafi sipoti, 'okú ke 'ilo'i ko e faingamā-lie totonu ia ke fakaafe'i mai ai.

Fakaafe'i ha kaungāme'a ke mo mamata 'i he konifelenisi lahi

'Okú ke fanongo ki ha lea mei he konifelenisi lahi 'i ho'ō MP3 player lolotonga ho'ō lue ki he akó. 'Oku 'eke atu 'e ha kaungāme'a pe ko e hā 'okú ke fanongo ki aí. 'Okú ke talaange 'a e mo'oní—'okú ke fanongo ki he lea 'a ha palōfita mo'ui 'a e 'Otuá. 'Oku fehu'i atu ho kaungāme'á, "Ko e hā hono 'uhinga iá?" 'Okú ke fakamatala kau ki he kau palōfita 'o onopōní pea mo e kau 'apostoló pea fehu'i leva ki ho kaungāme'á pe te ne loto ke kau mo koe 'i 'Epeleli ke fanongo ki he me'a 'oku lea 'aki 'e he kau taki ko iá.

Vahevahe ha fakamatala mei he Liahona

'Oku fakamanatu atu 'e ha taha 'o e ngaahi fakamatala mei he makasini fakamuimuitaha 'o e Liahona ha'amo fetalanoa'aki mo ha taha 'o ho ngaahi kaungāme'á. 'Okú ke vahevahe mo ia ho'ō tatau 'o e makasiní (pe ko ha link 'i he 'initaneti) pea fakaafe'i ia ke ne lau 'a e fakamatalá.

Talaange ki ha taha fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná

'Oku 'i ai ha taumu'a homou uōtí ke lau e Tohi 'a Molomoná ke 'osi 'i he faka'osinga 'o e ta'ú, ko ia 'alu mo ho'ō folofolá ki he akó. 'Oku fakatokanga'i 'e ha taha 'o ho ngaahi kaungāme'á ho'ō tohí pea fehu'i atu fekau'aki mo ia, ko ia fakamatala'i ange 'a e Tohi 'a Molomoná mo vahevahe ho'ō fakamo'oni kau ki aí.

Lau 'a e talanoa 'a Kēnetí ki mui ange 'i he fakamatala ko 'ení ke 'ilo'i e me'a na'e hoko 'i he'ene mamata ki ha mēmipa 'o e Siasí mo ha Tohi 'a Molomona 'i he akó.

FAI HA FAKAAFE PEA TOE VAKAI'I

“'Oku ou fakamo'oni 'i he'etau ngāue fakatahá, ki hono kumi 'a e tokotahá, fakaafe'i, pea toe vakai'i 'i he falala mo e tui, 'e hōifua mai 'a hotau 'Eiki kiate kitautolu mo ha fānau 'e lau kilu 'a e 'Otuá te nau ma'u ha 'uhinga mo ha melino 'i he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.”

'Eletā M. Russell Ballard 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Toe Vakai'i," Liahona, Mē 2014, 81.

Fakaafe'i ha'ō kaungāme'a ke 'alu ki ha hulohula 'a e Siasí

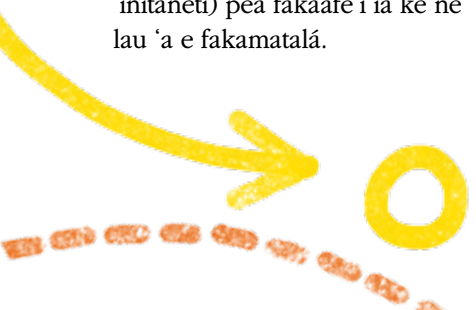
'Oku fakaafe'i koe ho kaungāme'a lelei tahá ke mo 'eva he Falaite ko 'ení, ka 'oku fai ha hulohula 'a e Siasí 'i he pō ko iá. Fakaafe'i ia ki he hulohulá, kae 'oua 'e fakasitu'a 'i 'ene fakaafé!

Fakaafe'i ha kaungāme'a ki he lotú

Kuo kole atu ke ke ako'i ha kongá 'o ha lēsoni he Sāpaté. 'I hono 'eke atu 'e ha kaungāme'a ho'ō me'a 'e fai 'i he faka'osinga ko 'eni 'o e uiké, fakamatala'i ange te ke ako'i ha kongá 'o ha lēsoni 'i he lotú, kae 'oua te ke li'aki ho'ō ngaahi palani 'i he Sāpaté. 'Oku fie 'ilo ho kaungāme'á, ko ia fakaafe'i leva ia ke mo 'alu ke ne lava 'o fanongo ki ho'ō faiakó.

Fakahā ki ho ngaahi kaungāme'á 'a e Mormon.org

'Oku lahi ha ngaahi fehu'i ho ngaahi kaungāme'á fekau'aki mo 'etau tuí, faka'ali'ali leva kiate kinautolu 'a e Mormon.org ke tokoni ke tali 'enua ngaahi fehu'í.

NGAAHI SITEPU IIKI 'I HE HALA KI HE ULUÍ

‘I he ‘uluaki ‘aho ko ia ‘i hoku ‘apiako fo‘ou, ne u fakatokanga ‘i ha ki ‘i ta‘ahine ‘a ia na‘á ne makehe mei he ni‘ihi kehé. Na‘á ne mo‘ui faingata‘a ‘i ‘api, pea na‘é fakamatali‘i ma‘u pē ia ‘é he fānau ako kehé. Koe‘uhí na‘é hoko mai pē ‘éne loká (locker) ki ha‘ákú, na‘é vave pē ke u ‘ilo‘i lelei ange ia. Na‘á ne angalelei, ka na‘á ne ‘ulungaanga ‘aki e kapekapé.

Na‘á ku fakamatala‘i ange ‘éku tuí pea mo e ngaahi tu‘unga mo‘ui na‘é ako‘i ‘i he *Ki hono Fakamālohia* ‘o e *To‘u Tupú*. Na‘á ne mahu‘inga‘ia ‘aupito ai. Na‘á ku fakaafe‘i ia ki he Mutualé ‘i ha ngaahi uike si‘i, pea na‘á ne ngāue mālohi ke ikuna‘i ‘éne ‘ulungaanga kapekapé.

Ne faifai peá u ‘oange ha tatau ‘o e *Ki hono Fakamālohia* ‘o e *To‘u Tupú* mo e *Tu‘u Ma‘u ‘i he Tuí*. ‘I he ‘aho hono hokó ‘i he akó na‘á ne pehē na‘á ne ako ‘a e ngaahi me‘a fo‘ou lahi ‘i he ongo ki‘i tohi ko iá. Na‘á ku fakaafe‘i ia ki he Mutualé he pō ko iá, pea ‘i he‘emau fakamā‘opo‘opo he tukú, na‘á ne pehē, “Hena, ‘é lava nai ke u papitaisó?”

Na‘á ku ‘ohovale. Kuo te‘eki ai ke u tokoni‘i ha taha ke kau ki he Siasí. Na‘á ku tu‘u pē ‘i ha ki‘i momeniti—na‘é ‘ikai ke u lava ‘o lea—ka na‘é faifai peá u puke hono nimá pea taki atu ia ki ha mēmipa ‘o e kau palesitenisí ‘o e Kau Talavou, ‘a ia na‘á ne tokoni‘i hoku kaungāme‘á ke fetu‘utaki mo e kau faifekau kae lava ke ne kamata teuteu ki he papitaisó.

Ne u ongo‘i lelei‘ia ‘i he fakakaukau hoku kaungāme‘á ke papitaisó. Na‘é fakafo ‘a e fakakaukau ko ia na‘á ku tokoni‘i ‘i he hala ‘o e uluí. Na‘á ku kamata fakakaukau leva ki he founga ke tokoni‘i ai e ni‘ihi kehé ‘i he hala tatau pē.

Hena Kulisiteniseni, ‘Aitahō, USA

Vahevahe ha potufolofola ‘i ha pōpoaki text he telefoní

Lolotonga ho‘o ako folofola pongipongi, ‘okú ke lau ha veesi ‘e ‘aonga ‘aupito ki ha kaungāme‘a kuo faingata‘a ‘ia kimuí ni mai. ‘Okú ke pōpoaki ki ai ‘i he telefoní ‘o fakahā ange na‘á ke fakakaukau kiate ia peá ke ma‘u ha potufolofola te ne ngali sai‘ia ai.

Fakaafe‘i ha taha ki he ma‘u me‘atokoni efiafi

‘Oku ngaohi ‘e he Tangata ‘eiki ‘éne sipēketi manakoá he uike ni! ‘Okú ke fakatokanga ‘i ha taha ako fo‘ou ‘i ho ‘api akó ‘oku hangē ‘oku ‘ikai tokolahi hono ngaahi kaungāme‘á, ko ia fakakaukau leva ke fakaafe‘i ia ki he ma‘u me‘atokoni efiafi ‘a e fāmilí. Kapau ko ha pō Mōnite, te ke lava ‘o kole ange ke nofo ki he efiafi fakafāmilí ‘i ‘apí ‘i he‘ene ‘osí.

Kole ki ha‘o kaungāme‘a ke tokoni‘i koe ke ke fai ha ngāue ‘i he Fakalalaka Fakatāutahá pe Fatongia ki he ‘Otuá

‘I ho‘o palani ho‘o ngāue lahi, ‘okú ke fakatokanga ‘i te ke fie ma‘u tokoni, ko ia ‘okú ke fakakaukau ke kole ki ha ni‘ihi ‘o ho ngaahi kaungāme‘a ta‘e Siasí ke tokoni. ‘E lava ‘eni ke ‘oatu ‘a e faingamālie kiate koe ke fakamatala‘i ange e ‘uhinga ‘okú ke ngāue tokoni aí, pea lava foki ke mo fiefia ‘i he ‘ngāue tokoni fakatahá.

‘Oange ki ha kaungāme‘a ‘a e Ki hono Fakamālohia ‘o e To‘u Tupú

Kapau ‘oku fehu‘i atu ‘e ha kaungāme‘a pe ko e hā ‘okú ke mo‘ui ‘aki ai ha ngaahi tu‘unga mo‘ui paú, ‘oange ha tatau ‘o e *Ki hono Fakamālohia* ‘o e *To‘u Tupú* pea talanoa ‘o kau ki he founga kuo tokoni ai ‘a hono mo‘ui ‘aki e ngaahi tu‘unga mo‘ui ke ke ongo‘i fiefia angé.

Lau ‘a e talanoa ‘a Hená ‘i he fakamatala ko ‘ení ke vakai ki he founga na‘á ne vahevahe ai ‘a e ki‘i tohi ko ‘ení mo ha kaungāme‘á.

'OKÚ KE FIE AKO NAI FEKAU'AKI MO 'EKU TUI FAKALOTÚ?

Nā'e 'i ai ha me'a na'e kehe fekau'aki mo 'Epeleli. Na'e 'ikai ke u lava 'o 'ilo'i pau, ka ko e hā pē me'a ko iá, ko ha faikehekehe lelei ia. Ne faifai pea na'á ku 'ilo'i ko ha taha Siasi ia.

'I he 'aho 'e taha 'i he kai ho'ataá, na'á ku tangutu 'i ha tēpile 'atā—tuku kehe pē e ki'i fokotu'unga tohi 'a 'Epeleli. Na'e 'i 'olunga 'i he fokotu'unga tohi 'a e Tohi 'a Molomoná. Na'á ku ala atu 'o to'o hake ia.

Na'á ku talaange kia 'Epeleli 'i he'ene a'u mai 'i ha ngaahi miniti si'i kimui mo 'ene laulau kai ho'ataá, "'Oku ou sio ki ho'o tohi." Na'á ne pehē mai, 'i he'ene 'ohovalé, "Ta 'oku sai."

Na'á ku lau hano ngaahi peesi pea na'á ku ofo. Na'á ku tui ki he 'Otuá, ka na'á ku toe fakakaukau foki ko ha taha au na'e tokanga ki he saienisí. Ka

neongo ia, na'e ngali mo'oni e me'a na'á ku lau. Na'e malava mo'oni ke hoko. Pea kapau ko e mo'oni na'e hoko ia, pea 'oku hā leva? Ne ue'i ai hoku lotó ke u fakakaukau ki ai.

'I he 'osi 'a e taimi ma'u me'atokoni ho'ataá, na'á ku fakafoki 'a e tohi 'a 'Epeleli kiate ia peá u 'alu ki he'eku kalasi hono hokó. Na'á ku fiefia ai fekau'aki mo e me'a ne u lau 'i he Tohi 'a Molomoná, ka na'á ku kei mā 'aupito ke talanoa kiate ia fekau'aki mo ia.

'I ha ngaahi uike si'i mei ai, ne ha'u 'a 'Epeleli kiate au lolotonga e ako 'i he holó na'u fofonga fakamātoato. Na'á ne fehu'i mai, "'Okú ke mahu-'inga'ia mo'oni nai 'i he ako fekau'aki mo 'eku tui fakalotú?" Na'á ku talaange 'oku pehē. Na'á ne pehē, "'Oku

'i ai ha fakataha makehe 'i he Falaite ko 'ení ki he kakai 'oku nau fie 'ilo kau ki homau Siasi.'" "Ne u fakakaukau pe te ke fie 'alu."

Na'á ku fie 'alu. Na'e fakamatala'i 'e he palesiteni fakamisioná 'i he fakatahá, ha ngaahi tefito 'i tokāteline 'o e Siasi. Na'e 'uhinga 'a e me'a kotoa pē kiate au. Ne u kamata leva ke to'o e ngaahi lēsoni fakafaifekaú. Na'e 'ikai ke u ului he taimi pē ko iá, ka na'e hili 'a e 'aukai mo e lotu, ne u ma'u 'eku fakamo'oni pea papitaiso leva.

'Oku kehe 'aupito 'eku mo'ui mei he me'a na'e mei a'u ki ai kapau ne 'ikai te u tali 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai. Pea ko ha faikehekehe lelei ia.

Kēneti Heesi, 'Alapama, USA

'Oua na'a ngalo ke toe vakai'i

Hili hono fakaafe'i, ko e sitepu hono hokó ke toe vakai'i. 'I he soká, 'oku 'ilo 'e he kau va'inga lelei tahá 'oku 'ikai 'osi honau fatongiá hili hono paasi 'a e fo'i pulú—kuo pau ke nau ngaungaue mo feinga ke 'ata'atā.

'E lava ke faingofua pē hono toe vakai'i hangē ko hono 'eke pē ki ho kaungāakó 'ene fakakaukau fekau'aki mo e folofola na'á ke vahevahé pe na'e ongo'i fēfē ho kaungāme'á hili ho'omo 'alu ki he lotú.

Vakai'i 'a e talanoa 'a Kēneti ki ha sippinga 'o e founga na'e liliu ai 'e he toe vakai'i ha mo'ui 'a ha talavou.

'I ho'o toe vakai'i hili hono fakaafe'i 'o e ni'ihī kehé ke ako fekau'aki mo ho'o tuí, 'okú ke fakahaa'i 'okú ke tokanga ki he'enua fiefiá. Te nau ongo'i 'a ho'o holi mo'oni ke tokoní pea te nau ongo'i fiemalie ke fai atu ha ngaahi fehu'i lahi ange 'i he kaha'ú. ■

Ko ha fakapulipuli
nai 'eni 'oku totonu
ke tauhi 'e Lu'isa?

Ko Hono Tala e NGAAHI

Fai 'e David Dickson

Ngaahi Makasini 'a e Siasi
Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

*"Hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú,
ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu"
(*"Ke Mou Fe'ofa'aki,"* Ngaahi Himí,
fika 200).*

Na'e tāpuni 'e Lu'isa 'ene pepa fika
'i he tā 'a e fafangu. Na'e 'ikai ke
ne mei lava ke tukutaha 'ene tokanga
ki he ngaahi palopalemá 'i he houa
'e taha kuo 'osí.

Na'e fakavavevave kotoa e
fānau ako kehé ki tu'a. Ko e
kalasi faka'osi ia he 'aho Falaité.

Ko e angamaheni na'e ongo'i fiefia
foki mo Lu'isa 'i he faka'osinga 'o e
uiké. Ka 'i he 'ahó ni na'e 'ikai ke ne
ongoi ha me'a ka ko e hoha'a pē.
Talu mei he kai ho'ataa. Ko e taimi ia
na'e 'eke ange ai 'e hono kaungāme'a
lelei tahá, 'a Kalotia, ha fehu'i: "Te ke
lava nai 'o tauhi ha ki'i fakapulipuli?"

'I he taimi ko iá, ne 'unu atu 'a
Lu'isa pea kamokamo 'i he loto vēke-
veke. Na'á ne poto 'i he tauhi 'o e
ngaahi fakapulipulí. Na'á ne
fakakaukau fakapapau
ko e 'ai ke talaange 'e
Kalotia kau ki ha ki'i
tamasi'i talavou na'á ne
manako ai.

Ka na'e 'ikai ha faka-
oli 'e taha 'a e fakapulipuli
'a Kalotiá.

FAKAPULIPULÍ

“’Oku tokanga ‘a e kaungāme‘á. ‘Oku ‘ofa ‘a e kaungāme‘á. ‘Oku fakafanongo ‘a e kaungāme‘á. Pea ‘oku ala atu ‘a e kaungāme‘á.”

Palesitani Thomas S. Monson, “To the Rescue,” *Liahona*, Siulai 2001, 59.

Na‘e fakahoha‘asi ‘e ha le‘o ‘a e ngaahi fakakaukau ‘a Lu‘isá. Na‘e kemo hono matá pea sio hake mei hono tesí. Na‘e fehu‘i ange ‘e he‘ene faiakó, “Na‘e ‘i ai ha‘o fehu‘i fekau‘aki mo ho‘o ngāue fakaako mei ‘apí, Lu‘isá?” Kuo ‘osi mavahe kotoa e fānau ako kehé mei he lokí.

Na‘e tali atu ‘a Lu‘isa, “Ikai.” Na‘á ne fesiofaki mo ‘ene faiakó. Na‘e *pau* ke ne fakahā ki ha taha! Ka na‘e fekau ia ‘e Kalotia ke ne palōmesi ke ‘oua te ne tala.

Na‘e lea fakavave atu ‘a Lu‘isa, “Te u ‘alu ke ma‘u e pasí.” Na‘á ne tui hono koté peá ne fakavave atu ki tu‘a ki he ‘ea momokó.

‘I he heka pasí ‘a Lu‘isa ki ‘apí, na‘á ne ongo‘i mātu‘aki loto manava-sí‘i na‘e ‘ikai ke ne mei matu‘uaki. Na‘á ne ongo‘i ha‘iha‘isia ‘i hono fatafatá, hangē na‘e faingata‘a ke mānavá.

Na‘e ‘ikai lava ‘e Lu‘isa ke ta‘ofi ‘ene fakakaukau fekau‘aki mo e fakapulipuli ‘a Kalotiá. Na‘e talaange ‘e Kalotia ‘i he kai ho‘ataá kuó ne fai ha me‘a na‘e fakatu‘utāmaki. Na‘e kei faingata‘a pē kia Lu‘isa ke tui ki he me‘a na‘á ne fanongo ki aí. Na‘á ne fakakaukau na‘á ne ‘ilo‘i ‘a hono kaungāme‘a lelei tahá! Ne ‘ikai ke ne lava ‘o fakakaukauloto atu ki hano fai ‘e Kalotia ha me‘a fakailifia pehē. ‘I he

‘osi ‘a e ma‘u me‘atokoni ho‘ataá, ne fekau ‘e Kalotia ‘a Lu‘isa ke palōmesi ke ‘oua te ne tala ki ha taha.

Kae fēfē kapau ‘e lavea ‘a Kalotia? Na‘e feinga ‘a Lu‘isa ke ‘oua ‘e fanongo ki he kakata mo e talanoa ‘i he pasí ‘i he‘ene kuikui hono matá pea lotu ‘i hono lotó.

“Kātaki, ‘e Tamai Hēvaní, ‘o tokoni mai ke u ‘ilo e me‘a ke faí. ‘Oku ‘ikai te u fie ma‘u ke ‘ita mai hoku kaungāme‘á kiate au. Ka ‘oku ‘ikai ke u loto ke hoko foki ha me‘a kiate ia. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni.”

Ne ngali lōloa ange ‘a e lue ki ‘apí ‘i he angamahení. ‘E lava nai ‘a e Fine‘eikí ke tala na‘e ‘i ai ha me‘a na‘e fehalaaki ‘i he a‘u ‘a Lu‘isa ki ‘apí? Ko e hā ‘oku totonu ke ne lea ‘akí?

‘I he‘ene sio hifo ki he sinoú, na‘e manatu‘i ‘e Lu‘isa ‘a e tau tolo sinou na‘á na kamata‘i mo Kalotia mo ha fānau kehe ‘i he pāká ‘i he uike kuo ‘osí. Na‘e fakafiefia ‘aupito ia! Na‘á ne fakakaukau ki he ngaahi me‘a kehe na‘á na manako mo Kalotia hono fai fakatahá. ‘Evá Lue laló. Fai e ngāue fakaako mei ‘apí. Va‘inga sipotí.

‘E fēfē nai kapau ‘e tala ‘e Lu‘isa ‘ene fakapulipulí pea ‘ikai toe fie hoko ‘a Kalotia ia ko hano kaungāme‘a? Na‘e fakatupu ‘e he

fakakaukau ‘a Lu‘isa ‘ene ongo‘i ‘oku faingata‘a‘ia hono keté.

Hili iá na‘e toe ‘i ai ha‘ane fakakaukau ‘e taha. Ko e taimi ní ko e me‘a mahu‘inga tahá ko e me‘a ko ia na‘e lelei taha kia *Kalotiá*—‘ikai ko e fakakaukau ‘a Kalotia kiate iá. Na‘e fie ma‘u ‘e Kalotia ha kaungāme‘a mo‘oni, ha kaungāme‘a te ne tokoni‘i ia ke ne malu. Na‘e ‘ilo‘i ‘e Lu‘isa na‘e fai ma‘u pē ‘e Sīsū ‘a e me‘a na‘e lelei taha ma‘á e ni‘ihi kehé, ‘o tatau ai pē kapau na‘e ‘ikai ke sai‘ia ha ni‘ihi ‘iate Ia.

Na‘e ‘ilo‘i ‘e Lu‘isa e me‘a na‘e fie ma‘u ke ne faí. Kuo pau ke ne talanoa ki ai mo ‘ene Fine‘eikí. Te ne tā foki kia Kalotia ‘o talaange na‘á ne hoha‘a pea na‘e fie ma‘u ha taha lahi ke tokoni. Mahalo pē ‘e talanoa leva ‘a Kalotia ki he‘ene fa‘eé.

Ne ongo‘i ma‘ama‘a ange ‘a e loto ‘o Lu‘isá ‘i he‘ene lue atu ki hono matapā ‘i mu‘á.

Na‘á ne ui atu ‘i he‘ene hū ki lotó “Fine‘eiki?” “‘E lava nai ke ta talanoa?”

Mahalo ‘e iku ‘ita ‘a Kalotia, ka na‘e ‘ilo‘i ‘e Lu‘isa ko e me‘a ‘eni ‘oku totonu ke faí. Te ne hoko ko ha kaungāme‘a mo‘oni.

Na‘e fu‘u mahu‘inga ha ngaahi fakapulipuli ke tauhi. ■

Fai 'e Jan Pinborough
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

KO E FĒ TAIMI Te u Tala Aí?

Kapau 'oku 'i ai ha taha 'okú ne—

Fakahoko ha va'inga fakatu'utāmaki
To'o ha faito'o 'oku 'ikai ko ha'anau me'a
Kai, inu pe mihi ha me'a ngali kehe
Fakalavea'i honau sinó
Fai ha me'a 'oku 'ikai ke nau fie ma'u ke
'ilo 'e he kakai lalahí

Kapau ko ha taha—

'Oku feinga ke ke fai ha me'a mei he lisi 'i 'olungá
'Oku faka'ali'ali atu ha ngaahi fakatātā 'o ha kakai 'oku telefua
Kole atu ke ke sio pe ala ki honau sinó pe tuku ke nau sio pe ala ki ho sinó
Kole atu ke ke tauhi ha fakapulipuli fekau'aki mo ha me'a 'okú ne ngaohi koe ke ke ongo'i halaia
'Oku houtamaki pe lea ta'e faka'apa'apa atu kiate koe pe ko ha taha kehe—'o fakahangatonu,
'i he pōpoaki telefoni, pe 'i he 'initanetí

Kapau ko ha me'a—

'Okú ne ngaohi ke ke
ongó'i 'ikai ke malu
pe ta'e fiemālie
'Oku 'ikai ke ngali totonu
pe 'oatu kiate koe ha
ongó'i "oiauē fakapō"

Fakafanongo ki he Laumālie
Mā'oni'oni pea falala ki ho'o
ngaahi ongó!

Ko hai 'oku Totonu Ke u Tala ki aí?

Ko ha mātu'a, kui, pe tauhi fakalaó
Ko ha faiako pe taha fai fale'i 'i he akó
Ko ha faiako pe taki 'o e Siasí
Ha tokoua pe tuofefine lahi
Ko ha toketā
Ko ha kaungāme'a te ne lava tokoni atu ke ke tala ki ha taha lahi

'Oku 'ikai fie ma'u ke ke ongo'i tuenoa mo ha fakapulipuli. 'E
lava ha taha lahi ke tokoni atu ke ke 'ilo'i e me'a ke faí. Hokohoko
atu hono tala ki he kakáí kae 'oua kuó ke ma'u e tokoni 'okú ke
fie ma'ú.

Ke ke loto-to'a! 'Okú ke mālohi. 'E lava tokoni 'a e leá ke ke
ongó'i malu mo e ni'ihí kehé! ■

Fai 'e 'Eletā
Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

*Ko e Kau Mēmipa
'o e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā
ko e kau fakamo'oni
makehe 'o Sisū
Kalaisi.*

Ko e hā 'oku totonu ai ke tau **FAKAFANONGO** ki he konifelenisi lahi?

TĀ FAKATĀTĀ 'A ANDREW BOSLEY

*Mei he "Konifelenisi
Lahi: Ko e Fakamā-
lohia 'o e Tuī mo e
Fakamo'oni," Liahona,
Nōvema 2013, 6–8.*

'Oku ou palōmesi atu
kapau te ke fakafa-
nongo, te ke ongo'i
'a e Laumālié.

Te tau lava ke [ongo'i]
e folofola 'a e 'Otuā
na'e fakataumu'a pē
ma'atautolu.

'Oku fakamālohia 'etau
tuī mo fakaloloto ange
'etau ngaahi fakamo'oni
'i he konifelenisi lahi.

Kapau te ke lotu fakamā-
toato ke fanongo ki he
le'o ho'o Tamai Hēvaní
'i he ngaahi pōpoaki 'o
e [konifelenisi], te ke
'ilo na'á Ne folofola atu
ke tokoni'i koe.

‘O ku fokotu’u ‘e Sisū Kalaisi e sīpinga haohaoá ke tau muimui ai. ‘E lava ke ke faka’aonga’i ‘a e ‘ekitiviti ko ‘eni ke ako lahi ange kiate la mo teuteu ki he Toetu’ú. Kamata ‘i he fika 1 ‘i he Sāpate kimu’a he Toetu’ú. Lau fekau’aki mo Sisū mo tali ‘a e fehu’i, ‘i he ‘aho takitaha. Hili iá pea kosi ‘o to’o e fakatātā ‘oku hoa mo iá pea tānaki atu ia ki he sātí.

Teuteu ki he

1. Na’e fufulu ‘e Sisū e va’e ‘o ‘Ene kau ākongá pea fakafiemālie’i ‘a kinautolu ‘i He’ene pehē, “Oua na’a mamahi homou lotó, pea ‘oua na’a manavahē ia” (Sione 14:27). Ko e hā te ke lava ‘o fai ke tokoni’i pe fakafiemālie’i ha kaungāme’a ‘i he ‘aho ní?

2. Lolotonga ‘a e ‘Ohomohe Faka’osí, na’e ako’i ‘e Sisū ‘Ene kau ākongá ke nau ma’u ‘a e sākalamēnití. Na’á Ne folofola kiate kinautolu, “Fai ‘eni ‘i he fakamanatu kiate au” (Luke 22:19). Ko e hā ha founga ‘e taha te ke lava ‘o loto-’apasia ange ai lolotonga e sākalamēnití?

3. ‘I he kamata ‘e Sisū ‘a e Fakaleléi ‘i he Ngoue ko Ketisemani, na’á Ne fai e me’a ne finangalo e Tamai Hēvani ke Ne fai, neongo na’e mātu’aki faingata’a. Na’á ne lotu ‘o pehē, “Oua na’a fai hoku lotó, ka ko e finangalo ‘o’ou” (Luke 22:42). Ko e hā ha founga ‘e taha te ke lava ‘o talangofua ange ai ‘i he lotú, akó, pe ‘i ‘api?

Toetu'ú

4

4. 'I he fakamamahi'i 'e he kakai 'a Sisū lolotonga e Tutukí, na'á Ne pehē, "Tamai, fakamolemole 'a kinautolu; he 'oku 'ikai te nau 'ilo 'a ia 'oku nau fai" (Luke 23:34). Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke fakamolemole'i 'a e ni'ihhi kehé?

5. Na'é fakapapau'i 'e Sisū 'e tokanga'i lelei 'Ene fa'éé hili 'Ene pekiá. Na'á Ne tala kia Sione, "Vakai ko ho'o fa'éé," pe ke ngaohi 'a Mele 'o hangē pē ko 'ene fa'éé (Sione 19:27). Ko e hā te ke lava 'o fai he 'ahó ni ke tokoni ki ho'o mātu'á pe kau tauhí?

5

6

6. Kimu'a pē peá Ne pekiá, na'é lotu 'a Sisū ki he Tamai Hēvani 'o pehē, "Oku ou tuku hoku laumālié ki ho nimá" (Luke 23:46). Te ke lava fēfē 'o 'ai ke toe makehe ange ho'o ngaahi lotú?

7. Hili 'Ene pekiá, na'é toe mo'ui 'a Sisū! Ko e 'uhinga 'eni 'oku tau fakamanatua ai 'a e Toetu'ú. Na'é 'a'ahi 'a Kalaisi ki He'ene kau ākongá hili e Toetu'ú pea lea 'o pehē, "Oua na'á ke ta'etui, kae tui" (Sione 20:27). Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai 'a e Toetu'ú?

7

MAHINO

Makatu'unga 'i ha 'initaviu
na'e fai 'e Richard M. Romney

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Ko hoku hingoá ko Makinōlia. 'Oku ou 'alu ki ha uooti 'oku mau lea faka-Sipeini. 'I he 'aho 'e taha na'e ha'u 'a Mia ki he'eku kalasi Palaimeli. Na'á ne lea faka-Pilitānia pē. Na'á ku fie tokoni kia Mia ke ne ongo'i 'oku talitali lelei, ko ia ne u fakakaukau leva ke tokoni kiate ia. Te u hoko ko 'ene *tokotaha fakatonulea!*

KO E TAUHI KI HE TAIMÍ

Na'e 'uluaki faingata'a ke tulituli hake ki he faiakó 'i he'eku fakatonu lea kia Miá. Na'e māmālie hifo leva e kau faiakó ke tuku mai haku taimi. Ne mau ongo'i lelei kotoa 'i he'emaui lava ke tokoni'i 'a Miá.

TOKONI MAI!

'Okú ke fakahaa'i fēfē ho'o 'ofá 'i hono tokoni'i e ni'hi kehé? Tā ho nimá pea 'omi kiate kimautolu ho'o talanoá mo e taá, fakataha mo e fakangofua 'a ho'o mātu'á. Vakai ki he liahona.lds.org pe 'imeili ki he liahona@ldschurch.org.

FAITATAU 'I HE NGAahi ME'A LAHI

Na'á ma fakatou toki papitaiso pē mo hilifakimima. 'Okú ma fakatou sai'ia 'i he hiva, tautau-tefito ki he ngaahi himi mo e ngaahi hiva Palaimeli. 'Okú ma fakatou sai'ia 'i he efiāfi fakafā-mili 'i 'api. Pea 'okú ma fakatou sai'ia ke lau 'a e ngaahi talanoa 'i he Liahoná.

'Oku liliu
'e he tokotaha
fakatonuleá ha ngaahi
lea 'oku lea 'aki 'e ha taha ki
ha lea fakafonua kehe.

MAKINŌLIÁ

VAVE

KO E TOKONI NA'E FANAFANA MAI

Ko hoku hingoá ko Mia. 'Oku lea faka-Sipeini 'a 'eku ongomātu'á, ko ia ne mau ō ki he uooti lea faka-Sipeini. Ne 'ikai mahino kiáte au e me'a na'e lea 'aki 'e he kakai. Na'e sio 'a Makinōlia na'á ku loto-fo'i. Na'á ne hiki 'o tangutu ofi mai kiáte au mo fanafana mai 'a e lea faka-Pilitāniá 'i hoku telingá.

TE KE LAVA FĒFĒ 'O TOKONÍ

Ngaahi Tokoni meia Mia mo Makinōliá:

Kapau 'oku 'i ai ha taha:

- 'Oku fo'ou 'i he lotú pe akó, tokoni'i ia ke ne ongo'i 'oku talitali lelei.
- 'Oku 'ikai fa'a 'alu ki he lotú, fakaafe'i ia ke mo 'alu.
- 'Oku fakamamahi'i, taukave'i ia. Talaange ki ho'o faiakó.
- 'Oku ngali tuenoa, fakaafe'i ia ke ne kau atu.
- 'Okú ne fie ma'u ha kaungāme'a, kole ange ke ne hoko ko ho kaungāme'a. Fakaafe'i mai ia ke mo va'inga, 'i hono fakangofua 'e ho'o mātú'á.

Kapau 'okú ke lea 'i ha lea fakafonua lahi hake he tahá, kole ke ke fakatonu lea.

KAUNGĀME'A LELEÍ

Hili 'a e Palaimeli, na'á ku kole kia Makinōlia pe te ne hoko ko hoku kaungāme'a. Na'á ne talamai 'io. Talu mei he taimi ko iá, na'e hoko 'a Makinōlia ko hoku kaungāme'a mo 'eku taha fakatonulea. Na'á ne tokoni'i au ke ma'u mo ha ngaahi kaungāme'a kehe.

FAI E ME'A NA'E FAI 'E SĪSUÚ

'E lava 'e he tokotaha kotoa ke tokoni'i e kakai, 'o hangē ko hono tokoni'i au 'e Maki-nōliá. Lotú. 'E tokoni atu 'a e Tamai Hēvani ke ke 'ilo'i pe ko hai ke tokoni'i. 'Oku hangē pē ia ko e fo'i hiva, "If The Savior Stood Beside Me" (Friend, Oct. 1993, 14). Te tau lava 'o feinga ke fai 'a e me'a na'e finangalo 'a Sīsū ke tau fai.

MIA

Ko e Talanoa 'o e Tangata Potó mo e Tangata Valé

KO E HĀ 'A E TALANOA FAKATĀTĀ?

Ko e talanoa fakatātaá ko ha fa'ahinga talanoa makehe. 'Oku fakamatala fekau'aki mo e fanga ki'i me'a faingofua 'oku tau angamaheni ki a'i, hangē ko ha 'uha lōvai pe ko ha mata'itofe mahu'inga. Na'e fai 'e Sīsū 'a e ngaahi talanoa fakatātaá ke tokoni ki he kaka'i ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi mo'oni fakalaumalié. Ko e talanoa fakatāta 'e taha 'i he Mātiu 13:44–46. Ko e hā 'okú ne ako'i fekau'aki mo e mahu'inga fau 'o e ongoongolelei? Te ke lava nai 'o ma'u ha ngaahi talanoa fakatāta kehe?

Fai 'e Jean Bingham

Ihe 'aho 'e taha na'e fie ma'u 'e Sīsū ke ako'i 'a e kaka'i 'i he founa ke kei mālohi ai neongo e hoko 'a e ngaahi faingata'á. Na'á Ne fai kiate kinautolu ha talanoa fekau'aki mo ha afā lahi, ko ha tangata poto, mo ha tangata vale. 'I he tō mai 'a e matangi, ne 'ikai holo e fale 'o e tangata potó koe'uhí he na'e langa ia 'i ha funga maka. Ka na'e holo e fale 'o e tangata valé koe'uhí he na'e langa ia 'i he 'one'oné.

Na'e ako'i 'e Sīsū 'a hono mahu'inga ko ia ke ma'u ha tui kiate Iá pea muimui ki He'ene ngaahi akonakí. 'I he'etau fakatupulaki ha fakamo'oni mālohí, te tau mālohi fe'unga ke tu'u, tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi me'a faingata'a 'e ala hokó. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

MAKA PE 'ONE'ONE?

Hiki 'a e ngaahi 'ekitiviti hangē ko ia 'i lalō 'i he 'ū la'i pepa. Taufetongi 'i hono fili mo lau le'olahi kinautolū. Alea'i e 'uhinga 'oku hangē ai hono fakahoko takitaha iá ko hano langa ha fale 'i he funga maká pe 'one'oné. 'E tokoni'i fēfē kitautolu 'e he fakafanongo ki he kau palōfitá ke tau muimui 'i he ngaahi akonaki 'a Sīsúú mo fai ha ngaahi fili fakapotopoto?

Ko hono lau fakataha 'o e folofolá	Ko e kākā 'i he ngāue fakaakó
Fakahoko ha pole	Fakakau ha taha 'oku fo'ou
Ko e 'alu ki he lotú	Ko hono faka'aonga'i 'o e ngaahi lea kovi
Tukuaki'i ha taha kehe 'i ha fehalaaki	Va'inga mo ha tokoua pe tuonga'ane
Fai ho'o ngāue fakaakó mei 'api	Ko e vahevahe mo e ni'ihahi kehé
Fakahaa'i e faka'apa'apa ki he ni'ihahi kehé	Fakamoleki ha taimi lahi 'i he ngaahi keimi fakakomipiutá
Tala e mo'oní	To'o ha me'a 'oku 'ikai ko ha'aú
Tu'u fakalongolongo pē lolotonga 'oku fakamamah'i ha taha	Ko e lotu he pongipongi mo e pō kotoa pē
Fanongo ki he konifelenisi lahi	Fakakau ha taha 'oku tuenoa

TĀ VALIVALI 'I HE MAKÁ

Fili ha fo'i maka hamolemole. Tohi'i ai 'a e "Sīsū Kalaisi," 'aki ha peni faka'ilonga pe vali. Talanoa fekau'aki mo hono 'uhinga 'oku mātu'aki mahu'inga ai ke langa 'etau mo'ui 'i He'ene ngaahi akonaki. Tauhi 'a e fo'i maká 'i ha feitu'u te ke lava 'o toutou sio ki ai.

TOKONI FAKAFOLOFOLÁ

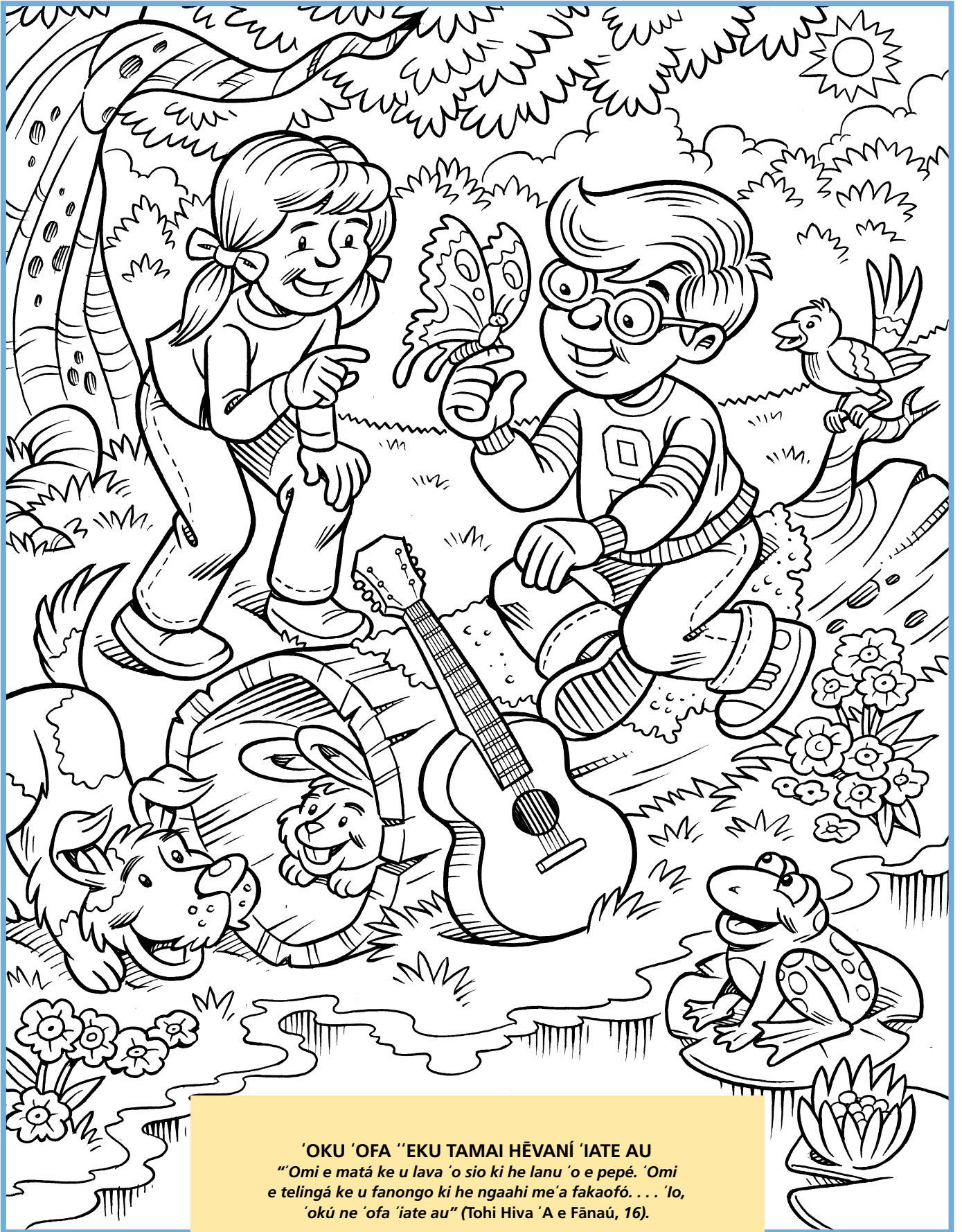
'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he Tohi 'a Molomoná ke mahino 'a e Fuakava Fo'ou. Lau 'a e Hilamani 5:12. Ko e hā na'á ke ako kau ki he 'uhinga 'o e fo'i lea ko e maká mei hono lau e veesi ko iá? Kumi 'a e "Maká" 'i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá ke vakai kapau te ke lava 'o 'ilo'i ha ngaahi veesi kehe 'e tokoni ke mahino lahi ange kiate koe.

TALANOA FAKAFĀMILÍ

Lau fakataha 'a e Mātiu 7:24–29. Te mou lava foki 'o tā ha fakatātā 'o e talanoá. Hili iá pea mou talanoa leva fekau'aki mo e ngaahi fahu'i ko 'eni: Ko e hā ha ngaahi me'a 'i he'etau mo'ui 'oku hangē ko e 'uhá mo e havilí? 'E lava ke tatau hono fai ha ngaahi fili 'o fakatatau mo e me'a 'oku manakoá mo hono langa hotau falé 'i he 'one'oné? 'Oku malu'i fēfē kitautolu 'e he ngaahi akonaki 'a Sīsúú mo ngaahi kitautolu ke tau mālohi 'o hangē ko ha fale 'oku langa 'i ha maká? Talanoa kau ki ha ngaahi founga 'e lava ke mou langa ai ho'omou tui kia Sīsū Kalaisi.

Hiva: "Ko e Tangata Potó mo e Tangata Valé" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 132)

Folofolá: Mātiu 7:24–29

'OKU 'OFA "EKU TAMAI HĒVANÍ 'IATE AU
"Omi e matá ke u lava 'o sio ki he lanu 'o e pepé. 'Omi e telingá ke u fanongo ki he ngaahi me'a fakaofó. . . 'Io, 'okú ne 'ofa 'iate au" (Tohi Hiva 'A e Fānaú, 16).

Fai 'e Bonnie L. Oscarson
Palesitēni Lahi 'o e
Kau Finemuí

KO E FOLOFOLÁ

'i he malumalu 'o e Ngaahi Fetu'ú

*“Taki pea mo fakamo'oni 'i 'e he Lau-
mālie” (Tohi Hiva 'A e Fānaú, 66).*

I he'eku kei si'i, na'á ku sai'ia mo hoku ngaahi tuonga'ané ke mohe 'i tu'a 'i he lolotonga e fa'ahita'u māfaná. Na'a mau fofola homau mohengá 'i he fakafaletoló, pea mau sio ki he ngaahi pupunga fetu'ú mo fakafanongo ki he tangi 'a e kakalú 'i he'emaui fakamohemohe hifó.

I ha pō 'e taha na'á ku 'i he fakafaletoló ai mo hoku tuonga'ane lahi ko Lelí. Na'á ma mālōlō lelei mo sio hake ki he ngaahi fetu'ú. Na'e 'ikai ke fa'a talanoa 'a Leli, ka 'i he pō ko iá na'á ne pehē na'á ne fie ma'u ke fai mai ha ngaahi talanoa. Na'á ne fai mai ha ngaahi talanoa mei he Tohi 'a Molomoná, 'o kamata 'aki 'a e mavahe 'a Lihai mo hono fāmilí mei Selusalemá.

Kuó u fanongo ki he ngaahi talanoa mei he Tohi 'a Molomoná 'i he Palaimelí kimu'a, ka na'e kehe ia 'i hono fai 'e Lelí. Na'e ongo mo'oni ange ia. I he'eku sio hake ki he ngaahi fetu'ú mo fakafanongo ki hoku tuonga'ané, na'á ku ongo'i māfana mo fiefia 'i hoku lotó. Neongo na'e 'ikai ke u 'ilo'i ia 'i he taimi ko iá, ka ne u ongo'i na'e fakahā mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni kiate au na'e mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná.

I ha ngaahi māhina si'i mei ai, na'á ku ma'u ha tohi 'o e ngaahi talanoa fakatātā mei he Tohi 'a Molomoná 'i homau falé. I he'eku kamata ke laú, na'á ku ma'u e ongo māfana mo fiamālie tatau, 'a ia ne u ma'u 'i he taimi ne fai mai ai 'e Leli kiate au e ngaahi talanoa tatau pē.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai, 'i he'eku feinga ke fakapapau'i pe ne u ma'u ha fakamo'oni, na'á ku ki'i loto-mamaha 'i he te'eki ke u ma'u ha tali 'oku lahi pe mālohí. Na'e 'uhinga nai 'eni na'e 'ikai ke 'i ai ha'aku fakamo'oni? Ne u manatu'i leva e ongo ne u ma'u 'i he taimi ne fakahoko mai ai kiate au 'e hoku tuonga'ané 'a e ngaahi talanoa mei he Tohi 'a Molomoná, pea ne u 'ilo'i *na'á ku* 'ilo'i na'e mo'oni 'a e Siasí.

'Oku 'ikai hoko mai ma'u pē ha fakamo'oni 'i ha momeniti lahi 'e taha. 'Oku fa'a hoko mai ia 'i ha ngaahi momeniti iiki mo fakalongolongo lahi 'a ia 'oku fanafana mai ai e Laumālie Mā'oni'oni 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni. ■

Mohe 'i he 'Aho Tokonakí pea Malimali 'i he Sāpaté

Fai 'e Miche Barbosa

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

*'Oku ou ma'u ma'u pē ha ongo 'i fiefia
'i he taimi 'oku ou 'alu ai ki he lotú,
(vakai, Tohi Hiva 'a e Fānaú, 157).*

'O ku sai'ia 'a Mela 'i hono
'ai ke malimali e kakaí.
Na'á ne 'ai ke malimali 'ene
faiakó 'i he'ene hiki hake hono
nimá ke fai ha ngaahi fehu'í.
Na'á ne 'ai hono tokoua, ko
Maselá, ke malimali 'i he'ene
fai ha ngaahi lea lelei kiate iá.

Hili iá pea 'e malimali foki mo
Mela. Na'e fakafiefa ke tokoni'i
e kakai kehé ke nau fiefiá.

Ka na'e 'i ai e taimi 'e taha he

uike kotoa pē ne tātaaitaha pē
ke malimali 'a Mela. Ko e taimi
ko iá ko e pongipongi Sāpaté.
Ko e taimi ia ne fa'a hela'ia
lahi taha ma'u pē ai 'a Mela
mo Maselá. Na'e toe fakatupu
ke na 'ite'ita lahi ange 'i he
fakavave holo ke teuteu ki he
lotú. Pea toe lue lōloa ki he lotú.
Na'e laka hake 'i ha maile 'e
taha hono mama'ó! Ne fa'a a'u
tōmui ki ai 'a Mela mo Masela.
Te na fa'a li'aki e kongá
'uluaki 'o e Palaimelí.

Na'e pehē 'e Sisitā Lima 'i he
'aho 'e taha, "'Oku mau 'ofa atu
kiate kimoua 'i he 'ikai ke mo
'i heni he taimi totonú." Ko e
palesiteni Palaimeli ia 'i honau
uotí 'i Palāsilá.

Na'e 'ilo'i 'e Mela 'oku totonu
ke ne 'alu ki he lotú 'i he taimi
totonú. Ka 'e founga fēfē? Na'e
'i ai leva ha fakakakau 'a Mela.
'I he pō Tokonaki hono hokó,

ne fakakaukau 'a Mela ke 'ahi'ahi'i ha me'a fo'ou.

Na'e fufulu 'e Mela hono nifó, kae 'ikai toe fufuu'i e me'akaí ki he taimi mohé 'I he ngaahi 'aho lahi na'e pau ke fakamanatu 'e he Fine'eikí ki he ongo tamaiki fefiné ke tamate'i e TV peá na ō 'o mohe. Ka neongo ia te na pūlou hona kafú 'o va'inga mo fefanafanahi 'o a'u ki he fuoloa e po'ulí. Taimi 'e ni'ihī na'á na 'ā fuoloa aí, na'e 'ikai mei lava ke faka'ā'ā hake hona matá. Ne pau ke na ngaungaue ke 'oua te na mohe.

Ko e pō ko 'ení na'e tui 'e Mela hono vala mohé peá ne hangatonu ki he mohengá. Na'e 'ikai toe fie ma'u ke fakamanatu ange 'e he Fine'eikí kiate ia. Na'e kamata ke ne sio ki he ngaahi fakatātā 'i mu'a 'i he'ene Tohi 'a Molomoná.

"Ko e ha ho'o me'a 'oku fai?"
Ko e fehu'i ange ia 'a Maselá.
Na'e pehē 'e Mela, Ko ha sivi."

Na'e fonu hono 'atamaí 'i he ngaahi fakakaukau fakafiefiá. 'Ikai ngata aí na'á ne 'osi ongo'i fiemohea.

Ko e me'a hono hoko na'e 'ilo'i 'e Melá, ko e ulo mai e la'aá 'i hono matapā sio'atá. Na'e mei taimi ke teuteu ki he lotú. Na'e ongo'i fiefia 'a Mela kae 'ikai toe ongo'i palakū'ia. Na'e 'ikai ke toe ngangau hono 'ulú. Na'e 'ikai ke ongosia hono sinó.

Na'á ne a'u ki he Palaimelí

kimu'a 'i ha ni'ihī 'o e kau taki.

Na'e pehē 'ē Sisitā Lima, "Oku ou fakamālō atu 'i ho'o hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ki he fānau kehé."

Ko e taimi leva 'eni ke malimali ai 'a Melá. Na'á ne fakakaukau te ne mohe vave ma'u pē 'i he 'Tokonakí. Na'á ne lava 'i he founga ko iá 'o fiefia 'i he Sāpaté kotoa. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i 'Iutā, USA.

Fai 'e 'Eletā
Orson F. Whitney
(1855–1931)

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

LANGA 'I HE FUNGA MAKÁ

'Oku 'ikai ha tohi ia 'e lahi fe'unga pe lelei fe'unga ke ne pule'i 'a e Siasí ni.

I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, ne hiki mai ki 'Iutā ha faifekau potō 'o ha siasi [‘e taha]. . . . Na'á ne 'ahia ha houalotu sākalamēniti 'a e Siasí “Māmongá” pea lahi 'ene ngaahi fakanga ki he founga 'o 'etau fakahoko e 'Ohomohe 'a e 'Eikí, tautautefito ki hono faka'aonga'i 'a e vaí kae 'ikai ko e uainé. Na'á ne pehē na'á ne tetetete 'i he'ene vakai ki hono inu 'e he kakai 'a e vaí; 'o ne 'ohake 'a e fo'i mo'oni ko 'ení, he ko e mo'oni foki, 'i hono fakatatau ki he fakamatala 'a e Tohi Tapú, na'e hanga 'e he Fakamo'uí, 'i He'ene fakahoko 'a e sākalamēniti ki he kakai Siú, 'o faka'aonga'i 'a e uainé, 'o Ne fakahā ko Hono ta'ata'á ia pe ko e fakataipe ia 'o Hono ta'ata'á. 'E lava ke u toe tñaki atu 'oku toe fakahā pē 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e uainé 'i he taimi na'á ne fakahoko ai 'a e sākalamēniti ki he kakai Nifái.

Ko hoku . . . kaungāme'á ni, pe na'á ne 'ilo pe 'ikai, ka na'á ne fakamahino mai 'a e 'uhinga tumutumu 'oku fakafai-kehekehe lahi ai 'a e Siasí 'o e 'Otuá mei hono toenga kotoa 'o e ngaahi siasi 'i he lalo la'aa—'a ia ko e, lolotonga hono fakava'e 'a e ngaahi siasi ni 'i he ngaahi tohi mo e ngaahi talatukufakaholo pea mo e ngaahi fakakaukau 'a e tangatá, ko e Siasí ko 'ení 'oku langa ia 'i he funga maka 'o Kalaisí, 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ma'u fakahā fakaonopōni. 'Oku 'ikai fakahoko 'e he Kāingalotu

'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ha me'a koe'uhí he 'oku hiki 'i ha tohi [‘o e folofolá]. 'Oku 'ikai ke nau fakahoko ha me'a koe'uhí he na'e folofola 'a e 'Otuá ki he kakai Siú ke nau fai ia; pe 'oku nau fakahoko pe tuku ta'e-fakahoko ha me'a koe'uhí ko e ngaahi fakahinohino ia na'e fai 'e Kalaisi ki he kakai Nifái.

Ko e hā pē ha fa'ahinga me'a 'oku fakahoko [fakalao] 'e he Siasí ni 'oku makatu'unga ia 'i he 'Otuá, 'a ia 'oku folofola mai mei he langí 'i hotau kuongá ni, 'o ne fekau'i 'a e Siasí ni ke nau fai ia. . . . Ko e konisitūtone ia 'o e Siasí 'o Kalaisí. Kapau 'oku tau faka'aonga'i 'a e vaí kae 'ikai ko e uainé 'i he sākalamēniti 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí, 'oku fai ia koe'uhí he na'e fekau'i 'e Kalaisi ke fai pehē [vakai, T&F 27:1–4].

'Oku fakafe'unga'i 'a e fakahā fakalangí ki he ngaahi tu'unga mo e ngaahi tūkunga 'o e tangatá, pea 'oku liliu pea toe liliu 'i he hoko atu 'o e ngāue 'a e 'Eikí ke a'usia hono taumu'á. 'Oku 'ikai ha tohi ia 'e lahi fe'unga pe lelei fe'unga ke ne pule'i 'a e Siasí ni.

'I he'eku lea 'aki 'ení, 'oku ou fai ia 'i he faka'apa'apa kakato ki he folofola 'a e 'Otuá kuo tohí, 'a ē kuo 'osi paaki 'i he ngaahi tohí, pea 'oku mahalo 'oku 'i ai hano kongā kuo 'osi hono taimí, he kuó ne 'osi fakahoko hono taumu'á pea hili ia ki he ngaahi tuku'anga tohí [hangē ko e ngaahi feilaulau 'aki e monumanú; vakai, 3 Nifai 9:19–20], ka ko hono kongā 'oku kei toé 'oku mahu'inga, kei 'aonga kakato, mo kaunga ki hotau tu'unga lolotonga—ki hotau tu'unga fakalalakala lolotonga. Ka na'a mo e kongā ko 'ení kuo pau ke faka'uhinga'i totonu ia. 'Oku 'ikai totonu ke fakakikihi ha taha koe'uhí ko e ngaahi me'a 'oku 'i he ngaahi tohí, kae 'ikai ko ia 'oku tō mei he fakafongā 'o e 'Otuá, 'a ē 'oku nau lea Ma'ana mo faka'uhinga'i 'Ene folofolá [vakai, T&F 1:37–38]. Ka fai pehē, 'oku fakamahu'inga'i ange leva ai 'a e mata'itohi kuo mate mo motu'á 'i he lea 'a e palōfita mo'uí, pea 'oku hoko ma'u pē ia ko ha tu'unga 'oku ta'e mo'oni.

Ko e me'a na'e folofola 'aki 'e he 'Eikí ki he kakai Siú mo e kakai Nifái 'i he ta'u 'e 2,000 kuo hilí pe ko e me'a na'e folofola 'aki ki he Kāingalotú 'i he ta'u 'e 50 pe 60 kuo hilí 'oku 'ikai hano mālohi 'i he kuongá ni tukukehe kapau 'oku fenāpasi mo e fakahā 'o e kuonga lolotonga, pea mo e ngaahi fakahinohino kimuí ni 'a e 'Eikí ki Hono kakaí 'oku fai mai 'i He'ene tamaio'eiki pe kau tamaio'eiki kuo fili pe fokotu'ú; pea ko kinautolu 'oku nau ta'e tokanga ki he fo'i mo'oni ko 'ení 'oku nau tu'u-nuku ke tō ki he faingata'á. ■

Mei ha lea na'e fai 'i he konifelenisi lahi 'i he 'aho 7 'o 'Okatopa 1916, hangē ko hono toe paaki atu 'i he “Langa 'i he Funga Maká,” Liahona, Sune 2010, 12–13.

NGAAHI FAKAKAUKAU

Ko e hā 'a e tufakanga 'o e tamaí 'i he tu'unga ko e mātu'á?

“’Oku foaki tāpuaki mo fakahoko 'e he ngaahi tamaí e ngaahi ouau toputapú ki he'enu fānaú. 'E hoko 'eni ko ha ngaahi me'a mahu'inga fakalaumālie 'i he'enu mo'uí. 'Oku kau fakatātaha atu 'a e ngaahi tamaí 'i he taki 'o e lotu fakafāmilí, ako faka'aho e folofolá, mo e efiāfi fakafāmilí 'i 'api fakauiké. 'Oku fokotu'u 'e he ngaahi tamaí e ngaahi tukufakaholo fakafāmilí . . . He 'ikai toe ngalo e ngaahi manatu ki he ngaahi taimi mahu'inga ko 'eni 'i he'enu fānaú. 'Oku fakahoko ma'u pē 'e he ngaahi tamaí 'a e pōtalanoa fakafo'ituitui mo 'enu fānaú pea ako'i kinautolu 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi. 'Oku ako'i 'e he ngaahi tamaí ki honau ngaahi fohá mo e 'ofefiné 'a e mahu'inga 'o e ngāue mo tokoni 'i he fokotu'u ha ngaahi taumu'a mahu'inga 'i he'enu mo'uí. 'Oku tā 'e he ngaahi tamaí 'a e sīpinga 'o e ngāue faivelenga he ongoongoleléi. Kāinga, kātaki 'o manatu'i homou fatongia toputapu ko e tamaí 'i 'Isilelí—ko homou fatongia mahu'inga taha ia 'i he mo'uí ni mo 'itāniti.”

Fakataha mo e Fāmīlī, Kaungāme ‘á, mo e Kaungā ‘apí

Ki he Konifelenisi Lahi Fakata ‘u Hono 185 ‘o e Siasi ‘o Sīsū
Kalaisi ‘o e Kau Mā ‘oni ‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní

‘Epeleli 4–5, 2015: Fakataha lahi ma‘á e kāingalotú kotoa

Mā‘asi 28, 2015: Fakataha lahi ‘a e kakai fefiné ma‘á e kakai feifine mo e kau finemui ta‘u valu ki he motu‘a taha

‘Epeleli 4, 2014: Fakataha ‘o e lakanga fakataula‘eikí ma‘á e kakai tangata mo e kau talavou ta‘u 12 ki he motu‘a taha
‘Oku fakahoko ‘a e ngaahi fakataha‘angá kotoa ‘i he Senitā Konifelenisi ‘i Sōleki Siti, ‘Iutā, pea fakamafola ki he ngaahi falelotu
‘i he funga māmaní. ‘E lava ke ke mamata pe fanongo fakahangatonu ki he konifelenisi ‘i he ngaahi lea fakafonua lahi ‘i he
LDS.org pea ‘i he ngaahi lea fakafonua ‘oku fakangatangata pē ‘i he BYUtv, Mormon Channel platforms, mo e sēnolo YouTube
‘a e LDS ki he konifelenisi lahi. ‘E lava ke ma‘u ‘i he LDS.org mo e Gospel Library app ‘a e ‘ākaivi ‘o e ngaahi leá.

